

De klinkers der oergermaanse stamsyllaben in hun onderling verband

<https://hdl.handle.net/1874/323004>

DE KLINKERS
DER OERGERMAANSE
STAMSYLLABEN IN HUN
ONDERLING VERBAND

DE KLINKERS DER OERGERMAANSE STAM-
SYLLABEN IN HUN ONDERLING VERBAND

Diss. Utrecht 1936

DE KLINKERS DER OERGERMAANSE STAMSYLLABEN IN HUN ONDERLING VERBAND

ACADEMISCH PROEFSCHRIFT
TER VERKRIJGING VAN DE GRAAD
VAN DOCTOR IN DE LETTEREN EN
WIJSBEGEERTE AAN DE RIJKS-
UNIVERSITEIT TE UTRECHT, OP
GEZAG VAN DE RECTOR MAGNIFICUS
DR. C. W. VOLLGRAFF, HOOGLERAAR
IN DE FACULTEIT DER LETTEREN EN
WIJSBEGEERTE, VOLGENS BESLUIT
VAN DE SENAAAT DER UNIVERSITEIT
TEGEN DE BEDENKINGEN VAN DE
FACULTEIT DER LETTEREN EN
WIJSBEGEERTE TE VERDEDIGEN OP
VRIJDAG 31 JANUARI 1936, TE 3 UUR
DOOR

LOUISE ELISABETH VAN WIJK
GEBOREN TE MAKASSAR

N.V. DRUKKERIJ J. D. DE BOER - BILTHOVEN - TEGAL (JAVA)

BIBLIOTHEEK DER
RIJKSUNIVERSITEIT
UTRECHT.

Aan de nagedachtenis van mijn Moeder

Aan mijn Vader

Het beëindigen van dit proefschrift stelt mij in de gelegenheid aan allen dank te zeggen van wier onderwijs ik genoten heb. Een gelegenheid, die ik met beide handen aangrijp.

Allereerst dank ik U, Hooggeleerde Van Hamel, Hooggeachte Promotor, voor de vele waardevolle raadgevingen en de belangstelling, die U steeds voor mijn werk had. Tijdens mijn studie zijn Uw boeiende en heldere colleges mij tot een waar genot geweest.

Zeer veel dank ben ik ook U, Hooggeleerde de Vooy, verschuldigd. Het is me een groot voorrecht geweest, dat ik van Uw uitgebreide kennis heb mogen profiteren.

Uw colleges, Hooggeleerde Kernkamp, gaven niet alleen een inzicht in de Geschiedenis, maar leerden tevens hoe men een ingewikkelde zaak met eenvoudige woorden kan duidelijk maken. Hiervoor betuig ik U mijn oprechte dank.

U, Hooggeleerde Oppermann, zeg ik dank voor het onderwijs in de Middeleeuwse Geschiedenis, dat menige vage voorstelling, die ik van dit tijdperk had, zeer veel verhelderde.

Zeer erkentelijk ben ik U, Mevrouw Dr. P. M. Boer-Den Hoed, voor de colleges in de Deense en Zweedse taal.

Veel ook heb ik mogen leren van Uw lessen, Dr. Vagn Børge. De zeer persoonlijke wijze, waarop U de Deense literatuur behandelde, wierp vaak een ander licht op oude denkbeelden.

AFKORTINGEN.

Van geciteerde tijdschriften :

- Acta phil. Sc. : Acta philologica Scandinavia. 1926 vgg.
Afda. : zie bij ZfdA.
Arkiv. : Arkiv for nordisk filologi. 1883 vgg.
BB. : Beiträge zur Kunde der indogermanischen Sprachen, von A. Bezzenberger. 1877—1907.
Germ.-Rom. Mon. : Germanisch-Romanische Monatschrift. 1909 vgg.
IF. : Indogermanische Forschungen. 1892 vgg.
IF.anz. : Anzeiger für indogermanische Sprach- und Altertumskunde, bijblad bij IF. 1892 vgg.
JEGPh. : Journal of Germanic philology. 1897 vgg. Na No. 5 : Journal of English and Germanic philology.
JL. : Jenaer Literaturzeitung.
KZ. : Kuhns Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung. 1852 vgg.
Lit.bl. f. germ. u. rom. phil. : Literaturblatt für germanische und romanische Philologie. 1880 vgg.
Meded. : Mededelingen der Koninklijke Akademie van wetenschappen. Amsterdam. 1920 vgg.
MLN. : Modern Language Notes. 1885 vgg.
MSL. : Mémoires de la Société de Linguistique de Paris. 1868 vgg. Hierbij BSL. : Bulletins etc. etc.
MU. : Morphologische Untersuchungen, H. Osthoff und K. Brugmann. I—IV. 1878—1910.
PBB. : Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur, begründet von H. Paul und W. Braune. 1874 vgg.
SNF. : Studier i nordisk Filologi. Utgivna genom Hugo Pipping. Helsingfors.
SO. : Symbolae Osloenses.
Tdschr. : Tijdschrift voor Nederlandse taal- en letterkunde. Leiden. 1881 vgg.

- ZfdA. : Zeitschrift für deutsches Altertum. 1841 vgg.
 AfdA. : Anzeiger für deutsches Altertum. Bijblad bij ZfdA. 1876 vgg.
 ZfdPh. : Zeitschrift für deutsche Philologie. Begründet von J. Zacher.
 1869 vgg.
 ZfdWf. : Zeitschrift für deutsche Wortforschung. 1900 vgg.

Andere afkortingen :

ags. :	Angelsaksisch	ned.	Nederlands
alb. :	Albanees	ndd. :	Nederduits
avest. :	Avestisch	nno. :	Nieuw-Noors
balt. :	Baltisch	noordgerm. :	Noordgermaans
de. :	Deens	north. :	Northumbrisch
eng. :	Engels	oerbalt. :	Oerbaltisch
fi :	Fins	oerg. :	Oergermaans
frs. :	Fries	oern.	Oernoors
germ. :	Germaans	ohd. :	Oudhoogduits
go. :	Gotisch	on. :	Oudnoors
gr. :	Grieks	oostgerm. :	Oostgermaans
hd. :	Hoogduits	os. :	Oudsaksisch
idg. :	Indogermaans	ozw. :	Oudzweeds
ind. :	Indisch	slav. :	Slavisch
kelt. :	Keltisch	westgerm. :	Westgermaans
lat. :	Latijn	ws. :	Westsaksisch
lit. :	Litaus	zw. :	Zweeds
mhd. :	Middelhoogduits		

INLEIDING.

VROEGERE BESCHOUWINGEN OVER HET INDO-GERMAANSE EN HET OERGERMAANSE VOCALISME.

„Es ist ein gewaltiger Satz, den uns sanskrit und gotische Sprache zur Schau tragen, dasz es ursprünglich nur drei kurze Vocale gibt : *A, I, U.*“ Aldus Jacob Grimm in het hoofdstuk „Vocalismus“ van zijn boek „Geschichte der deutschen Sprache.“

Deze door Grimm met zoveel overtuiging uitgesproken stelling, zal nu geen enkele verdediger meer vinden. En toch heeft de stelling van de drie „oervocalen“ *A, I, U* gedurende een groot deel van de 19de eeuw de taalstudie beheerst ; het moeten dus zeer hecht schijnende gronden geweest zijn, waarop deze stelling werd opgebouwd. Die gronden waren, zoals uit Grimm's uitspraak blijkt, de vocaaltoestand in het skr. en het go. Grimm en zijn aanhangers waren overtuigd van het conservatisme van de twee genoemde talen en met dit conservatisme staat of valt de stelling. In de tweede helft van de 19de eeuw werden enige wetten ontdekt, die aantoonde, dat eer in het klinkerstelsel der klassieke talen en der oude west- en noordgermaanse talen veel ouds bewaard was. De veste, opgebouwd op het skr. en het go. begon scheuren te vertonen en stortte tenslotte ineen ; een nieuwe kon men nu optrekken, rustend niet alléén op het go. en het skr., maar op alle bekende idg. talen.

Hoe kwam Grimm er toe om zo vast te geloven, dat de eenvoud van het skr. vocalisme de oude toestand weergaf? Dat paste in de eerste plaats in de romantische beschouwingen van zijn tijd ; het gecompliceerde ontwikkelde zich uit het eenvoudige.

Hoe eenvoudiger dus, hoe dichter bij het begin. Zo was het ook met het vocalisme ; de veelheid van vocalen in latere talen duidde op verbastering en verval. Maar verder lag het nog om andere redenen voor de hand om de taaltoestand van het skr. in alle opzichten voor ouder te houden dan die van het lat. en gr. De Indische taaldocumenten waren reeds in het eind van de 18de eeuw gevonden, maar het was pas het in 1808 verschenen boek van Fr. von Schlegel „Ueber die Sprache und Weisheit der Inder”, dat de aandacht van de taalvorsers op het skr. vestigde. De gevonden fragmenten van de Indische taal worden gedateerd op 2000 jaar voor Chr., terwijl de gr. en lat. resten veel jonger zijn. Het go. was ook al bekend en herkend als een oude germ. taal ; daar werd nu het skr. gevonden met een nog ouder karakter dan de klassieke talen, en een vocalisme, dat overeenkwam met dat van de taal, die men voor de grondtaal der moderne germ. talen hield. Lag dus de conclusie niet voor de hand, dat een vocalisme met *a*, *i*, *u* als korte vocalen kenmerk van oudheid van de taal was en de oertaal dus ook slechts deze drie vocalen bezeten zou hebben? Hiervan was de *a* weer de vocaal bij uitnemendheid, „der vocalishte der Vocale, der Vocalissimus”, zoals Schleicher uitroept in „Die deutsche Sprache” (blz. 133). Want *i* en *u* immers kunnen in *j* en *v* (*w*) overgaan ; *i* en *u* moeten bastaarden zijn, uit de „Vocalissimus” *a* ontstaan. Zo was dus de veelheid van klinkers in latere talen tot één enkele in de oertaal teruggebracht.

Toch heeft Franz Bopp, de eerste, die de verwantschap tussen de Germaanse, klassieke en Indische talen op wetenschappelijke wijze aantoonde, aanvankelijk omtrent het vocalisme der oertaal een heel andere mening verkondigd. Hij schreef reeds aan de idg. oertaal de klinkers *e* en *o* toe (Conjugationssystem blz. 91 en 143, geciteerd bij Brugmann, M.U. III, 91). Later heeft hij, onder invloed van Grimm, zijn mening veranderd (vgl. de recensie van Grimm's Grammatik in Vocalismus.)

Bopp's vergelijkende studie lag op het gebied van de grammatika. Hij stelde flexie en conjugatiesystemen van de Indische en Europese talen naast elkaar en vond gelijkenis daartussen. Het vokaalsysteem van het skr., dat bij de sterke werkwoorden duidelijk uitkomt, wordt aldus opgesteld : er zijn drie enkelvoudige vocalen *a, i, u* ; hiervan kan door vóórplaatsing van een *a* de eerste trap gevormd worden, de *guṇa*. De tweede trap, *vṛddhi*, ontstaat door nogmaals *a* voor te plaatsen, waarbij *a + a : ā* oplevert. Aldus :

enkelvoudige vocaal	—	ī, ī	ū, ū	r	l
<i>guṇa</i>	ā	ē(<ai)	ō(<au)	ar	al
<i>vṛddhi</i>	ā	ai(<āi)	au(<āu)	ār	—

Bopp vergeleek dit systeem o.a. met het vokaalsysteem van de sterke werkwoorden in het go., de oudste bekende germ. taal. Op het oog klopte alles prachtig ; ook in het go. waren slechts drie korte vocalen *ā, ī, ū*, en als lange bovendien nog *ē* en *ō*, precies als in het skr. Maar het stelsel van *guṇa* en *vṛddhi* uit het skr. vond geen parallel in het go. Het go. werkwoord *beitan*, welks wortel men tot de *i*-reeks rekende, heeft in de plur. praet. de grondvocaal, in de sing. praet., *bait*, de eerste trap (∞ *guṇa* van het skr.), maar *vṛddhi* ontbreekt. In plaats daarvan heeft het praesens *beitan*, dit is volgens Bopp **bi-i-tan*, een trap, die het skr. niet kent. Hetzelfde is te vinden bij de wortels van de *ū*-reeks : *i*-infix in het praesens *biugan*, *ā*-infix in het praet. *baug*, wortel in de plur. praet. *bugum*. Het go. had dus toch ook twee trappen, een „sterke” en een „zwakke”, waarvan de „sterke” met *guṇa* van het skr. overeenkwam, op deze wijze :

	grondvoc.	zwakke trap	sterke trap	<i>vṛddhi</i>
			(<i>guṇa</i>)	
go.	<i>i, u</i>	<i>ii=ī ; iu</i>	<i>ai ; au</i>	—
skr.	<i>i, u</i>	—	<i>ē(<ai) ; ō(<au)</i>	<i>ai, au.</i>

Met de „*ǎ*-reeks” was het ingewikkelder. Sommige verba, als go. *niman*, *saihan* (met *ai* uit *i*), *qiban* vertoonden een verzwakking van *ǎ* tot *ǐ* (skr. *nam-âmi*, *sak-âmi*, *gad-âmi*), anderen, als go. *faran*, behielden de *ǎ*. Hieruit blijkt, dat *ǎ* in Ablautsvormen kon verzwakken tot *ǐ*. In het type go. *bindan* vinden we in de plur. praet. een verzwakking van *ǎ* tot *ǔ*; het praet. luidt immers sing. *band*, plur. *bundum*. Het germ. kende dus ook bij de *ǎ*-reeks twee trappen, de eerste verzwakking was *ǔ*, de tweede *ǐ*. Maar hoe zit het dan met de verba van de klassen go. *giban* en *faran*? *Giban* heeft als praet. *gaf* — *gebum* en *faran* heeft *for* — *forum*. Hier hebben we, volgens Bopp, te doen met een contractie van de reduplicatiesyllabe met de stamsyllabe. Bij *gebum* leverde deze contractie een lange *e* op, bij *forum* een lange *o*.

Het optreden van de verschillende trappen tenslotte stond volgens Bopp in verband met de graviteit van de volgende syllabe. Op een „zware” eerste syllabe moest een „lichte” tweede volgen, op een „lichte” eerste, een „zware” tweede.

Het verschil tussen de onderzoekingen van Bopp en Jacob Grimm is, dat Grimm de taalklanken ook als zelfstandigheden beschouwde. Bopp zag in de klankveranderingen slechts een middel, dat de taal gebruikte om grammatische verschillen aan te geven; hij beschouwt de klankveranderingen in een stam in de ene taal, vindt daar een zekere regelmaat in, en toont een dergelijke regelmaat aan bij de vormen van dezelfde stam in een andere taal. Dat er ook regelmaat te ontdekken valt in de klankverschillen tussen de woorden uit de ene taal en de corresponderende woorden uit een andere taal, heeft Grimm gezien. Hij vergeleek niet Ablautsrijen met Ablautsrijen, maar woorden met woorden en ontdekte zo, dat, indien een woord uit taal A begint met een *b* en het beantwoordende woord in taal B met een *p*, dan ook alle woorden, die in taal A met *b* beginnen, in taal B *p* hebben. Daardoor kon Grimm opmerken, dat go. *ǎ* nu eens

aan lat. *ō*, dan weer aan lat. *ā* beantwoordt en go. *ō* aan lat. *ō* en *ā* (Deu. Gramm. I², 35); dit viel hem op als onregelmatigheid. Ook het weifelen tussen *ě* en *ĩ* in de westgermaanse dialecten en het feit, dat go. *ũ* in het ohd. vaak „brak” tot *ō* heeft hij opgemerkt. In de volgende druk zijn enkele van deze opmerkingen niet meer te vinden. De aandacht was gericht op het reconstrueren van de „oertaal” en Grimm’s opmerkingen werden vergeten.

Jacob Grimm dan poneerde den „gewaltigen Satz” van de drie korte oervocalen. Hij gaat nog verder zelfs; want van deze drie was de *ā* de zuiverste vocaal, *ĩ* en *ũ* immers kunnen ook als consonanten dienst doen. In de oertijd moeten *ĩ* en *ũ* op een of andere wijze uit *ā* zijn afgesplitst, zodat de drieheid tot een eenheid is terug te brengen.

Deze drie vocalen *ā*, *ĩ*, *ũ*, konden in een taal veranderingen ondergaan door verschillende oorzaken, die in drie punten zijn samen te vatten: 1) verandering door consonanten; 2) verandering door andere vocalen (Umlaut, assimilatie); 3) verandering door accent (rekking). In ieder der Germaanse talen werden de drie klinkers door deze oorzaken op andere wijze veranderd, zo ontstond het verschil in vocalisme. Het go., dat de *ě* (*ai*) en *ō* (*au*) slechts kende als brekingen uit *ĩ* en *ũ* heeft de toestand het zuiverst bewaard.

Men ziet hier duidelijk het verschil met Bopp. Bopp zag slechts de Ablaut als oorzaak van vocaalveranderingen; waarom er in dezelfde vormen in de ene taal andere vocalen optreden dan in de andere taal, dat vraagt hij zich niet af. Grimm echter is zich ervan bewust, dat er nog andere vocaalveranderingen zijn dan die door de Ablaut veroorzaakt.

In de jaren na Grimm’s eerste optreden bleef het onderzoek gericht op het reconstrueren van de oertaal en het vinden voor de germ. talen van een dergelijk vocaalsysteem, als het skr. bezat. Door de werking van de gevonden klankwetten te neutraliseren,

zou men het vocalisme van de oertaal kunnen vinden. Van al deze pogingen geeft August Schleicher een samenvatting in: *Compendium*, verschenen in 1861. Het vocaalsysteem, dat hij voor de idg. oertaal opstelde heeft jarenlang als basis voor de onderzoekingen gediend. Het idg. vocaalsysteem was gemakkelijk te reconstrueren uit dat van het skr. De drie korte vocalen *ǎ*, *ǐ*, *ǔ* kunnen ieder twee stijgingstrappen hebben; de eerste stijging bestaat uit een *ǎ*, die voor de grondvocaal komt; bij de tweede stijging komt er nog eens een *ǎ* voor, waarbij $\check{a} + \check{a} > \bar{a}$. Het idg. vocalisme was volgens Schleicher dus zo gebouwd:

	grondvoc.	eerste stijg.	tweede stijg.
a-reeks	<i>ǎ</i>	$\check{a} + \check{a} = \check{\check{a}} = \bar{a}$	$\check{a} + \check{\check{a}} = \bar{a}a$
i-reeks	<i>ǐ</i>	$\check{i} + \check{i} = \check{\check{i}}$	$\check{i} + \check{\check{i}} = \bar{a}i$
u-reeks	<i>ǔ</i>	$\check{u} + \check{u} = \check{\check{u}}$	$\check{u} + \check{\check{u}} = \bar{a}u$

Van de germ. talen had het go. dit stelsel het zuiverst bewaard. Alleen was in sommige gevallen de *ǎ* gereduceerd tot *ǐ* of *ǔ*. Het go. had dus twee soorten *ǐ* en *ǔ*: de grondvocalen hadden als stijgingen *ǎi*, *ǎū* en *ǎu*, *ǎū*; de „verzwakkingen” uit de *ǎ*-reeks hadden als stijgingen *ǎ* en verdere stijgingstrappen van de *ǎ*-reeks. De eerste en de tweede stijging van de *ǎ*-reeks, die beide *ǎ* moesten worden, hield het go. gescheiden als *ē* en *ō*. In de *ǐ*-reeks ontstond uit de eerste stijging, *ǎi*, door overheersing van het i-element *ēi*, en daaruit *ī*. Uit *ǎū*, de eerste stijging van de *ǔ*-reeks, ontstond *iū* of *ū* door verzwakking van de *ǎ*. Voor het go., en dus ook als basis voor de andere Germaanse talen, stelde Schleicher het volgende vocaalsysteem op:

	tweede red.	eerste red.	grondvoc.	eerste stijg.	tweede stijg.
a-reeks	<i>ǐ</i>	<i>ǔ</i>	<i>ǎ</i>	<i>ē</i> (< <i>ǎǎ</i>)	<i>ō</i> (< <i>ǎǎ</i>)
i-reeks	—	—	<i>ǐ</i>	<i>ēi</i> (< <i>ǎǐ</i>)	<i>ǎi</i> (< <i>ǎǐ</i>)
u-reeks	—	—	<i>ǔ</i>	<i>iū</i> (<i>ū</i>) (< <i>ǎū</i>)	<i>ǎū</i> (< <i>ǎū</i>).

Als oorzaak van de reductie van *ǎ* in *ǐ* en *ǔ* ziet Schleicher

de neiging, in jonge talen zeer bekend, om verscheidenheid te brengen in het vocalisme. De articulatie van de *ǣ* gaat gemakkelijk over in die van *ɔ* of *æ* en dan verder over *ō* of *ě* naar *ū* en *ī*. Ook kan uit *ū* over *ū* een *ī* ontstaan (Schleicher, Die deu. Spr. blz. 133 vgg.). In de latere germ. talen konden veranderingen in de vocalen ontstaan; *ī* en *ū* werden b.v. door „breking” voor *a* tot *ě* en *ō*; *ǣ* door i-Umlaut tot *ě*, regels, die Grimm reeds opgesteld had.

Wat voor Bopp de „zwakke” trap van de *ī*- en de *ū*-reeks was, is voor Schleicher de eerste stijging; wat voor Bopp de „sterke” trap was, is voor Schleicher de tweede stijging.

Er kwam kritiek tegen onderdelen van Schleicher's systeem. De eerste en de tweede stijging van de *ǣ*-reeks, *ǣǣ* en *ǣǣ*, zijn ondingen, die nooit zelfstandig bestaan kunnen hebben. Zij moeten beide dadelijk versmolten zijn tot *ā*. Voor de tweede stijging van de *ī*- en de *ū*-reeks wordt overal *āi* resp. *āu* gevonden; ook hier moeten eerste en tweede stijging reeds in de oertaal zijn samengevallen. Voor de oertaal moet Schleicher's systeem aldus veranderd worden:

grondvoc.	<i>ǣ</i>	<i>ī</i>	<i>ū</i>
stijging	<i>ā</i>	<i>āi</i>	<i>āu</i>

Dit vocaalsysteem vond vooral ingang door Scherer (Scherer, ZGDS [1878] blz. 38). Scherer knoopt er nog een opmerking aan vast, die merkwaardig genoeg is om even te vermelden. De *ǣ* heeft als stijging *ā*, men verwacht dus bij de *ī* en de *ū* als stijgingen resp. *ī* en *ū*. Dat kan ook heel goed oorspronkelijk geweest zijn, want uit ohd. *bī*, *īn*, ontstaat een tweeklank, nhd. *bei*, *ein*. Zo kan ook in het arisch uit *ī*, *ū*, later *ai* en *au* ontwikkeld zijn (ZGDS. blz. 39; vgl. ook Kuhn, KZ. 12, 143 en Joh. Schmidt, Voc. I, 143.). Scherer vergelijkt hier een gebeurtenis uit een later dialect om iets uit de oertaal op te helderen, iets, wat in die tijd nog geen gewoonte was.

Scherer nam evenals Schleicher aan dat de articulatie van de *ǣ* onvast was. Van *ǣ* naar *ī* en *ū* liggen geleidelijke overgangen, die Scherer „kleuren” noemt (ZGDS.² blz. 37).

De omwenteling, die in de 70er jaren zal komen heeft zijn voorlopers reeds in de publicaties van Curtius en Müllenhoff. De grondstelling van de drie oervocalen zou in de volgende jaren aangetast worden.

In Schleicher's systeem was de *ǣ* de belangrijkste en merkwaardigste vocaal. Vooral de splitsing van de *ǣ* in *ī* en *ū* was iets, dat nog een nader onderzoek eiste. Onder welke voorwaarden had deze splitsing plaats en wanneer ontstond *ī*, wanneer *ū*? Meestal zocht men het in het accent. In het skr. immers hebben de syllaben met veel accent stijging: *véda* (<**wáida*) tegenover *vidmá* (vgl. Scherer ZGDS² blz. 38). Maar een afdoende oplossing was dit niet voor de klassieke en de germ. talen.

Over „die Spaltung des *a*-Lautes” heeft G. Curtius een verhandeling gepubliceerd in de Sitzungsberichte der Sächsischen Gesellschaft der Wissenschaften 1864, blz. 9 vgg. Voor lat. *simul*, zegt hij, is een oudere vorm *semol* bewezen. En ook op andere plaatsen blijken *ī* en *ū* op ouder *ě* en *ǫ* terug te gaan. Vergelijkt men de germ. en „slavo-lettische” talen met het lat. en gr., dan blijkt, dat de taalgroepen wat betreft het bewaren van de *ǣ* of het verzwakken ervan tot *ě* (of *ī*) een merkwaardige overeenkomst vertonen. Verdoffing tot *ǫ* (of *ū*) heeft niet zo overeenkomstig plaats. Hieruit trekt Curtius de conclusie, dat de europese talen een gemeenschappelijke middentrap *ǣ* moeten gehad hebben. De go. *ī* kan ook best door deze middentrap gegaan zijn; in go. *bairan*, *faihu* is de *at*, onder beschutting van de *r* en de *h* dichter bij de oorspronkelijke klank gebleven. De verdoffing van *ǣ* tot *ǫ* of *ū* moet veel later gebeurd zijn, want in de verdeling van *ǣ* en *ǫ* lopen de talen uiteen.

In deze uitspraak van Curtius is reeds te zien welken weg het onderzoek nu zal opgaan, n.l. de weg naar de hypothese van

een gemeenschappelijk Europese taal, waaruit alle Europese talen afgesplitst zouden zijn. Want als de Europese talen alle op dezelfde wijze \bar{a} uit \check{a} ontwikkeld hebben, dan moet er ook een grotere eenheid tussen hen bestaan hebben dan waarmee men tot nu toe rekende.

Ondertussen deed Müllenhoff pogingen om ook de go. \ddot{u} op een oudere \check{o} terug te leiden en volgens Scherer (ZGDS. (1868) blz. 7) had Müllenhoff mondeling reeds de regel opgesteld, dat de splitsing van \check{a} in \check{i} en \check{u} in de Europese talen terugging op een oudere splitsing en verkleuring in \check{e} en \check{o} .

Maar het bewijs van de Europese \check{o} mislukte aanvankelijk omdat het Litauis hier spellebreker was ; het bezat geen \check{o} . De ontwikkeling van de \check{o} uit \check{a} moest dus gebeurd zijn nadat de Europese grondtaal in dialecten was uiteengevallen.

Het belangrijke van Müllenhoff's en Curtius' onderzoekingen is, dat de overtuiging van de „Altertümlichkeit" van het go. vocalisme er door geschokt werd. Dus één van de pijlers die de stelling van de drie oervocalen schraagde, was weggeslagen. Door het aannemen van de Europese grondtaal erkende men, dat er een ouder taalstadium bestaan had met een uitgebreider aantal vocalen dan het go. Nu werkte men met het volgende schema voor de idg. en germ. vocalen :

	grondvoc.		stijging
a-reeks	idg. \check{a} =	$\left\{ \begin{array}{l} \text{europ. } \check{a}, \check{e} \\ \text{germ. } \check{a}, \check{e}, \check{o} \end{array} \right.$	idg. \bar{a} = germ. \check{a} (\bar{e}), \bar{o}
i-reeks	idg. \check{i} =		germ. \check{i} idg. \check{ai} = germ. \check{ai} , \check{ei}
u-reeks	idg. \check{u} =	germ. \check{u} idg. \check{au} = germ. \check{au} , \check{eu} .	

Met germ. \check{o} bedoelde men de \check{o} (of \check{u}), die in het germ. voor of na liquidae en nasalen voorkomt.

Het principe van Schleicher's stijgingstrappen bleef dus nog gehandhaafd, als ook de onderstelling, dat de \check{a} , \check{i} , \check{u} van het skr. gelijk de idg. \check{a} , \check{i} , \check{u} waren.

Maar dit schema leverde nieuwe moeilijkheden op. Was deze reconstructie van de germ. vocalische structuur juist, dan moest Europees *ǣ* zowel aan skr. *ǣ* als aan skr. *ā* beantwoorden. Uit de Europese *ǣ* is in het germ. en het gr. *ō* ontstaan en als germ. *ō* gelijk gr. *ō* was, dan zou dus germ. *ō* beantwoorden aan skr. *ǣ* en *ā*. Dat deze identificering onmogelijk is, werd bewezen door Arthur Amelung. Maar dit bewijs is slechts een klein onderdeel van de belangrijke resultaten, die in Amelungs publicaties te vinden zijn. Want zijn onderzoek reikte veel verder. Hij vroeg zich af welke de voorwaarden konden zijn, waaronder in de idg. oertaal grondvocaal, eerste of tweede trap optrad en volgens welke klankwetten de vocalen en diftongen van het oorspronkelijke stijgingssysteem in de afzonderlijke talen veranderd zijn. In zijn geschrift: „Die Bildung der Tempusstämme durch Vokalsteigerung im Deutschen” tracht hij deze vragen te beantwoorden en vergelijkt daartoe de Ablaut der sterke verba in het germ., gr. en lat. Hij beschouwt dus de vocalen in de gelijke functie, die ze in de genoemde talen bekleden. Op deze wijze vond hij, dat alle sterke werkwoorden in het germ., met korte klinker in het praes., die alle tot de „*ǣ*-reeks” hoorden, in twee klassen te verdelen waren: de verba met *ě* en die met *ǣ*. Beide klassen zijn ook in het gr. en lat. te vinden. De vocaalwisseling van de verba uit deze klassen vertoont twee vocaalrijen, die tot een Europese *ě*- en *ǣ*-rij kunnen worden teruggebracht. De volgende identificering was nu te maken:

Europees *ě* = gr. *ě*, lat. *ě*, germ. *ě* en *ō*.

Europees *ǣ* = gr. *ǣ* en *ō*, lat. *ǣ* en *ō*, germ. *ǣ*.

De germ. *ō* had dus niets te maken met de lat./gr. *ō*, volgens Amelung. De Europese *ǣ* zou de nakomeling zijn van de eerste stijging *ā* van de idg. *ǣ*-reeks en Europees *ě* zou beantwoorden aan de idg. grondvocaal *ǣ*. Amelung heeft dus een stap vooruitgedaan door de germ. *ō*, in de buurt van nasalen en liquidae

te scheiden van de gr./lat. *ō*. Verder berustte volgens Schleicher's systeem de Ablaut *bairan* — *bar* op de wisseling tussen tweede reductie en grondvocaal, een jonge ontwikkeling, daar in de „oertaal” geen reductie bekend was; volgens Amelung is deze Ablaut een wisseling tussen grondvocaal en eerste stijging, het overgeleverde resultaat van een gebeurtenis in de „oertaal”. Hoe staat het nu met het gr. en lat.? Aan de germ. verba met *ē* in het praes., *ā* in het praet. beantwoorden de gr. met *ē-ō*: go. *hlifan*—*hlaf*: gr. κλέπτω—κέκλοφα. Maar aan de germ. verba met *ā* in het praes., *ō* in het praet. beantwoorden de gr. klassen *θάλλω-τέταλα* en *ὄζω-ὄδωδα*. Hier heeft zich, zegt Amelung, de idg. *ā* in het gr. gesplitst in *ā* en *ō*.

De verba met diftong in het praes. werden reeds door Bopp gerangschikt in de *i*- en de *ū*-reeks; die leverden geen moeilijkheden op, zoals de *ā* met zijn splitsingen. Het volgende schema voor de Ablaut en daarmee voor het vocalisme van idg., Europees, gr., lat. en germ. was het resultaat van Amelung's onderzoek (vgl. ook Amelung, ZfdA. 18, 161 vgg.):

		idg.	eur.	gr.	lat.	germ.
<i>i</i> - reeks	grondvoc.	<i>i</i>	<i>i</i>	<i>i</i>	<i>i</i>	<i>i</i>
	eerste trap	<i>āi</i>	<i>ēi</i>	<i>ēi</i>	<i>ēi</i>	<i>i</i>
	tweede trap	<i>āi</i>	<i>āi</i>	<i>āi; ōi</i>	<i>āi; ōi</i>	<i>āi</i>
<i>ū</i> - reeks	grondvoc.	<i>ū</i>	<i>ū</i>	<i>ū</i>	<i>ū</i>	<i>ū</i>
	eerste trap	<i>āu</i>	<i>ēu</i>	<i>ēu</i>	<i>ēu</i>	<i>ēu (ū)</i>
	tweede trap	<i>āu</i>	<i>āu</i>	<i>āu; ōu</i>	<i>āu; ōu</i>	<i>āu</i>
<i>ā</i> - reeks	grondvoc.	<i>ā</i>	<i>ē</i>	<i>ē</i>	<i>ē</i>	<i>ē; ō</i>
	eerste trap	<i>ā</i>	<i>ā</i>	<i>ā; ō</i>	<i>ā; ō</i>	<i>ā</i>
	tweede trap	<i>ā</i>	<i>ā</i>	<i>ā (η); ω</i>	<i>ā (ē); ō</i>	<i>ō</i>

Amelung volgt dus nog geheel het systeem, dat door Schleicher voor de idg. grondtaal was opgesteld. Schleicher's systeem had echter reeds vele aanvallen te verduren gehad. Scherer immers had het al veranderd in een systeem met één stijging. Vooral

de tweede stijgingstrap van de *ǣ*-reeks, *ǣǣ* was een onding. De kritiek valt Amelung dan ook vooral op dit punt aan, zo b.v. Leo Meyer in KZ. 21, 341. Amelung's verdediging tegen deze aanval is te vinden in KZ. 22, 361, een artikel, dat vooral hierom belangrijk is, omdat Amelung er een twijfel uitspreekt aan het conservatisme van het Indische vocalisme (blz. 369). Aan Europees *ě* beantwoordt altijd Indische *ǣ*, maar aan Europese *ǣ* beantwoorden zowel Indische *ǣ* als *ā*. Gewoonlijk nam men aan, dat de idg. grondtaal één *ǣ* heeft gehad, waaraan de Indische geheel beantwoordt, en dat deze *ǣ* zich in het Europees gesplitst heeft in *ǣ* en *ě*. Maar, zegt Amelung, met evenveel waarschijnlijkheid kan men aannemen, dat in het idg. twee *ǣ*-klanken zijn geweest, waaraan Europees *ǣ* en *ě* beantwoorden. Uit deze uitspraak blijkt, dat Amelung niet meer vast overtuigd was van de hogere ouderdom in alle opzichten van het vocalisme der Indische talen boven dat van de Europese.

Nog een belangrijke winst heeft Amelung's onderzoek opgeleverd. In het voorbijgaan hebben we reeds aangestipt, dat Amelung een afwijkende meening had over de germ. *ō*. Deze kwam niet overeen met de gr. en lat. *ō*. (Vgl. Tempusstämme blz. 52 vgg. en vooral ZfdA. 18 blz. 205 vgg.). Hij houdt de germ. *ō* voor een vertegenwoordiger van de Europese *ě*, omdat de *ō* voorkomt in vormen, waarin, bij vergelijking met andere Ablautsklassen, de grondvocaal zou moeten staan. Vergelijk b.v. go. *hulpans* met *gibans* (< **gēbans*), of *baúrum* met *gēbum* (volgens Scherer af te leiden uit **gēgbum*, met grondvocaal *ě*). Bovendien beantwoorden in de verwante talen aan deze germ. *ō* juist dezelfde klanken als aan de germ. *ě*. Het bijzondere is, dat *ō* altijd *ě* vertegenwoordigt vóór *l*, *m*, *n*, *r*. Alléén aan de invloed van deze medeklinkers kan het optreden van de *ō* voor *ě* niet geweten worden, dat bewijzen vormen als ohd. *helpan*, go. *hīlpan*. Er moet nog een factor geweest zijn en als zodanig wijst Amelung het idg. accent aan. De klinker moet op deze plaatsen

weggevallen zijn. De aanwezigheid van de liquida of nasaal tussen twee consonanten bevorderde de ontwikkeling van een epenthetische vocaal met aanvankelijk onbestemde kleur. Zoals men ziet is Amelung met deze conclusie dicht bij de onderstelling van sonantische liquidae en nasalen geweest.

Twee belangrijke feiten heeft Amelung's onderzoek opgeleverd: hij durfde het vermoeden uit te spreken, dat de grondtaal twee verschillende *ǎ*-klanken zou bezeten hebben, beantwoordend aan de europese *ě* en *ǎ* en hij introduceert het principe van vocaalreductie of vocaaluitstoting in Ablautsvormen, onder invloed van het accent. Hiermede zijn eigenlijk de grondslagen genoemd, waarop het onderzoek in de volgende jaren verder zal bouwen. Aan de jonggestorven geleerde is het niet gegund geweest zelf zijn aangevangen arbeid te voltooien.

De ontdekking van de sonantentheorie hing in deze jaren in de lucht. Onafhankelijk van Amelung leidde Osthoff in een onderzoek naar de *n*-declinatie (PBB. 3, 52) het vroegere bestaan van sonantische liquidae af en in 1876 verscheen Brugmann's studie over „Nasalis sonans in der indogermanischen Grundsprache” (Curtius Studien 9, 287), welke de basis werd voor de theorie der sonanten. Uit hetzelfde jaar dateert ook het artikel van K. Verner „Eine Ausnahme der ersten Lautverschiebung” (KZ. 23, 97). Hiermee werd de aandacht gevestigd op het accent als factor voor klankveranderingen in de taal; in de door Verner gesignaleerde verschijnselen bleek het germ. een herinnering aan het idg. accent bewaard te hebben. En deze ontdekking diende natuurlijk ook weer ter versteviging van de sonantentheorie. Maar de reeks van nieuwe vondsten is nog niet voltooid. Want in dezelfde band van Curtius' Studien bevestigde Brugmann het door Amelung uitgesproken vermoeden, dat er twee idg. *ǎ*-klanken zouden zijn geweest; door vergelijking van woorden met *ě* of *ǎ* als stamvokaal in het gr. en lat. met de beantwoordende in het Indisch, vond Brugmann, dat er minstens twee *ǎ*-klanken

in het idg. geweest moesten zijn, waarvan skr. *ā*, gr./lat. *ō*, *ē* de nakomelingen waren. Ja, er moesten nog meer *ā*'s geweest zijn, want b.v. in skr. *pitā*, gr. *πατήρ*, lat. *pater* kan geen van beide bekende *ā*-kleuren als grondslag dienen. Het optreden van de verschillende *ā*-kleuren zou van het accent afhangen.

Amelung en Brugmann konden zich nog niet geheel los maken van het stelsel van stijgingen, dat Schleicher opgesteld had, en evenmin van de drie grondvocalen, waarop dit systeem gebouwd was. Zij zochten een compromis te sluiten door van verschillende *ā*-kleuren te spreken, die in het Indisch zouden zijn samengevallen, in het Europees in andere vocalen zouden zijn overgegaan. Het bleek een hachelijke onderneming om deze stelling tegen aanvallen te moeten verdedigen. H. Collitz (BB. 2, 291) en J. Schmidt (KZ. 25, 1) kwamen met kritiek, onder invloed waarvan Brugmann zijn mening wijzigt. (MU. 3, 91 vgg.). Omvergeworpen werd de stelling van de drie grondvocalen door de ontdekking van de palatalenwet. Deze wet is door verschillende geleerden ongeveer gelijktijdig ontdekt: H. Collitz (BB. 2, 305 en BB. 3, 177), F. de Saussure (MSL. 3, 369 en *Mémoire* blz. 18). In de Indische talen komt aan het begin van een woord soms een palatale consonant voor, die uit een gutturaal ontstaan kan zijn. Bij vergelijking met de Europese talen blijkt, dat, waar het Indisch palataal gevolgd door *ā* heeft, het Europees steeds de groepen *kē*, *gē*, *ghē* vertoont. De palatalenwet zegt nu, dat in het Indisch in de genoemde gevallen een palataal is ontstaan uit een gutturaal of velaar, door invloed van de volgende palatale klinker. Uit de Europese voorbeelden kan men makkelijk zien welke palatale klinker dat geweest is, maar toch durfden velen nog niet direct van idg. *ē* spreken. Zo spreekt F. de Saussure in zijn „*Mémoire sur le système primitif des voyelles dans les langues indo-européennes*” over *a*₁, *a*₂ en *A* in het idg., die beantwoorden aan Europese *ē*, *ō*, *ā*, hoewel hij blz. 22 tot de conclusie komt, dat het schema voor de Europese talen gevonden

in zijn geheel getransporteerd kan worden naar de idg. taal. De Saussure schroomde om van idg. *ě* en *ǫ* te spreken, omdat hij meende, dat er enig klankverschil bestond tussen de idg. en de Europese vocalen. De Saussure's boek verscheen in 1879; het dient hier verder als leidraad bij de beschrijving van de vordering van het onderzoek tot het genoemde jaar. Want wel zijn in enkele ontdekkingen anderen de Saussure misschien vóór geweest, maar nergens vindt men toch zo'n bewonderenswaardige samenvatting en uitbreiding van de tot dan toe verkregen resultaten.

Allereerst was het noodzakelijk vast te stellen hoe de sonanten zich in het gr., lat. en germ. verder ontwikkeld hadden. In het germ. ontstond altijd *ǫ* of *ũ* gevolgd of voorafgegaan door liquida of nasaal; een andere uit het oerg. stammende *ǫ* was er niet. Maar in het gr. en lat. ontstonden verschillende klinkers, terwijl soms de nasaal of liquida geheel verdween. Deze later ontstane klinkers brengen verwarring bij de pogingen om het idg. vocalisme te reconstrueren. De woorden met oorspronkelijke sonant moeten dus eerst opgespoord worden. Hieraan is het eerste hoofdstuk van de Saussure's boek gewijd. Daarna pas was het mogelijk de klinkers, die uit idg. sonanten ontstaan waren, te scheiden van de klinkers, die idg. vocalen vertegenwoordigen.

Boven is reeds gezegd hoe door de palatalenwet de idg. *ě* bewezen werd; het bestaan van de *ǫ* in de Europese en ook in de idg. taal wordt bewezen door de Ablaut. We vinden b.v. go. *hlifan*—*hlaf*, gr. *κλέπτω*—*κλέλοφα*, in het germ. dus een Ablaut *ě/ǣ*, in het gr. *ě/ǫ*. Maar in andere gevallen wisselt germ. *ǣ* wel met *ō* en nooit met *ě*, b.v. go. *agis* met het praet. praes. *ōg* en alle werkwoorden van de zesde klasse. Maar aan deze germ. *ǣ* beantwoordt in het gr. ook een *ǣ*: go. *agis* — gr. *ἀχος*, go. *ala* — lat. *alo*. Voor germ. *ǣ* vinden we dus nu eens gr. *ǣ*, dan weer gr. *ǫ*. Heeft *ǣ* zich in het gr. en lat. ge-

splitst of zijn oorspronkelijke \tilde{a} en \tilde{o} in het germ. samengevallen? Ongetwijfeld is het laatste het geval, want go. \tilde{a} = gr./lat. \tilde{a} wisselt nooit met \tilde{e} in Ablautsvormen, maar go. \tilde{a} = gr./lat. \tilde{o} wisselt zeer regelmatig met \tilde{e} ; het verschil tussen \tilde{a} en \tilde{o} komt in de Ablaut tot uiting, het moet reeds in het idg. bestaan hebben (vgl. Mémoire 51/52). De volgende tabel is nu op te stellen: idg. $a_1(e), a_2(o), A(a)$ = gr./italisch $\tilde{e}, \tilde{o}, \tilde{a}$ = noordeur. \tilde{e}, \tilde{a} ; waarbij dan nog \tilde{i} en \tilde{u} komen.

Vijf korte klinkers plus vier medeklinkers, die onder bepaalde omstandigheden als klinkers kunnen dienst doen, zijn hiermee voor het idg. vastgesteld en ieder systeem, dat op drie korte klinkers gebouwd is, moet onjuist zijn.

Door de vele taalvergelijkende onderzoeken uit deze jaren was ook gebleken, dat er te veel verschillen tussen de Europese talen waren om de hypothese van de Europese grondtaal nog te kunnen volhouden.

Uit de bovenstaande tabel blijkt tevens, dat in het germ. \tilde{a} en \tilde{o} zijn samengevallen. Langs andere weg was H. Paul tot dezelfde conclusie gekomen. Hij merkte n.l. op, dat de \tilde{o} in Keltische woorden in het germ. door \tilde{a} werd weergegeven, b.v. Keltisch-lat. Moguntiacum, ohd. Maginza (PBB. 6, 195).

De lange klinkers namen in het systeem door Schleicher grondvest, de plaats in van stijgingen van de korte. De Europese grondtaal had volgens Amelung een \tilde{a} als tweede trap van \tilde{e} en deze \tilde{a} had in het gr. en lat. $\tilde{a}, \tilde{e}, \tilde{o}$, in het germ. \tilde{o} opgeleverd. Men meende toen, dat het germ. geen \tilde{e} had; volgens Schleicher had de go. \tilde{e} zich immers uit \tilde{a} ontwikkeld. Ook het stelsel van lange klinkers moest herzien worden. Nu bij de korte vocalen het conservatisme van gr. en lat. was vastgesteld, rees natuurlijk het vermoeden, dat ook de lat./gr. \tilde{e} en \tilde{o} van oudere datum zouden zijn dan de \tilde{a} van het skr., m.a.w., dat het skr., evenals bij de korte vocalen, \tilde{e} en \tilde{o} in \tilde{a} zou hebben laten samen-vallen. De Europese \tilde{e} is aangetoond door A. Fick, BB.2, 204 vgg.

en de palatalenwet bewees, dat \bar{e} ook reeds in het idg. aanwezig was. Het gr. en lat. hebben behalve de \bar{e} nog \bar{a} en \bar{o} ; het germ. alleen nog \bar{o} . Evenals bij de korte klinkers bewijst de Ablaut ook hier, dat van ouds \bar{a} en \bar{o} gescheiden zijn geweest.

Een tweede vraag is of de lange klinkers ook als wortelvocalen kunnen voorkomen of alleen in Ablautsvormen als stijgingen van de korte grondvocalen. Men helde over tot de veronderstelling, dat alleen \bar{e} grondvocaal kon zijn, omdat \bar{e} zo vaak als zodanig voorkomt; \bar{e} kon wisselen met \bar{o} en beiden konden dan met andere vocalen of met de sonanten tweeklanken vormen (zie b.v. de tabel van idg. wortels bij de Saussure, *Mémoire* 135). Zo beschouwt de Saussure \bar{a} , \bar{e} , \bar{o} als ontstaan uit tweeklanken. Voorbeelden van lange klinkers in de wortel geeft Bechtel, *Hauptprobleme*, 7. Capitel. Maar de kwestie, of de lange klinkers in het idg. ontstaan zijn uit korte, is voor het hier beoogde doel van weinig belang. Hier interesseert alleen het feit, dat het idg. ze werkelijk bleek te bezitten en het vocalisme van het idg. nu gereconstrueerd was met vijf lange en vijf korte vocalen, waarbij men dan nog vier sonanten kan rekenen. De Saussure tracht ook lange sonantische liquidae en nasalen aan te tonen (*Mémoire* blz. 239 vgg.). Het is echter de vraag of deze inderdaad ook bestaan hebben in het idg. Brugmann neemt ze in zijn *Grundriss* aan (1886 deel I blz. 20). Tegen lange sonanten argumenteert Bechtel, *Hauptprobleme*, blz. 215-233.

Het gevonden stelsel van twee maal vijf vocalen behoeft nog een aanvulling. Brugmann wees er in *Curtius' Studien* 9, 381 op, dat de klinker van skr. *pitā*—gr. *πατήρ*—lat. *pater*—go. *fadar* en skr. *sthitā*—gr. *στῆνός*—lat. *status* niet dezelfde kan zijn als a_1 (e) of a_2 (o). Want a_1 of a_2 kwamen alleen voor in wortels, die op consonant uitgingen. Deze „ a_3 ” kon op het eind van de wortel staan, zoals in *pa-ter*, *sta-tus*; De Saussure onderzoekt de kwestie van a_3 nader (*Mémoire* blz. 175 vgg.) en komt tot de conclusie, dat deze i in het skr. een reductie moet zijn van \bar{a} .

Volgens het door de Saussure opgestelde systeem, waarbij lange klinkers uit tweeklanken ontstaan zouden zijn, kan reductie van \bar{a} verschillende klinkers opleveren. In deze uitzonderingsgevallen is echter „une espèce d'ě muet” ontstaan, voortgekomen uit de oorspronkelijke reductievocalen (blz. 178). Aan het klinkerstelsel van het idg. moet dus nog toegevoegd worden deze reductieklinker, die men tegenwoordig aanduidt met de naam *sjwa* en het teken ə .

Dat het idg. korte tweeklanken bezat, is gebleken uit de Ablaut; \check{a} , \check{e} , \check{o} , kunnen met i , u als tweede element combinaties vormen. Theoretisch kunnen \bar{a} , \bar{e} , \bar{o} , die immers ook als grondvocalen kunnen voorkomen, dergelijke combinaties aangaan. Maar practisch zijn de lange diftongen moeilijk te bewijzen. Schleicher schreef ze wel toe aan het idg., maar daar ze voortvloeiden uit zijn systeem en dit systeem onjuist bleek, heeft Schleicher's getuigenis geen waarde. Van de $\bar{o}u$ en de $\bar{e}i$ zijn sporen te vinden in het germ. en de klassieke talen; waarschijnlijk zijn er dus wel meer geweest. Maar het is beter om deze ingewikkelde kwestie hier te laten rusten en voor uitvoeriger behandeling te verwijzen naar het betreffende hoofdstuk.

Nu het idg. vocalisme in zijn hoofdlijnen gereconstrueerd is, komen, bij vergelijking met de in het oerg. optredende vocalen, de overgangen, die in het oerg. hebben plaats gehad, duidelijk aan den dag. In het voorgaande zijn terloops al enkele van die veranderingen gebleken. De korte \check{a} en \check{o} zijn samengevallen in \check{a} , de lange \bar{a} en \bar{o} in \bar{o} ; in het go. was de \check{e} in \check{i} overgegaan, Grimm had al opgemerkt, dat in de westgerm. en noordgerm. dialecten soms \check{e} , soms \check{i} optrad voor oude \check{e} . De verdeling van \check{e} en \check{i} blijkt hier aldus te zijn, dat i optreedt voor gedekte nasaal en voor i in de volgende syllabe. Eveneens aan Grimm danken we de ontdekking van de \check{a} -Umlaut in het west- en noordgerm., die van een \check{i} een \check{e} , van een \check{u} een \check{o} maakte voor a

in de volgende syllabe ; dezelfde overgangen hadden in het go. plaats voor onmiddellijk volgende *h* of *r*. Verder heeft het germ. in plaats van een sjwa een *ǣ*, in plaats van de sonanten de combinaties *ul*, *um*, *un*, *ur* (go. *or*). Van de tweeklanken is *ēi* gemonoftongeed tot *ī*, de lange tweeklanken zijn alle verkort of hebben hun tweede element verloren. Misschien is de tweeklank *ēi* in het germ. gemonoftongeed tot *ē*. Want terwijl de idg. *ē* in het noord- en westgerm. *ā* wordt (b.v. lat. *sē-men*, go.—*sēþs*, ned. *zaad*) is er een germ. *ē*, die in het westgerm. diftongeeert (vgl. go. *Krēks*, ohd. *Chriah*, ned. *Griek*). Deze *ē* zou, volgens sommigen, uit *ēi* ontstaan zijn.

Deze veranderingen in acht nemende komt men tot opstelling van het volgende klinkerstelsel voor het oerg. :

korte klinkers : *ǣ*, *ě*, *ī*, *ū*
 lange klinkers : *ō*, *ē₁*, *ē₂*, *ī*, *ū*
 tweeklanken : *ǣi*, *ēi*, *ǣu*, *ēu*.

Sonanten en lange tweeklanken ontbreken.

Niet allen zijn het in alle opzichten eens met deze reconstructie.

Müllenhoff, Scherer, Amelung e.a. hadden aangenomen, dat zich voor *l*, *m*, *n*, *r*, waar deze in het idg. sonantisch waren, in het oerg. een *ō* ontwikkeld had ; Paul, Brugmann e.a. namen *ū* aan. Van de latere onderzoekers sluiten Collitz en Bremer zich weer bij Müllenhoff c.s. aan. Collitz keert trouwens ook terug tot de mening, dat het go. vocalisme het dichtst bij het oerg. zou staan. (zie zijn artikel „Early germanic vocalism”, in MLN. 33). De *ě* zou in het oerg. overal *ī* zijn geworden.

Collitz onderscheidt drie periodes in de ontwikkeling van het germ. vocalisme :

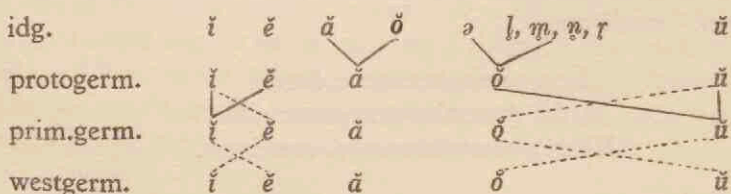
- I de protogermaanse fase,
- II de primitief-germaanse fase,
- III het westgermaanse vocalisme.

Het begin van de protogermaanse fase stelt hij op ongeveer 1000 v. Chr. Hierin vallen de praegermaanse veranderingen, dat zijn de veranderingen in de idg. stamtaal, welke het germ. gemeen heeft met andere idg. talen, als ook de veranderingen, die zeer vroeg in het oerg. hebben plaatsgehad. In de protogermaanse fase zijn idg. *ǎ* en *ǒ* samengevallen. Om de leegte van de idg. *ǒ* aan te vullen heeft zich in deze fase een nieuwe *ǒ* ontwikkeld en wel uit de sonanten. Hij sluit zich in dit laatste aan bij Bremer IF. 26.

Primitief-germaans is de periode, die onmiddellijk voorafgaat aan de breuk tussen west-/noordgerm. en oostgerm. De *ě* en de *ǒ* hebben in deze fase een neiging ontwikkeld om in de hoge klinkers *ĩ* en *ũ* over te gaan, behalve voor *r* of *h*. Deze zelfde consonanten bewerken gelijktijdig een overgang van idg. *ĩ* en *ũ* in *ě* en *ǒ*. Het go. geeft het best de primitief-germaanse fase weer.

In het west- en noordgerm. tenslotte treden Umlaut en breking op, als derde ontwikkelingsfase.

Het is duidelijk, dat Collitz met deze reconstructie een parallelisme heeft willen trachten aan te wijzen in de ontwikkeling van idg. *ě* en *ǒ*. Het is echter jammer, dat hij hiertoe enige twijfelachtige overgangen moet aannemen. Want behalve de moeilijk te bewijzen en tegen de in de dialecten gevonden toestanden ingaande ontwikkeling van idg. *l, m, n, r* tot *ol, om, on, or*, moet hij nog de algemene overgang van de *ě* naar *ĩ* en van de *ǒ* naar *ũ* aannemen. En al vertoont het go. een verbazingwekkend duidelijk streven naar symmetrie in zijn klinkerstelsel, voor de andere dialecten zegt dit weinig. Het systeem door Collitz opgesteld is aldus :

De volle lijnen duiden spontane overgangen aan, de gestipelde, overgangen die alleen onder bepaalde voorwaarden plaats hebben.

Om de verdere ontwikkeling der meningen over het germ. vocalisme te kunnen begrijpen, is het noodzakelijk eerst de ontwikkeling van de moderne taalwetenschap in het algemeen te beschouwen.

Er is nu wel geconstateerd, dat er allerlei veranderingen hebben plaats gehad, maar deze ontdekkingen verschaffen nog geen tevredenheid. Want ze doen vele vragen rijzen: hoe moet men deze veranderingen opvatten en hoe zijn ze ontstaan? Wat is de oorzaak of zijn de oorzaken ervan en hoe vinden ze plaats, plotseling of geleidelijk? Met deze vragen komen we allereerst op het gebied van de *phonetiek*, de bestudering van de taalklanken.

Ook deze studie begint pas goed voortgang te maken in de 19de eeuw. De taalbeschouwing was, zoals we zagen, in het begin van die eeuw sterk onder invloed van de romantiek. De taal beschouwde men als een zelfstandig organisme, dat zich ontwikkelde, een periode van bloei doormaakte en dan begon te vervallen. Vandaar ook het geloof, dat de oertaal eenvoudig en ongecompliceerd moest zijn; de latere veelheid van klanken was een teken van verval. Vandaar ook het energieke zoeken naar de oertaal, waartegen het bestuderen van de klankveranderingen — de vervalstekenen — op de achtergrond trad. Aan Grimm echter viel, zoals we zagen, de grote regelmaat op, waarmee sommige klinkerveranderingen plaats hadden, en nog vóór Schleicher begon de naam „klankwet” op te komen. Na ongeveer 1870, toen de romantiek begon plaats te maken voor het realisme, kwam er meer voortgang in de bestudering der taalklanken; de „klankphysiologie”, waarbij men onderzocht hoe de taalklanken gevormd worden en wat er in de spraakorganen

gebeurt, wanneer een klank verandert, werd een zelfstandig onderdeel van de taalwetenschap. De stelling van de periodes van ontwikkeling en verval maakte plaats voor de stelling, dat de taal in een voortdurende ontwikkeling is. Men verdeelde de klankveranderingen in combinatorische (heterogene) en spontane (autogene) overgangen, een verdeling, die tot op heden gehandhaafd is. Onder de eerste vallen alle veranderingen, waarbij invloed van omringende klanken is aan te wijzen, hoe men zich die dan ook in elk bijzonder geval denken moet, b.v. assimilatie, dissimilatie, Umlaut enz.; onder de tweede die, waarbij zo'n invloed niet direct te bespeuren is. Aanvankelijk overheerst in deze beschouwingen het begrip „klankwet” en blijft de eigenlijke studie der klanken nog op de achtergrond. Kort na 1870, in het voor de taalwetenschap zo belangrijke jaar 1876, werden een reeks wetten gevonden, zoals Verner's wet, de palatalenwet, en de regelmaat, die in de werking van deze wetten bleek, voerde tot de stelling, die veel verdedigers vond, dat de klankwetten zonder uitzondering werken. Deze stelling werd vooral verdedigd door een groep, die zich de „Junggrammatiker” noemde. Hiertoe horen o.a. Osthoff, Leskien, Brugmann, Paul, Delbrück. Alle uitzonderingen, die er op de klankwetten te vinden waren, schoven zij op de werking van de analogie. Met deze stelling hebben de „Junggrammatiker” grote beroering verwekt.

Aanvankelijk scheidden zij streng de physiologische klankwetten van de analogie, die alleen psychologische oorzaken had. Later erkenden zij, onder invloed van de kritiek, dat er ook een psychologisch element in de klankwetten zit. Maar in hun beschouwing trad toch de mechanische werking van de klankwetten het meest op de voorgrond. Hun regel van de klankwetten heeft tenslotte protesten van alle kanten opgewekt. Een verwoede strijd brak los en is eigenlijk nu nog niet helemaal uitgewoed, want er is nog geen eenstemmigheid van oordeel

over de betekenis der klankwetten. Wel gelooft niemand meer, dat de werking der taalwetten geen enkele uitzondering toelaat, maar velen nemen toch deze werking in principe wel aan. Vaak drukt men zich voorzichtiger uit en vervangt de term „klankwet” door „tendenz” of „neiging”. In 1900 probeerde E. Wechssler een antwoord te vinden op de vraag „Giebt es Lautgesetze?”, welke vraag hij bevestigend beantwoordt, maar daarbij de werking zonder uitzondering in het midden laat.

Ondertussen waren andere takken van wetenschap belangrijk gegroeid. Nieuwe ideeën, vooral ook op maatschappelijk gebied, waren binnengedrongen in de wereldbeschouwing van de mens. Psychologie en filosofie hadden in het eind van de 19de eeuw een belangrijke ontwikkeling doorgemaakt en dit alles miste zijn uitwerking op de taalwetenschap niet. Meer en meer drong het besef door, dat taal in de eerste plaats spreken en horen is en dat geschreven taal pas in de tweede plaats komt; dit bracht vooral de studie der taalklanken een vernieuwing. In de fonetiek ontstonden nieuwe stromingen. Waar kon men de taalklanken beter bestuderen dan aan de levende mens? Zo ontstond de experimentele fonetiek, die, hetzij met natuurlijke hulpmiddelen (gezicht, gehoor, tastzin), hetzij met speciaal geconstrueerde instrumenten, de bewegingen van de spraakorganen bij de vorming der taalklanken en bij de klankovergangen waarneemt en registreert. Zo werd een veel nauwkeuriger beeld verworven van de bewegingen der spraakorganen bij het spreken.

Anderen weer houden zich vooral bezig met het horen, de acoustische zijde.

Als hulpmiddel bij taalstudie is ook de psychologie onontbeerlijk. Niet alleen psychologie van het individu, maar ook van de gemeenschap, daar taal immers ook door een gemeenschap gebruikt wordt. Uit dit laatste feit vloeien ook allerlei taalkwesties van sociale aard voort.

De vooraanstaande plaats, die Duitse taalgeleerden tot nu toe

ingenomen hadden, werd nu bezet door anderen. Baanbrekers voor de nieuwe taalbeschouwingen kwamen niet meer uit Duitsland, maar uit de kring van Franse en Zwitserse geleerden, waartoe behoorden F. de Saussure, A. Meillet, J. Vendryès, Grammont e.a. Zij uitten het vermoeden, dat de klanken van een taal een systeem zouden vormen (vgl. b.v. Vendryès, *Le langage*, hfdst. 2). Wie een vreemde taal spreekt zal merken dat hij, om de juiste uitspraak te verkrijgen de stand van zijn spraakorganen moet veranderen. Want iedere taal heeft een eigen *articulatiebasis* en een eigen systeem van klanken. Soms treden er veranderingen op, voortkomend uit bepaalde tendenzen in de taal. Men kan deze tendenzen verdelen in algemene, die voortvloeien uit de algemene psyche van de mens en dus in iedere taal kunnen optreden, en speciale, die verband houden met het systeem van een bepaalde taal.

Op deze beschouwing van de taalklanken als een systeem is een nieuwe methode van fonetisch onderzoek opgebouwd, de *phonologie*, waarvan men Baudouin de Courtenay als de grondlegger beschouwt. Maar de grondslagen van de phonologie zijn reeds te vinden in de werken van F. de Saussure.

De phonologie tracht verband te vinden tussen de verschillende klankovergangen, die in een taal plaats vinden en ze te verklaren als voortvloeiende uit de neiging om evenwicht in het systeem te bewaren of te verkrijgen. Tot deze school horen in hoofdzaak Slavische onderzoekers, het centrum is Praag. Hun verhandelingen worden gepubliceerd in de „*Travaux du cercle linguistique de Prague*”, waarvan het eerste deel dat aan de phonologie gewijd is, dateert van 1931 (dit is het vierde deel van de „*Travaux*”). De phonologie is het eerst als zelfstandige tak erkend op het linguïstencongres te den Haag gehouden in 1928 (vgl. *Actes du premier congrès international de linguistes*, Leyde 1930).

Daar de verschillende termen, waarvan de phonologie zich

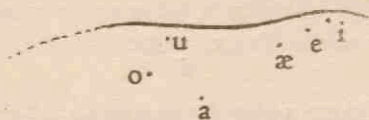
bedient, niet door allen in dezelfde betekenis gebruikt worden, laten we hier enkele definities volgen.

Phonologie is volgens de in de „Travaux”, vierde deel, blz. 309 voorkomende definitie : een onderdeel van de linguïstiek, behandelend de fonetische verschijnselen van het standpunt van hun functie in de taal (la langue).

Fonetiek wordt terzelfder plaatse aldus gedefinieerd : hulpwetenschap van de linguïstiek, behandelende de fonetische verschijnselen van taal (langage), afgescheiden van hun functies in een taal (langue).

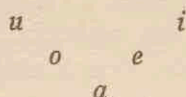
De fonologie werkt met *phonemen*. De definitie, die de Travaux van dit woord geven, is vrij vaag : fonologische eenheid, die niet onderverdeeld kan worden in kleinere en eenvoudiger fonologische eenheden. Beter is de term *phoneem* toe te lichten met een voorbeeld. In het ned. bestaat klankverschil tussen de *o* van *boom* en van *boor*, maar ze vormen één *phoneem*, omdat het klankverschil veroorzaakt wordt door de omringende consonanten. Het klankverschil van deze twee vocalen kan nooit betekenisverschil van het woord meebrengen. Anders is het met de *e* van ned. *ben* en die van *been*. Dit zijn twee *phonemen*, want het verschil in klankwaarde wordt niet veroorzaakt door de omringende consonanten en de betekenis van de woorden hangt af van de klankwaarde van de klinker.

De fonologie werkt graag met de klinkerdriehoek. Wanneer men de articulatiepunten van de verschillende klinkers in tekening brengt, dan zal men ongeveer onderstaande figuur verkrijgen. De dikke lijn stelt het harde verhemelte, de gestippelde het zachte verhemelte voor.

(Vgl. de Röntgenfoto's in O. G. Russel, The vowel.)

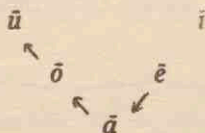
De uiterste punten zijn *a - i - u*, die men zou kunnen opvatten als de hoekpunten van een driehoek, op welker zijden de *e* en de *o* liggen :

Deze klinkerdriehoek is op zich zelf niets nieuws. Men werkte er geregeld mee in diverse variaties voordat het systeem van Bell-Sweet in gebruik kwam. De driehoek bleef ook daarna nog in gebruik bij degenen, die de klinkers van acoustisch standpunt bestudeerden (zie Zwaardemaker-Eykman, blz. 107—111; Sievers, *Phonetik* blz. 76—91).

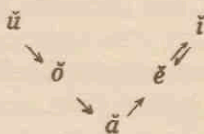
Men zal moeten toegeven, dat deze driehoek heel wat overzichtelijker is en makkelijker werkt dan de ingewikkelde tabel van Bell-Sweet. Maar wie werkt met de klinkerdriehoek moet er rekening mee houden, dat de lippenarticulatie niet is aangegeven en dat de figuur gestyleerd is. In werkelijkheid is de driehoek heel wat stomphoekiger en onregelmatiger dan de gelijkbenige driehoek op papier.

Een poging om met behulp van de klinkerdriehoek de overgangen in het germ. tot één tendenz terug te brengen heeft Prokosch gedaan (*The germ. vowelshift*). Bij de lange klinkers hebben de volgende veranderingen plaats : oerg. \bar{e} wordt in het noord- en westgerm. \bar{a} , idg. \bar{a} en idg. \bar{o} vallen in het oerg. samen, oerg. \bar{o} wordt in vele latere dialecten \bar{u} . De beweging van de klinkers schijnt de richting van de wijzers van de klok te volgen :

Bij de korte klinkers volgt de beweging juist de tegengestelde richting : oerg. \bar{u} wordt west- en noordgerm. \bar{o} door *a*-Umlaut

idg. *ō* en idg. *ā* vallen samen in oerg. *ǣ*; oerg. *ǣ* wordt in de west- en noordgerm. dialecten *ē* door *i*-Umlaut; oerg. *ē* wordt *ī* in sommige posities, maar ook *ī* wordt *ē* door *a*-Umlaut. Dus deze beweging:

Dat de *ī* tegen de draad ingaat verklaart Prokosch hierdoor, dat *ē* en *ī* in het oerg. één phoneem waren; voor *i* in de volgende syllabe en voor nasaalverbindingen sloeg de articulatie door naar de *ī*; voor *a* in de volgende syllabe naar *ē*. Over de verklaring van deze bewegingen zegt Prokosch het volgende. Wanneer de tong in rust is, komt de stand ervan ongeveer overeen met die bij de *i*-articulatie. De korte klinkers zouden dus een neiging vertonen om zich naar de ruststand toe te bewegen, terwijl de lange zich juist van de ruststand af zouden bewegen. Hoe is dit verschil in beweging bij de lange en de korte klinkers te verklaren? Prokosch meent de volgende verklaring te kunnen geven. De articulatie van een klank wordt des te energieker hoe sterker hij tot het bewustzijn doordringt. De lange klinkers dringen door de lange duur van hun articulatie sterker tot het bewustzijn door dan de korte; hun articulatie is dus energieker en vandaar de beweging van de ruststand af. Er is ook nog een acoustische kant aan de zaak, zegt Prokosch; de lage klinkers dragen verder dan de hoge; in de beweging van de ruststand af zou dus een neiging tot betere verstaanbaarheid tot uiting komen. Deze laatste opmerking is onjuist. Van *i* tot *a* betekent de beweging inderdaad een verlaging, maar van *a* tot *u* een verhoging.

Er zijn verschillende tegenwerpingen tegen Prokosch' beweringen te maken. Bij de lange klinkers heeft hij de diftongering

van \bar{e}_2 tot *ia*, later *ie*, \bar{i} , waarin een, aanvankelijk gedeeltelijke, verhoging van de articulatie van deze \bar{e} blijkt, weggelaten. Dit gaat recht tegen de beweging in, terwijl de overgang in tijd toch niet veel verschilt met de overgang van e_1 in \bar{a} . Verder is ook zijn stelling, dat \check{e} en \check{i} één phoneem zouden zijn in het oerg. aanvechtbaar. Was dit zo, dan moet ook in alle gevallen, dat idg. \check{i} of idg. \check{e} voor een nasaalverbinding of voor een *i* in de volgende syllabe staat, in het germ. een \check{i} optreden, en in alle gevallen, waarin een *a* in de volgende syllabe staat moet idg. \check{e} en idg. \check{i} in het germ. als \check{e} verschijnen. Zoals verderop zal blijken is er een hele groep van uitzonderingen.

Ten slotte nog een kort woord over de oorzaken, die tendenzen tot klankverandering of klankwetten deden ontstaan. Veel vaste grond heeft men hierbij niet onder de voeten. Men ziet op een bepaald tijdstip een klankverandering in een taal optreden, zonder enige houvast te hebben over de reden waarom die klankverandering juist daar en juist op dat tijdstip optreedt. Men heeft vaak getracht om de oorzaak van klankveranderingen in een taal in verband te brengen met de klimatologische en geografische omstandigheden, waaronder het volk leefde. Een volk, dat van het lage land verhuist naar de bergen zou daardoor een krachtiger ademhaling krijgen, wat allerlei klankveranderingen, die met de expiratie samenhangen zou kunnen veroorzaken. Sommige taalveranderingen zijn zeker te wijten aan vermenging met een ander volk en worden dan door de z.g. substraatleer verklaard. Andere, zoals assimilatie b.v., betekenen een vergemakkelijking in het spreken, een zekere luiheid dus of slordigheid. Maar alle klankveranderingen zijn op deze manier geenszins te verklaren; er zijn er heel wat, die allesbehalve vergemakkelijkingen betekenen. Degenen, die met een klanksysteem werken, brengen verband tussen de klankovergangen in een taal door op de noodzakelijkheid van evenwicht in het systeem te wijzen, zodat de ene verandering een andere veroorzaakt, net zo lang

tot het systeemsevenwicht hersteld is. Rest te onderzoeken wat het eerst dit evenwicht verstoord heeft, en wat voor die bepaalde taal evenwicht in het systeem betekent.

De klankveranderingen geschieden langzamerhand en zonder dat de sprekers zich ervan bewust zijn. Soms kan men verschil in articulatie waarnemen bij oude mensen en bij de jonge generatie; klaarblijkelijk is dan een klankverandering bezig zich te voltrekken. Maar de oorzaak blijft ook in dit geval meestal duister.

Wanneer het lukt tussen de klinkerovergangen in het oerg. enig verband aan te tonen, dan zou dat de weg kunnen openen voor vergelijkingen met waarnemingen omtrent klinkers in verwante talen en misschien kan die weg tot enig resultaat leiden. Maar in het voorafgaande zagen we, dat er over de klinkerovergangen zelf in het oerg. nog lang geen eenstemmigheid heerst en we dienen dus eerst iedere overgang afzonderlijk te bespreken.

Gebruikte werken :

- Actes du premier congrès international de linguistes. Leiden 1930. Geciteerd : Actes.
- A. Amelung, Erwiderung, KZ. 22, 361. 1874.
- A. Amelung, Der Ursprung der deutschen a-Vocale. ZfdA. 18, 161. 1875.
- Ch. Bally, Le Langage et la Vie. Genève-Heidelberg. 1913.
- F. Bechtel, Die Hauptprobleme der indogermanischen Lautlehre seit Schleicher. 1892.
- A. Bezzenberger, narede in Fick, Vergleichendes Wörterbuch III. 1874.
- Fr. Bopp, Vergleichende Grammatik des Sanskrit, Zend, Griechischen, Lateinischen, Litthauischen, Gotischen und Deutschen. Berlin 1833—1849.
- Fr. Bopp, Ueber das Conjugationssystem der Sanskritsprache in Vergleichung mit jenem der griechischen, lateinischen, persischen und germanischen Sprache. Frankfurt 1816.
- E. von Borries, Das erste Stadium des i-Umlauts; Inleiding. Strassburg 1887.
- K. Brugmann, Nasalis sonans in der indogermanischen Grundsprache. Curtius Studien 9, 2. 1876.

- K. Brugmann, Zur Beurteilung der europäischen Vokale *ǣ*, *ǣ̆*, *ǣ̇*. M.U. 3, 91. 1880.
- H. Collitz, Ueber die Annahme mehrerer grundsprachlicher *ǣ*-Laute. BB 2. 1877.
- H. Collitz, Der germanische Ablaut in seinem Verhältnis zum indogermanischen Vokalismus. ZfdPh. 15. 1884.
- H. Collitz, Die neueste Sprachforschung und die Erklärung des indogermanischen Ablautes. BB. 11. 1886.
- H. Collitz, The causes of phonetic change. Johns Hopkins University Circular No. 325.
- H. Collitz, Early germanic vocalism. MLN. 33.
- G. Curtius, Die Spaltung des *a*-Lautes. Blz. 9 vgg. van de Sitzungsberichte der Sächsischen Gesellschaft der Wissenschaften. 1864.
- B. Delbrück, Einleitung in das Studium der indogermanischen Sprachen. 5de uitgave. Leipzig 1908.
- A. Fick, Europäisches *ǣ* und *ǣ̆*. BB. 2, 193.
- E. Fischer-Jørgensen, Dialektgeografiens Betydning for Opfattelsen af Lydforandringer. København 1934.
- Jac. van Ginneken, De oorzaken der taalveranderingen. Meded. 1930 deel 69 Serie A No. 1.
- Jac. van Ginneken, De ontwikkelingsgeschiedenis van de systemen der menschelijke taalklanken. Meded. 1932.
- C. W. M. Grein, Ablaut, Reduplication und secundäre Wurzeln der starken Verba im Deutschen. (Inleiding). Marburg 1862.
- Jac. Grimm, Deutsche Grammatik 1. Teil. Uitgaven van 1822, 1835 en 1841.
- Jac. Grimm, Geschichte der deutschen Sprache. Hfdst.: Vocalismus. 1868.
- C. B. van Haeringen, De germaanse inflexieverschijnselen („Umlaut“ en „Breking“) phoneties beschouwd. Dss. Leiden 1918.
- A. G. van Hamel, Ons conservatieve klankstelsel. Tdschr. 47, 8.
- H. Hübschmann, Das indogermanische Vokalsystem. Strassburg 1885.
- O. Jespersen, Phonetische Grundfragen. Leipzig und Berlin 1904.
- O. Jespersen, Lehrbuch der Phonetik. 3. Auflage. Leipzig und Berlin 1920.
- E. Jessen, Tidskrift for Filologi og Pädagogik I, 217/218. 1860.
- F. Kluge, Beiträge zur Geschichte der germanischen Konjugation. Quellen und Forschungen 32. 1879.
- L. Meyer, Ueber Vokalsteigerung. KZ. 21. 1873.
- Müller, Die Vokalsteigerung der indogermanischen Sprachen. Sitzungsberichte der Wiener Akademie bnd. 66. 1870.
- G. Panconcelli-Calzia, Experimentelle Phonetik. Sammlung Göschen 844. Berlin und Leipzig 1921.

- E. Prokosch, *The germanic vowel shift and the origin of mutation*. Studies in honour of Hermann Collitz. Baltimore 1930.
Geciteerd als : Prokosch, *Vowelshift*.
- P. Roorda, *De Klankleer*. 5de druk. Groningen-Den Haag. 1919.
- H. B. Rumpelt, *Deutsche Grammatik*. (Blz. 107—129). Berlin 1860.
- F. de Saussure, *MSL*. 3, 366. 1878.
- F. de Saussure, *Mémoire sur le système primitif des voyelles dans les langues indo-européennes*. Leipsick. 1879.
- F. de Saussure, *Cours de linguistique générale*. Lausanne-Paris. 1916.
- W. Scherer, *Zur Geschichte der deutschen Sprache*. 2de druk. 1878.
Geciteerd : ZGDS. 1ste druk. 1868.
- A. Schleicher, *Compendium der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen*. 2. Auflage. Weimar 1866.
- A. Schleicher, *Die deutsche Sprache*. 1869.
- Jos. Schrijnen, *Handleiding bij de studie der vergelijkende indogermaansche taalwetenschap*. Leiden 1917.
- E. Sievers, *Grundzüge der Phonetik*. 4. Auflage. Leipzig 1893. Geciteerd :
Sievers, *Phonetik*.
- Travaux du cercle linguistique de Prague*, deel 4. Prague, 1931. (Réunion phonologique internationale tenue à Prague 18-21/XII 1930).
- J. Vendryès, *Le Langage*. Paris 1921.
- K. Verner, *Eine Ausnahme der ersten Lantverschiebung*. K.Z. 23, 131. 1876.
- E. Wechssler, *Giebt es Lautgesetze?* Halle 1900.
- H. Zwaardemaker en L. P. H. Eykman, *Leerboek der phonetiek*. Haarlem 1928.

HOOFDSTUK I.

LANGE EN KORTE O EN A.

Een van de belangrijkste verschillen tussen het germ. en het idg. vocalisme is ontstaan doordat in het germ. de *ō* in *ā* is overgegaan, en de *ā* in *ō*. Het lat. en het gr. hebben de vier klinkers wel uit elkaar gehouden. Dus :

go. *ahtau* ; on. *átta* ; ohd. *ahto* ; gr. *ὄκτώ* ; lat. *octo* ; oude *ō*.
go. *akrs* ; on. *akr* ; ohd. *achar* ; gr. *ἀγρός* ; lat. *ager* ; oude *ā*.
go. *bloma* ; on. *blóme* ; ohd. *bluomo* ; gr. — ; lat. *flos* ; oude *ō*.
go. *broþar* ; on. *bróþer* ; ohd. *bruodar* ; gr. *φράτηρ* ; lat. *frater* ;
oude *ā*.

Er is aanvankelijk weinig aandacht besteed aan deze overgangen. Wel merkte Grimm reeds in de tweede druk van zijn *Deutsche Grammatik* (blz. 35) op, dat aan go. *ā* nu eens lat./gr. *ō*, dan weer lat./gr. *ā* beantwoordde, maar de aandacht was te zeer gericht op andere dingen, dan dat men aan Grimm's opmerking de nodige aandacht kon schenken.

Veel later heeft Möller, PBB. 7, 482, en ook Kluge, *Germ. Konj.* 42 en PBB. 11, 560, de regel opgesteld, dat het labiale element van labio-velaren voor idg. *ō* en *ō* verdwenen, voor idg. *ā* en *ā* behouden zou zijn. Maar deze regel wordt lang niet door ieder aangenomen.

Ook het zoeken naar de oorzaak van deze overgangen is lang niet zo intensief ter hand genomen als dat naar de oorzaak van andere germ. klankovergangen. De oorzaak van het samenvallen van de *ō* en de *ā* of de *ā* en de *ō* is ook moeilijker te bespeuren

dan die van andere overgangen van germ. klinkers. Daar valt al spoedig te zien, dat òf een klank uit de volgende syllabe, òf een onmiddellijk volgende klank de overgang begunstigt. Hier is zo'n meewerkende factor niet te bespeuren. Meer is er te vinden over de chronologie.

Er zijn enkele gegevens, waarmee de tijd van de overgangen enigszins te bepalen is.

Allereerst enkele namen. De bekendste voorbeelden hiervan zijn enige namen van Keltische oorsprong, die in het germ. zijn opgenomen. Voor de overgang bij *de korte klinkers* (õ wordt ä) getuigen :

<i>Moguntiacum</i> :	ohd. <i>Maginza</i>
<i>Vosegus</i> :	ohd. <i>Wascono-walt</i>
<i>Volcae</i> :	ohd. <i>Walha</i>

Latere leenwoorden uit het lat. houden de õ :

<i>coquere</i> :	ohd. <i>kochôn</i>

Hieruit kan men afleiden, dat de overgang ten tijde van de aanraking tussen Kelten en Germanen nog plaats moest hebben, of begonnen was. Weinig waarschijnlijk is het, dat de overgang reeds voor die tijd zou hebben plaats gehad en de Germanen hun ä voor de Keltische õ substitueerden, wat Hirt PBB. 23, 317 als andere mogelijkheid oppert. Want de o-klank was in het germ. niet onbekend, het had immers een õ. Bovendien heeft het Keltisch de ä en de õ wel gescheiden gehouden, zodat hier waarschijnlijk de ä en de õ wat verder van elkaar lagen.

Reeds Paul, PBB. 6, 195, haalt de naam *Maginza* aan, om te bewijzen dat er in hoofdsyllaben inderdaad een overgang van de õ in ä had plaats gehad. Ook go. *alew*, lat. *olivum* of *oleum*, duidt, volgens Paul (en Sievers) op deze overgang. Hier zouden we dan een woord hebben, aan het lat. ontleend, waar de õ wel in ä was overgegaan, in tegenstelling met wat we bij de lat.

leenwoorden in het westgerm. zien. Maar ten aanzien van dit woord is twijfel gerezen.

Het kan een woord zijn, dat zo vroeg in het germ. gekomen is, dat het de overgang van de *ō* in *ǣ* heeft meegemaakt. In het go. is het woord geheel in het flexiesysteem opgenomen; dit geschiedt niet met andere leenwoorden (behalve *Kreks*) en het pleit voor ouderdom. De vraag is echter of het wel mogelijk is, dat de Oostgermanen reeds zo vroeg met de Romeinen in aanraking kwamen. Much, PBB. 17, 34, oppert de veronderstelling, dat het woord via het Keltisch in het go. zou zijn gekomen, dus tegelijk met de andere Keltische leenwoorden. Het Keltisch heeft de *ō* en de *ǣ* gescheiden gehouden en zou het woord dan ook met *ō* aan de Goten overgeleverd hebben. Kluge, Paul's Grdr. I¹, 357, is sceptisch gestemd ten aanzien van het verband tussen go. *alew* en lat. *oleum*, omdat de andere lat. woorden *ō* behouden in het germ.

Het zou kunnen zijn, dat ten tijde van de ontlening, de *ǣ* in het go. nog niet gebroken was tot *ō* en het go. in het lat. woord *ǣ* substitueerde voor lat. *ō*. Voor de breking van *ǣ* in het go. hebben we slechts een relatieve chronologie; in *ur-rinnan* uit **uz-rinnan* is de *ǣ* niet gebroken: de breking moet dus hebben plaats gehad voordat de *z* assimileerde. Hiermee komen we ook al niet verder wat de kwestie *alew* betreft. Much's veronderstelling heeft toch nog wel de meeste waarschijnlijkheid. Anders moet men aannemen, dat het woord door zwervende Romeinse kooplui is overgebracht in een periode vóórdat de andere lat. woorden werden overgenomen.

Verder zijn er een reeks germ. namen bij Griekse en Latijnse geschiedschrijvers, die gegevens omtrent de overgang bij de korte klinkers kunnen opleveren. Ze hebben alle *ǣ* in de hoofdsyllabe: *Langobardi*, *Hariobaldus*, *Χαριόμητος*. Bremer, IF. 14, 363 vgg. (ook Kluge, Vorg., 356) meent in *Chnodomarius* bij Ammianus Marcellinus (eind 2de eeuw) een niet veranderde *ō*

te ontdekken. Maar deze naam moet gelijkgesteld worden met ohd. *Nuodi-mêr*; we hebben hier met een lange *o* te doen. (Zie Schönfeld, Wtb. s.v. Chnodomarius en Müllenhoff Zfd. A. 30 (n.F. 18), 238 Anm.).

Een derde hulpmiddel voor de chronologie zijn de germ. leenwoorden in het Fins. Er zijn er enkele, waarvan de medeklinkers schijnbaar nog niet verschoven zijn, en die toch *ä* in de stamsyllabe hebben. Karsten noemt enige voorbeelden, die Germ. 183/184. Vóór de verschuiving der media zou o.a. overgenomen zijn: fi. *nauta* „rund”. De *t* moet teruggaan op germ. *d*. Karsten leidt hieruit af, dat deze klankverschuiving laat moet hebben plaats gehad in de randgebieden van het germ. taalgebied. Maar de Finse leenwoorden zijn nog niet voldoende onderzocht om ze als betrouwbaar materiaal te kunnen gebruiken. Zo noemt Karsten, op dezelfde plaats, als voorbeeld van een woord, dat voor de verschuiving der tenues zou zijn overgenomen, fi. *kuokka* „hak (landbouwwerktuig)”, go. *hoha*. Maar in hetzelfde jaar van het verschijnen van „die Germanen” moet hij dit voorbeeld terugnemen, omdat het helemaal geen germ. leenwoord blijkt te zijn (Germ.-Rom. Mon. 16e jrg. [1928], 364). En het door Karsten, Germ.-Finn. Lehnw. blz. 109, als zeker voorbeeld van *ö* genoemde fi. *möni* „veel” (oerg. **managaz*, go. *manags*) bestrijdt Wiklund, IF. 38, 87, als een germ. leenwoord. In het genoemde artikel haalt Wiklund enige nieuwe voorbeelden aan van *ö* in woorden, die blijkens hun consonantisme, voor de klankverschuiving zouden zijn overgenomen, o.a. fi. *olut* „bier”, germ. **alub*. Maar, gewaarschuwd door het lot van *kuokka*, doen we veiliger ook deze woorden met een wantrouwend oog te beschouwen. Voordat er meer zekerheid omtrent deze woorden is verkregen, lijkt het niet geraden ze in dit onderzoek te betrekken (vgl. ook Nordlings onderzoek naar de germ. woorden in het fi. in SNF. 24 No. 3).

Nog een mededeling omtrent de overgang van de *ö* in *ä*

doet Karsten in Acta phil. Sc. I (1927/28) blz. 277. Hij wijst erop, dat de overgang, behalve in het germ., ook nog voorkomt in het oudind., avest., alb. en lit. en daarom vroeger kan hebben plaats gehad dan de periode van de germ. mediaverschuiving. Ter bevestiging van deze veronderstelling beroept hij zich op een mededeling van R. Much in zijn boek „Der Eintritt der Germanen in die Weltgeschichte” (Germ. F. blz. 51). Much zegt hier, op grond van literaire getuigenissen, dat het germ. der Alpengermanen reeds vele eeuwen voor Chr. een *a*-taal was. „Vele” eeuwen, dat is een rekbaar begrip!

Voor de overgang bij *de lange klinkers* hebben we de volgende voorbeelden van overgenomen Keltische namen :

kelt. *Danuvius* ; go. *Donavi*, ohd. *Tuonova*.

Bij Caesar : *Silva Bacenis* : ohd. *Buochuna*.

Als een ontlening aan het Keltisch wordt ook wel beschouwd :

kelt. *braca* : ohd. *bruoh*, ags. *bróc*, on. *brók*.

Anderen menen, dat het Keltische woord juist aan het germ. ontleend is. O. Schrader gaat in Zfd. Wf. I, 239, de stam verder na en stelt germ. **brōk* en lat. *sub-frag-ines* gelijk. De wortel ligt dan in lat. *frango*, grondbetekenis dus „breken”.

Merkwaardig is go. *Rumoneis* voor lat. *Romani* en go., os., ohd. *Ruma*, on. *Ruma-borg* voor lat. *Roma*. Möller, KZ. 24, 508, knoopt aan deze vormen de conclusie vast, dat het germ. geen lange nauwe *o* had, toen deze woorden werden overgenomen. Het is heel goed mogelijk, dat *Rumoneis* en *Ruma* zijn overgenomen, toen de *ā* en de *ō* al samengevallen waren en de germ. *ō* te wijd was om de lat. *ō* te representeren. Later is de germ. open *ō* gesloten geworden. Het on. heeft reeds *Roma-borg* naast *Rumaborg*.

Alles wijst erop, dat deze overgangen vroeg en gelijktijdig hebben plaats gehad ; er zijn geen getuigenissen, die op een late overgang wijzen, terwijl de gelijktijdigheid voortvloeit uit

de kelt. voorbeelden. Het is dan ook waarschijnlijk, dat de overgang van de *ō* in *ā* en van de *ā* in *ō* beide dezelfde oorzaak hebben; alleen is het eindproduct bij korte en lange klinkers verschillend. Wanneer de overgang heeft ingezet, is met deze gegevens niet uit te maken; in de Romeinse tijd, misschien reeds in de tijd van de aanraking met de Kelten, was de overgang beëindigd. Maar er is iets, dat mogelijk de kwestie van het samenvallen van *ā* en *ō* en *ō* en *ā* verduidelijken kan, n.l. het feit, dat deze samenvallende ook buiten het germ. voorkomt. Wanneer blijkt, dat er verband bestaat tussen de overgang in het germ. en die buiten het germ., dan zou de samenvallende wel zeer oud kunnen zijn.

In het skr. zijn *ō* en *ě* beide overgegaan in *ā*; in het slav. en balt. zijn ook *ā* en *ō* in één klinker samengevallen. Het slav. heeft echter beide korte klinkers tot *ō* laten samenvallen, beide lange tot *ā*; in het balt. is de kwestie iets ingewikkelder.

Is dit een toevallig gelijksoortige dialectische ontwikkeling of is er verband tussen de overgangen in de genoemde taalgroepen?

Over deze kwestie komt N. van Wijk te spreken in de Meded. 77 A No. 2, blz. 29 vgg.: „Een phonologische parallel tussen Germaans, Slavies en Balties.” Over de vraag of er verband bestaat tussen de overgangen in de genoemde taalgroepen sprekend, geeft van Wijk op blz. 41 vier mogelijkheden aan: 1, er zou een reeds idg. dialectische differentiëring hebben bestaan; 2, de parallel is te wijten aan een gemeenschappelijk ethnisch substraat; 3, de parallel is ontstaan door een linguïstieke wisselwerking op jonger contact berustend; 4, er is geen onderling verband. Op de volgende bladzijden gaat van Wijk stuk voor stuk deze mogelijkheden na.

Meillet (Les dial. ide. blz. 54 vgg.) gelooft in de onder 1, genoemde mogelijkheid. Van Wijk brengt hiertegen echter verschillende bezwaren in. In elk der vier taalgroepen zou het

idg. dialect verschijnsel een paar duizend jaar onveranderd hebben voortbestaan, terwijl de genoemde groepen in andere opzichten hun vocalisme lang niet bewaard hebben. Voor het Baltisch moet ook de samenvloeiing jonger zijn dan de oer-Baltische periode. De substraat-theorie geeft ook geen uitkomst, van Wijk weet niet aan welk substraat men hier zou moeten denken. Er hebben wel langdurige betrekkingen bestaan tussen Germanen, Slaven en Balten en van Wijk wil ook deze overeenstemming indelen bij die, welke berusten op ethnische en linguïstische interpenetratie.

Hiermee zou dan wel voor het gelijksoortige optreden in de drie taalgroepen een verklaring gevonden zijn, maar nog niet voor de ontwikkeling zelf. De drie taalgroepen, want dat ook het samenvallen van *a*, *e*, *o* in het ind. in een dergelijk verband zou staan met germ., balt. en slav. is toch zeer onwaarschijnlijk.

Van Wijk heeft de verklaring van deze overgang betrokken in zijn theorie omtrent vocaalovergangen, het eerst gepubliceerd in PBB. 28, 234 vgg. In het artikel in de Meded. werkt hij deze theorie nog wat uit en betreft haar speciaal op de overgangen van de *ō* in *ā* en van de *ā* in *ō*. Dezelfde klinkerdriehoek, die Prokosch aangaf, gebruikt ook van Wijk; de *a* vormt dus de punt, *e-i* vormen de ene, *o-u* de andere zijde. De regel luidt nu als volgt: als in een taal tegelijk een vocaal van de *e-i*-rij en de, in gelijke verticale ligging en gelijke spanningsgraad, daarmee corresponderende vocaal van de *o-u*-rij voorkomen, dan blijft niettegenstaande alle veranderingen dezer klanken hun onderlinge betrekking constant, zolang de ene vocaal in de *e-i*-rij en de andere in de *o-u*-rij blijft. ¹⁾ Dat wil dus zeggen, dat, als de articulatie van de *u* of de *o* veranderd wordt, die van de *i* of de *e* de parallele verandering ondergaat, wanneer *u* en *i*, *o* en *e* tenminste gelijke spanningsgraad hebben.

¹⁾ Aangehaald volgens Meded. 77 A 2, blz. 32/33.

Gaan we nu eerst de bewegingen bij de korte klinkers na, dan zien wij, dat de *ō* opschuift naar de *ǎ*; volgens van Wijks regel moet dan ook de *ě* veel meer open gearticuleerd worden. Deze open articulatie van de *ě* nu is voor het germ. niet te bewijzen, van Wijk constateert ook zelf deze zwakke plek in zijn theorie. Dat de mogelijkheid van deze gelijktijdige, of althans kort na elkaar volgende opschuivingen van beide klinkers bestaat, zien we aan het Indo-Iraans, waar immers *e* en *o* allebei *a* zijn geworden.

Maar nu rijst een andere vraag: hoe komt het dan, dat in het germ. wel de *ō* met *ǎ* is samengevallen, maar de *ě* zich gehandhaafd heeft, ja zelfs in het go. de *ě* een gesloten articulatie heeft aangenomen en *ĩ* is geworden? Van Wijk schrijft dit toe aan een neiging tot differentiatie, nu er drie klinkers zo dicht bij elkaar in de buurt kwamen te liggen. Daardoor bewoog de *ě* zich weer van de *ǎ* af, keerde dus op zijn schreden terug; *ō* en *ǎ* echter vielen samen. Inderdaad blijkt, zoals het volgende hoofdstuk zal leren, dat, tenminste de korte *e*, in een periode voor het uiteenvallen der dialecten, neigde tot vernauwing.

Tegen van Wijks theorie, op de korte klinkers toegepast, zijn wel enkele bezwaren in te brengen. Eén heeft hij er zelf al genoemd: een oerg. open korte *e* is niet te bewijzen. Maar er is nog meer. Het is toch eigenaardig, dat de *ō* rustig zijn weg voortzet, terwijl de *ě*, die eerst zo eensgezind met de *ō* meedeed, niet alleen zijn beweging staakt, maar zelfs naar zijn oude plaats terugkeert. Er moet toch een reden voor zijn, dat de *ō* en niet de *ě* samenvalt met de *ǎ*. Want was die reden er niet, dan zouden, wanneer de neiging tot differentiatie intrad, de *ō* en de *ě* beiden zich weer van de *ǎ* vandaan bewogen hebben, juist ook volgens van Wijks theorie van gelijke bewegingen der phonemen van de *o-u*-rij en de *e-i*-rij.

Schijnbaar staat bij de lange klinkers deze theorie er veel gunstiger voor dan bij de korte. Van *ē* is de open uitspraak juist

zeer duidelijk, tenminste voor het west- en noordgerm. ; \bar{e} wordt hier immers \bar{a} . Dat het go. met zijn sterke neiging tot vernauwing, een nauwe \bar{e} heeft, hoeft niet te verwonderen. Echter er is een maar en een zeer machtig maar. Want wat gebeurt er bij de lange vocalen? Niet \bar{o} wordt \bar{a} , maar juist \bar{a} wordt \bar{o} ; de beweging van \bar{e} naar \bar{a} toe wordt niet gesteund door een beweging van \bar{o} naar \bar{a} toe. Of is het van Wijks bedoeling om de beweging van de \bar{a} ook toe te schrijven aan de neiging tot differentiatie? Maar waarom geschiedt die differentiatie bij de lange en de korte klinkers dan zo verschillend? En waarom zet de \bar{e} de weg naar de \bar{a} dan niet voort? Dan zou meteen het verstoorde evenwicht hersteld zijn; \bar{e}_2 neemt de plaats van de lange e in in het systeem. Bij de interpretatie, die van Wijk geeft van de regel, ontmoet zij, bij toepassing op de verhoudingen tussen e , a en o in het oerg. te veel moeilijkheden.

Hoe moeten we ons dan het samenvallen van de o en de a voorstellen? In ieder geval onafhankelijk van de articulatie van de e . De open articulatie van de lange e en de latere vernauwing van de korte e zijn omstandigheden, die met de oorzaak van het samenvallen van de o en de a niet in verband staan. Dan kan men zich de volgende voorstellingen maken.

De \check{o} moet op een tijdstip voor de overgang in \check{a} , een zeer open articulatie gehad hebben. Toen begon de \bar{a} zich te bewegen in de richting van \bar{o} . Op een tijdstip voor de samenvall hebben dus \check{o} en \bar{a} in klankwaarde zeer dicht bij elkaar gestaan. En wel zó dicht, dat zowel \check{a} als \check{o} gevoeld werden als korten van de \bar{a} , waardoor de \check{o} met de \check{a} samenviel. Onderwijl zette de \bar{a} zijn beweging voort en viel samen met de \bar{o} .

Een andere mogelijkheid is, dat niet alleen de lange a en de korte o in beweging zijn gekomen. Uit het feit, dat de \check{o} samenvalt met de \check{a} kan men afleiden, dat ook de \check{a} een velare articulatie moet gehad hebben; en uit het feit, dat de \bar{o} , uit \bar{a} ontstaan, niet onderscheiden wordt van de oude \bar{o} , kan de conclusie volgen,

dat de lange *o* een open articulatie moet hebben gehad. Dus dan zouden alle vier de klinkers aan het rollen zijn gegaan, telkens de twee in kwantiteit overeenkomende naar elkaar toe. Wanneer men aanneemt, dat *ǎ* en *ā*, *ǒ* en *ō* voor de samenval gelijke articulatie hadden en alleen in kwantiteit verschilden, dan is het zeer begrijpelijk, dat, wanneer de articulatie van de korte van een paar met gelijke articulatie gaat veranderen, de lange van dat paar meegaat. En is men ervan overtuigd, dat de overgang in het germ. en die in het slav. in nauw verband met elkaar staan, dan moet men ook wel aannemen, dat alle vier de klinkers verandering ondergingen. Want alleen zó kan dan verklaard worden, dat het resultaat in het slav. precies het tegengestelde is van dat in het germ. Maar wanneer er verband bestaat tussen de overgangen in het germ., het slav. en het balt., dan moeten ze ook in de drie taalgroepen ongeveer gelijktijdig hebben plaats gehad.

Neemt men met N. van Wijk aan, dat de parallel tussen germ., slav. en balt. ontstaan is door een wisselwerking tussen de drie groepen, dan moet het begin van de overgang vallen in de tijd, toen er betrekkingen bestonden tussen Germanen, Slaven en Balten. Van Wijk stelt plaats en tijd van deze betrekkingen ergens in het oosten van Europa, tegen het eind van de oude geschiedenis en ten dele in de vroege Middeleeuwen (blz. 43/45). Dat klopt niet met wat we voor het westelijk germ. vonden; het eind van de overgang lag hier reeds in de Keltische tijd of tussen de Keltische en de Romeinse tijd. Ten tijde van de betrekkingen met de Balten en Slaven had het germ. al lang weer een nieuwe *ǒ* ontwikkeld. Dus òf de parallel is slechts een onafhankelijke gelijksoortige ontwikkeling òf het gemeenschappelijk begin ligt reeds in de idg. tijd. Dit laatste is zeer onwaarschijnlijk; volgens N. van Wijk heeft de overgang in het balt. plaats gehad nà de oerbalt. periode (blz. 42).

Alleen wegens de parallel met het slav. hoeft men dus geenszins

aan te nemen, dat de vier vocalen allen in beweging kwamen. En het resultaat in het germ. eist een beweging op zo grote schaal al evenmin. De phonemen zouden elkaar ergens op de grens tussen *a* en *o* moeten ontmoeten en welke kan dan de reden zijn, dat de articulatie bij de lange naar *o* doorslaat, bij de korte naar *a*? Men zou kunnen betogen, dat door de lengte de spanning van de spraakorganen beter is volgehouden, waardoor het eindproduct bij de lange klinkers een phoneem is met iets meer lippenronning en iets sterkere tongspanning dan het eindproduct bij de korte klinkers. Zo iets is misschien wel mogelijk, maar de eenvoudigste voorstelling is toch die, welke hierboven als eerste geschetst is: *ō* was voor de samenvaal een zeer open klank; de *ā* bewoog zich in de richting van *ō* en kwam zó dicht bij *ō* te liggen, dat niet meer *ō* maar *ā* als lange van de korte *o* werd gevoeld; daardoor viel de *ō* samen met de *ā* en de *ā* zette zijn beweging naar *ō* voort. De *ō* kan, als lange klank een iets geslotener waarde gehad hebben dan de *ō*.

Volgens deze beschouwing zou de overgang van de *ō* in *ā* een gevolg zijn van de open articulatie van de *ō* en van de beweging van de *ā* naar *ō*.

Een derde mogelijkheid is natuurlijk nog, dat de overgangen van de *ō* in *ā* en van de *ā* in *ō* geheel onafhankelijk van elkaar gebeurd zijn. Maar het is weinig waarschijnlijk, dat twee tegen-gestelde bewegingen tegelijkertijd zouden hebben plaats gehad, wanneer bovendien nog de oorzaak verschillend zou zijn. Ook deze voorstelling is minder aannemelijk dan die, welke verband bracht tussen de overgang bij de lange en die bij de korte klinkers.

LITERATUUR.

Handboeken, woordenboeken en werken van algemene aard.

- R. C. Boer, Oergermaansch Handboek. Haarlem 1924.
Geciteerd : Boer, Oerg.
- K. Brugmann, Grundriss der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen. Eerste deel. Strassburg 1886.
Geciteerd : Brugmann, Grdr.
- E. Dieter u.a., Laut- und Formenlehre der altgermanischen Dialekte.
Geciteerd : Dieter, Altg. Dial. Leipzig 1898.
- C. S. Elston, The earliest relations between Celts and Germans. London 1934.
- S. Feist, Etymologisches Wörterbuch der gotischen Sprache.
Geciteerd : Feist, Wtb.
- J. Grimm, Deutsche Grammatik, 2. Auflage 1822 ; 3. Auflage 1841.
Geciteerd : Grimm, Deu. Gramm.
- J. Grimm, Geschichte der deutschen Sprache. Leipzig 1868.
- H. Hirt, Handbuch des Urgermanischen. Heidelberg 1931.
Geciteerd : Hirt, Urg.
- H. Hirt, Indogermanische Grammatik. Teil 2 : Vokalismus. 1921.
Geciteerd : Hirt. Idg.
- J. Hoops, Realexikon der germanischen Altertumskunde. 1911 vgg.
- T. E. Karsten, Die Germanen. Berlin und Leipzig 1928.
Geciteerd : Karsten, Die Germ.
- F. Kluge, Vorgeschichte der altgermanischen Dialekte. 2de druk 1897.
Geciteerd : Kluge, Vorg.
- F. Kluge, Urgermanisch, Vorgeschichte der altgermanischen Dialekte. 1913.
Geciteerd : Kluge, Urg.
- R. Löwe, Germanische Sprachwissenschaft. Sammlung Göschen No. 238.
Geciteerd : Löwe, Sprachw. Leipzig 1911.
- A. Meillet, Caractères généraux des langues germaniques. Paris 1926.
- R. Muck, Waren die Germanen Kelten? ZfdA. 65, Blz. 1-150.
- A. Noreen, Abriss der Urgermanischen Lautlehre. Strassburg 1894.
Geciteerd : Noreen, Urg. Ll.
- H. Paul, Grundriss der germanischen Philologie. Eerste druk 1891.
Geciteerd : Paul's Grdr. Tweede druk 1901.
- A. Pogatscher, Zur Lautlehre der griechischen, lateinischen und romanischen Lehnworte im Altenglischen. Quellen und Forschungen zur Sprach- und Culturgeschichte der germanischen Völker. 64. Heft. Strassburg 1888.

- F. de Saussure, *Mémoire sur le système primitif des voyelles dans les langues indo-européennes*. Leipsick 1879.
- F. de Saussure, *Cours de linguistique générale*. Lausanne-Paris. 1916.
Geciteerd : de Saussure, *Linguistique*.
- M. Schönfeld, *Wörterbuch der altgermanischen Personen- und Völkernamen*. Heidelberg 1911.
Geciteerd : Schönfeld, *Wtb.*
- W. Streitberg, *Urgermanische Grammatik*. Heidelberg 1896.
Geciteerd : Streitberg, *Urg.*
- R. Trautmann, *Germanische Lautgesetze in ihrem sprachgeschichtlichen Verhältnis*. Diss. Königsberg, 1906.
Geciteerd : Trautmann, *Lautges.*
- W. Wilmanns, *Deutsche Grammatik*.

Dialekten.

Oern. en on. :

- A. Johannesson, *Grammatik der urnordischen Runeninschriften*.
Geciteerd : Johannesson, *Urn. Runen*. Heidelberg, 1923.
- R. C. Boer, *Oudnoorsch Handboek*. Haarlem 1920.
- A. Heusler, *Altisländisches Elementarbuch*. 2. Auflage. Heidelberg 1921.
- A. Noreen, *Altisländische und altnorwegische Grammatik*. Halle (Saale) 1923.
- A. Noreen, *Altschwedische Grammatik*. Halle 1904.

Gotisch :

- A. G. van Hamel, *Gotisch Handboek*. Haarlem 1923.
- W. Streitberg, *Gotisches Elementarbuch*. 5. und 6. Auflage. Heidelberg 1920.

Ohd. en mhd. :

- W. Braune, *Althochdeutsche Grammatik*. Halle (Saale) 1925.
Geciteerd : Braune, *Ahd. Gramm.*
- H. Paul, *Mittelhochdeutsche Grammatik*. Halle 1911.
- Weinhold, *Mittelhochdeutsche Grammatik*. Paderborn 1877.

Ags :

- R. Girvan, *Angelsaksisch Handboek*. In het Nederlandsch bewerkt door E. L. Deuschle. Haarlem 1931.
Geciteerd : Girvan, *Ags.*

De overgangen van de ö in ä en van de ā in ō :

- K. Brugmann, *Grdr.* I, blz. 78.
- Dieter, *Altg. Dial.* blz. 9, par. 7, anm. 1, 2, 3.

- Grimm, Deu. Gramm. Uitgave van 1822, blz. 5/6.
 Hirt, PBB. 23, 317. (1898).
 Karsten, Acta phil. Sc. band I blz. 277. (1927/1928).
 Kluge, Pauls Grdr. I, blz. 357 (1891).
 Kluge, Vorg. 356 (1897).
 Löwe, Sprachw. 37 (1905).
 A. Meillet, Les dialectes Indo-européens. Chapitre 6. Paris 1908.
 Noreen, Urg. Ll. 16 anm. 1. (1894).
 Streitberg, Urg. 45/46. (1896).
 Wilmanns, Deu. Gramm. I, 225. (1897).
 Van Wijk, Een phonologiese parallel tussen Germaans, Slavies en Balties.
 Meded. 77 A No. 2, blz. 29 vgg. (1934).

De overgang van de ö in ä :

- Bremer, IF. 14, 363 (1903).
 K. Eulenburg, Zum Wandel des indogermanischen ö im Germanischen.
 IF. 16, 35 (1904).
 F. Kluge, Die germanische Konjugation, Quellen und Forschungen 32, 42.
 Geciteerd : Kluge, Germ. Konj.
 Kretschmer, Einleitung in die Geschichte der griechischen Sprache, 111-115.
 Göttingen 1896.
 R. Much, Goten und Ingvaeonen. PBB. 17, 220 (1892).
 K. Müllenhoff, ZfdA. 30, 238 (n.F. 18), Anmerkung. (1886).
 M. Schönfeld, Wtb. blz. XVII (1911).

Over alew :

- Bremer, Pauls Grdr. III, blz. 780/781 en 787. (1901).
 M. Heyne, AfdA. 14, 285. (1888).
 F. Kluge, Paul's Grdr. I, 303-305. (1891).
 F. Kluge, Vorg. 324-327. (1897).
 R. Much, PBB. 17, 33/34. (1892).
 H. Paul, PBB. 6, 194/195. (1881).
 Solmsen, IF. 5, 344/345. (1895).
 Zupitza, Noch einmal gotisch alew, PBB 22, 574/575. (1897).

De overgang van de ā in ō :

- O. Bremer, IF. 4, 21/22. (1894).
 F. Kluge, Idg. ō = germ. ô. PBB. 8, 334. (1882).
 H. Möller, PBB. 7, 482/483. (1882).
 R. Much, ZfdA. 42, 170 (1898).

- K. Müllenhoff, *Donau, Dunaj*. ZfdA. 20, 26. (1876).
 O. Schrader, ZfdWf. I, 239. (1900).

Germaanse leenwoorden in het Fins :

- T. E. Karsten, Germanisch-Finnischen Lehnwortstudien. Acta Societas Scientiarum Fennicae 45, 109. Helsingfors 1920.
 Geciteerd : Karsten, Lehnw.
 T. E. Karsten, Die Germ. blz. 187, § 51.
 Arnold Nordling, Beröringarna mellan germanska och finska språk. SNF 24 No. 3. 1935.
 J. K. Qvigstad, Nordische Lehnwörter im Lappischen. Christiania Videnskabs-Selskabs Forhandlingar for 1893, No. 1.
 E. N. Setälä, Zur Herkunft und Chronologie der älteren germanischen Lehnwörter in den Ostseefinnischen Sprachen.
 Journal de la société Finno-ougrienne. Deel 23, blz. 1. 1906.
 Wilhelm Thomsen, Ueber den Einfluss der germanischen Sprachen auf die Finnisch-Lappischen. Halle 1870.
 K. B. Wiklund, Die ältesten germanischen Lehnwörter im Finnischen. (1917/'20).
 IF. 38, 48.

HOOFDSTUK II.

DE OVERGANG VAN *ě* IN *ĩ*.

Wanneer men de verhouding in het germ. tussen de *ě* en de *ĩ* vergelijkt met die tussen de *õ* en de *ũ*, dan blijkt een zeker parallellisme in het optreden van *ĩ* en *ũ* aan de ene, *ě* en *õ* aan de andere kant. Zo vinden we voor nasaal verbonden met een consonant, of voor *i* der volgende syllabe regelmatig *ĩ* of *ũ*; voor *a* der volgende syllabe *ě* of *õ* (met een reeks uitzonderingen wat *ě* betreft).

Het is te begrijpen, dat enkelen aan dit parallellisme meer stevigheid trachtten te geven door de parallel tot in het oerg. door te trekken. Maar voor het oerg. liep de parallel hierom al dadelijk mis, omdat het oerg. wel *ě* en *ĩ*, echter niet *õ* als pendant van *ũ* bezat.

O. Bremer, I.F. 26, 150, heeft de opmerking gemaakt, dat men ook niet idg. *ĩ* en *ũ* in een groep moet verenigen, maar idg. *ě* en *ũ*; *ĩ* is i.h.a. in het germ. niet vatbaar voor *a*-Umlaut; *ũ* wel. Zijn doel was om een formule te vinden, die alle gevallen, waarin *ĩ/ũ* enerzijds, *ě/õ* anderzijds optreden, samenvatte. Nu zijn er twee gevallen, waarin *ě* of *ũ* verandering kunnen ondergaan: 1. *ũ* wordt *õ* door *a*-Umlaut, *ě* blijft behouden en 2. wanneer *i* of *j* in de volgende syllabe staat of een nasaalverbinding onmiddellijk op de stamklinker volgt, verandert *ě* in *ĩ* en *ũ* wordt beschermd tegen *a*-Umlaut. Heeft een woord in het idg. *ě* of *ũ* als stamklinker en is voorwaarde 1. aanwezig, dan treedt in het germ. altijd de wijde klinker op, *ě* of *õ*; is voorwaarde 2. aanwezig, dan heeft het germ. de nauwe klinker, *ĩ* resp. *ũ*. Dat

op deze wijze de parallel toch niet verder doorgetrokken wordt dan tot het optreden van de groepen *ě/ǫ* en *ĩ/ũ* in de germ. dialecten, heeft Bremer natuurlijk ook zelf ingezien en hij heeft getracht te bewijzen, zoals verderop uitvoeriger besproken zal worden, dat het oerg. vier korte klinkers had : *ǎ, ĩ, ě, ǫ*. Wat de verhouding tussen *ě* en *ĩ* betreft, schaart Bremer zich dus aan de zijde van hen, die van oordeel zijn, dat de overgang van *ě* in *ĩ* aan voorwaarden gebonden is.

Het go. schijnt deze opvatting tegen te spreken, het maakte zeer radicaal van iedere *ě* een *ĩ*, behalve voor *r, h*. Voor deze medeklinkers ging zelfs *ĩ* in *ě* over en *ũ* in *ǫ*. Het go. bezat dus aan korte klinkers *ǎ, ĩ, ũ*, en *ě, ǫ* alleen in de bovengenoemde uitzonderingsposities.

Ongetwijfeld beïnvloed door deze besliste houding van het go. zijn enkelen zich gaan afvragen of de overgang van de *ě* in *ĩ* niet spontaan en oerg. zou kunnen zijn. Dan zou dus ook het oerg. slechts de drie korte klinkers *ǎ, ĩ, ũ*, gehad hebben, *ě* en *ǫ* alleen in de uitzonderingsposities ; in de noord- en westgerm. dialecten zouden *ĩ* en *ũ* gelijkelijk vatbaar zijn voor *a*-Umlaut en gelijkelijk hiertegen beschermd worden door nasaalverbindingen of *i, j* der volgende syllabe. Degenen, die deze veronderstelling aannemen, keren dus gedeeltelijk terug naar het standpunt van Grimm ; echter met dit verschil, dat voor Grimm de *ǎ*, de *ĩ* en de *ũ* van het go. de „grondvocalen” uit de oertaal waren, terwijl deze onderzoekers natuurlijk uitgaan van een idg. *ǎ, ĩ, ě, ǫ, ũ*, waarvan in het oerg. dan nog alleen *ǎ, ĩ, ũ* zouden zijn overgebleven, *ě* en *ǫ* in uitzonderingsposities. Neemt men deze veronderstelling aan, dan verkrijgt men wel een zeer eenvoudig schema.

Gaat men echter uit van vier korte klinkers in het oerg. : *ǎ, ě, ĩ, ũ*, welke in de dialecten i.h.a. zijn overgenomen, dan wordt alles veel ingewikkelder. Men moet dan, om de verhouding tussen de *ě* en de *ĩ* in alle dialecten te kunnen verklaren, óf

in het oerg. òf in een periode, waarin de dialekten reeds min of meer duidelijk te onderscheiden waren, voor *ě* een *i*-Umlaut aannemen en tevens een overgang van de *ě* in *ĩ* voor gedekte nasaal. Voor de noord- en westgerm. dialekten is misschien nog voor *ĩ* een *a*-Umlaut noodzakelijk aan te nemen. Wat betreft de *ũ*, deze zou dan alleen dezelfde regel volgen, die bij de eerste opvatting op *ũ* en *ĩ* beide toepasselijk zou zijn. Het go. moet dan bovendien alleen de algehele overgang van de *ě* en *ĩ* hebben doorgevoerd.

Over de verhouding tussen *ě* en *ĩ* staan dus twee opvattingen tegenover elkaar : 1. iedere *ě* is *ĩ* geworden in het oerg. ; 2. de *ě* is onder bepaalde voorwaarden in *ĩ* over gegaan.

De eerste opvatting werkt met een spontane oerg. overgang ; in geen enkele der dialekten mogen de toestanden in tegenspraak zijn met deze overgang, of m.a.w. de theorie moet even goed toepasbaar zijn op de noord- en westgerm. dialekten als op het go. De tweede opvatting werkt in hoofdzaak met dialektische overgangen, beschrijft meer de toestand, zoals we die vinden in de ons overgeleverde dialekten ; hier kan alleen strijd ontstaan over de vraag of een overgang onder een bepaalde voorwaarde, die we in alle dialekten vinden, oerg. kan zijn. Om ons standpunt tegenover beide opvattingen te bepalen, is het dus allereerst nodig om na te gaan of de theorie van de autogene oerg. overgang van de *ě* in *ĩ* ook opgaat voor het noord- en westg. ; de tweede opvatting klopt zeker met de toestanden in de dialekten.

Er is veel geschreven over de verhouding tussen de *ě* en de *ĩ* en het lijkt me het best eerst vorige onderzoekers aan het woord te laten.

De felste verdediger van de theorie, dat de overgang van de *ě* in *ĩ* autogeen en oerg. zou zijn, is Hermann Collitz. In een drietal artikels heeft hij zijn theorie uiteengezet, n.l. in : Das Analogiegesetz der westgermanischen Ablautsreihe, in MLN. 20 ; Segimer, oder germanische Namen in keltischem Gewande, hiervan het

3de deel, JEGPh. 6, 253 ; en Early germanic vocalism, MLN. 33. Hier wordt in hoofdzaak het eerste artikel gevolgd, tenzij anders staat aangeduid.

Collitz gaat uit van het go. vocalisme (zie MLN. 33), stelt dus voorop, dat idg. *ě* oerg. *ī* is geworden, behalve voor *r*, *h* en dat deze *ī* geheel gelijk in klankwaarde is aan oude *ī*. In het go. immers worden beide *ī*'s gelijk behandeld. Dit vocalisme benadert volgens Collitz het oerg. het dichtst. In de jongere dialecten, de noord- en westgerm., is door *a*-Umlaut ¹⁾ de oerg. *ī* gedeeltelijk weer *ě* geworden, zoals ook *ū* in deze dialecten *ō* werd ; nasaalverbindingen en *i* of *u* van de volgende syllabe beschermen de *ī* en de *ū*. Reeds Grimm, Deu. Gramm. I³, 82, heeft de regel opgesteld, dat go. *ī* en *ū* in de andere germ. talen behouden bleven, als in de volgende syllabe *i* of *u* stond, echter tot *ě* en *ō* gewijzigd werden, wanneer de volgende syllabe een *a* bevatten. Later heeft ook Holtzmann deze regel opgesteld. Collitz noemt Holtzmann herhaaldelijk in verband met deze regel.

Het best kan Collitz zijn theorie demonstrenen aan het westgerm. en wel het ohd., daar in het noordgerm. de overgang te zeer vertroebeld is door latere Umlauts- en brekingswetten. Een rijk terrein van voorbeelden leveren de sterke verba in het ohd. op. Hier komt de *a*-Umlaut duidelijk te voorschijn :

go. *nima* - *nimiþ* - *nimam*
ohd. *nema* - *nimit* - *nemam*

Maar terstond zal men ook opmerken, dat het part. van de eerste klasse afwijkt. Dit luidt immers ohd. *gistigan*, *gibizzan*, met oude *ī*. Daarentegen heeft het part. der vijfde klasse, dat oude *ě* had, wel *a*-Umlaut : *ginesan*. De conclusie ligt hier voor de hand, dat oude *ī* weerstand heeft geboden aan de *a*-Umlaut,

¹⁾ Collitz spreekt overal van breking ; hier is deze aanduiding vervangen door de minder verwarring stichtende term *a*-Umlaut.

terwijl *ī*, volgens Collitz uit oude *ě* ontstaan, wel *a*-Umlaut kon ondergaan; echter moet men dan ook aannemen, dat de *ī* uit *ě* in klankwaarde verschildte van de oude *ī*, wat, behalve nog dat het niet klopt met Collitz' vooropgezette stelling, ook het parallelisme met *ū* verstoort. Collitz zoekt dan ook de verklaring van de *ī* in het part. der eerste klasse langs een andere weg.

Hij wijst op de (Frankische) vorm *wessa* bij de inf. *wizzan*, waarin dus oude *ī* wel *a*-Umlaut ondergaat, om te bewijzen, dat ongevoeligheid voor *a*-Umlaut niet in de klankwaarde van de *ī* zijn oorzaak vindt. Ook in ohd. *nest*, lat. *nidus* en ohd. *wer*, lat. *vir* heeft oude *ī* *a*-Umlaut. Veeleer is de inf. *wizzan* een analogie naar de 1 plur. *wizzum*. Evenzo kan de *ī* in *gibizzan*, *gistigan* analogie zijn naar de plur. praet. *bizzum*.¹⁾ Nu rijst echter dadelijk de vraag waarom dan de *ū* in het part. der 2de klasse, die toch op dezelfde manier ontstaan is als de *ī* der 1ste klasse, wel *a*-Umlaut heeft?

Om aan deze moeilijkheid te ontkomen heeft Collitz zijn harmonie- of analogiewet van de westgermaanse Ablautsreeks opgesteld. Weer haalt hij de voorbeelden ter toelichting van deze wet uit het ohd., omdat in het on. de werking door latere verschijnselen te zeer is gereduceerd. De toestand bij de eerste en de tweede klasse is n.l. niet geheel gelijk. Men kan de verba verdelen in verba met „eentonig” vocalisme en verba met „bont” vocalisme. De eerste klasse heeft in het ohd. het volgende vocalisme:

ohd. *grīfan*—*grīfu*; *greif*—*grifum*; *gigrīfan*,

heeft dus in het praes. steeds dezelfde vocaal. Dit noemt Collitz

¹⁾ Kock, PBB. 23, 497, wijst voor deze partt. ook nog op oern. *haitinaR*; hij oppert de veronderstelling, dat er een strijd zou zijn geweest tussen *-in* en *-an* als suffix. De stamvocaal van het verbum besliste deze zó, dat werkwoorden met een stamvocaal, die *i* bevatte, het suffix *-in* kregen, de andere werkwoorden het suffix *-an*. Later werd door analogie het suffix *-an* overal doorgevoerd.

een verbum met eentonig vocalisme. De tweede klasse echter heeft :

ohd. *beotan—biutu ; bôt—butum ; gibotan*, heeft in de inf. praes. de wijde vocalen, door *a*-Umlaut, in de sing. ind. praes., de nauwe ; dit verbum heeft, volgens Collitz, bont vocalisme. Collitz' analogiewet luidt nu aldus : „waar in het oerg. de plur. praet. en het part. pass. dezelfde voor „breking” vatbare vocaal hadden, is, in het westgerm. en noordgerm. de „breking” slechts dan ingetreden in het part. pass. als deze ook in het praes. aanwezig was” (MLN. 20 ; JEGPh. 6, blz. 302).

Er zou dus een neiging heersen om naast een „eentonig” praesens-vocalisme ook een „eentonig” praeteritum- (en participium-)vocalisme te stellen ; naast een „bont” praesens-vocalisme, een „bont” praeteritum. Laten we Collitz' uiteenzettingen wat nader beschouwen.

Daar de 4de, 5de en 6de klasse in de plur. praet. (go. resp. *nemum, gebum, forum*) een vocaal hebben, die niet voor *a*-Umlaut vatbaar is, vallen deze klassen ook buiten de analogiewet. De verschillende vocalen in de 2de en 3de klasse zijn zeer goed te verklaren door andere wetten, die Collitz reeds aangenomen had, n.l. *a*-Umlaut, verder, een ogenblik een oerg. overgang van de *ě* in *ĩ* aannemend, bewaren van *ĩ* en *ũ* voor nasaalverbindingen en voor *i* of *u* in de volgende syllabe. Alleen het vocalisme van de eerste klasse kan niet zonder hulp van de harmoniewet verklaard worden, wanneer men tenminste tot in alle consequenties aan het parallelisme tussen *ĩ* en *ũ* wil blijven vasthouden. De wet lijkt dan ook wel een beetje op een noodspiong.

Collitz' harmoniewet komt dus hierop neer, dat hij voor de *ĩ* in het part. der eerste klasse analogie aanneemt naar de *ĩ* uit het praes. Of lange *i* en korte *i* zo weinig verschilden in klankwaarde, dat deze analogie mogelijk is, is nog de vraag. Om nog

een andere reden is de harmoniewet niet houdbaar. Volgens deze wet immers zou, in de tweede klasse, de enkelvoudige vocaal van het part. praet. zich richten naar de diftong in de inf. praes. en Umlaut hebben, wanneer deze diftong ook Umlaut had; dit onderstelt toch een veel te sterke bewustheid bij de spreker van de toepassing van Umlaut. Men onderstelt zo immers niet analogie naar een zelfde klank, maar van Umlaut naar Umlaut. Misschien heeft Collitz dit bezwaar zelf ook gevoeld, daar hij de term analogie vermijdt en spreekt van harmoniewet. Maar harmonie- of analogiewet, de term brengt geen redding, omdat de wet zelf onjuist is.

Wanneer men wil blijven vasthouden aan het oerg. en spontane karakter van de overgang van de *ě* in *ĩ*, dan zal men toch genoodzaakt zijn toe te geven, dat, al schijnt de nieuw-ontstane *ĩ* even regelmatig als de *ũ* de *a*-Umlautsregel te volgen, de oude *ĩ* zich anders gedraagt. De stelling van de volkomen parallelle ontwikkeling van de *ĩ* en de *ũ* in het germ. is onmogelijk tot in alle consequenties vol te houden. Het verschillend gedrag van de *ĩ* en de *ũ* in de participia der 1ste en 2de klasse spreekt te sterk ertegen.

Men wordt gedwongen dit parallelisme, tenminste gedeeltelijk op te geven. Dan blijven de volgende mogelijkheden open:

1. idg. *ě* is oerg. en overal samengevallen met idg. *ĩ*; de *ĩ* in het part. der eerste klasse is een analogie naar de plur. praet. of te wijten aan een suffix *-in*, dat na de *a*-Umlauts-periode vervangen is door *-an* (zie pag. 51 noot).
2. de overgang van de *ě* naar *ĩ* is oerg. en spontaan, maar de *ĩ* uit *ě* is in klankwaarde niet geheel gelijk geworden aan de idg. *ĩ*.
3. de overgang van de *ě* in *ĩ* is niet spontaan, maar aan voorwaarden gebonden, welke al of niet reeds oerg. gewerkt hebben.

Tegen 1) is dit in te brengen: hoe is het te verklaren, dat de *a*-Umlaut van *ī* uit oude *ē* met grote regelmaat zou plaats hebben, terwijl oude *ī* vaak weerstand biedt, wanneer de klankwaarde van de beide *ī*'s geheel gelijk is? Geheel onafhankelijk van de kwestie of de overgang van de *ē* in *ī* al of niet spontaan is geweest, staat de opmerking van Kock. De *a*-Umlaut van *ī* is, ook bij de nomina vrij onregelmatig opgetreden; men kan daaruit opmaken, dat de neiging tot *a*-Umlaut van *i* niet sterk was, het is mogelijk, dat het suffix *-in* ertoe heeft bijgedragen, dat de Umlaut bij de werkwoorden der eerste klasse achterwege bleef. Kock's uitleg is overigens niet meer dan een gissing. De vele gevallen, waarin *a*-Umlaut van oude *ī* niet heeft plaats gehad, vormen een sterk argument tegen onderstelling 1) en maken haar onhoudbaar.

Mogelijkheid 2) vormt de middenweg tussen 1) en 3), welke Hirt, *Urg.* 37 en 42, Bremer *IF.* 26, 152, openlaten, Schönfeld, *Wörterb.* XVIII, zelfs aanbeveelt. Practisch levert deze mogelijkheid geen nieuwe gezichtspunten op, behalve dit ene, dat de weifeling tussen *e* en *i* in de spelling der lat. schrijvers er door verklaard zou worden; dit kan echter ook te wijten zijn aan verschil in klankwaarde tussen de lat. en de germ. klinker. Zekere bewijzen zijn voor deze onderstelling niet aan te voeren. Het overgangsponeem is niet in de spelling weergegeven. Andere nieuwe gezichtspunten zijn er practisch niet, want al gaat men dan ook uit van een phoneem, dat noch de *ē* noch de *ī* in klankwaarde dekte, dan moet toch ook dit phoneem met de *ī* samen gevallen zijn voor nasaalverbindingen en *i* in de volgende syllabe, en zo komt men toch terecht op 3).

Bij 3) heeft men ook de meeste vaste grond onder de voeten, omdat 3) de toestand in de dialecten tot grondslag heeft.

De voorwaarden, waaronder de *ē* in *ī* overgaat zijn:

1. voor een nasaal verbonden met een consonant.
2. voor *i* of *j* der volgende syllabe.

3. voor onmiddellijk volgende *i* of *i*, in de tweeklank *ëi* dus.
4. in het go. is iedere *ë* in *i* overgegaan, behalve voor *h* of *r*.

Er heerst verschil van mening over de oudheid van de drie eerste overgangen. Sommigen stellen ze oerg., anderen niet, en spreken van dialektisch of gemeenschappelijk Germaans. Voor we verder gaan is het dus noodzakelijk ons standpunt vast te stellen tegenover de termen oerg., dialektisch, gemeenschappelijk germaans.

Voor de grens tussen oerg. en gemeenschappelijk germaans is zeer vaag en wordt dan ook door de verschillende onderzoekers zeer verschillend of ook wel eens helemaal niet getrokken. Boer noemt oerg. : het germ. van het begin zijner zelfstandige ontwikkeling tot het begin van de splitsing in dialekten (Boer, Oerg. blz. 2). Maar Braune b.v. trekt de grenzen weer veel wijder, zoals uit zijn uitspraken blijkt. Boers begrening is in theorie wel erg duidelijk, in de praktijk komen we er nog niet ver mee. Want het is nu juist zo moeilijk om uit te maken wanneer die splitsing in dialekten heeft plaats gehad. Er zijn vele dingen, die er op wijzen, dat de Germanen reeds vroeg over een zeer grote oppervlakte verspreid woonden en het is mogelijk, dat er ook reeds zeer vroeg dialektische differentiaties zijn geweest. Karsten betwijfelt zelfs of we wel van oerg. als een taaleenheid kunnen spreken en we niet veel eer moeten denken aan een verzameling dialekten, die gezamenlijk enige karakteristieke verschillen met de andere idg. talen vertonen (Karsten, Germ. 212). Toch gaat Karsten hierin wel wat te ver. Er zullen zeker dialektische verschillen zijn geweest. De gelijke verbreiding in alle dialekten van b.v. de overgang van de *ō* in *ā* spreekt echter voor de onderstelling, dat deze dialekten vrij dicht bij elkaar gestaan moeten hebben, zodat men toch wel van een betrekkelijke eenheid kan spreken. Iets anders staat het met de overgang van de *ë* in *ī*. Want wel komt deze overgang in alle dialekten voor, maar de verbreiding is

niet overal gelijk. Hier is dus een gemeenschappelijke overgang, die of in het oerg. geheel is doorgevoerd en in sommige dialekten weer gedeeltelijk geneutraliseerd, of alleen in het oerg. begonnen is en verder in de dialekten zich verschillend ontwikkeld heeft. Sommigen spreken in het laatste geval liever van gemeenschappelijk germaans dan van oerg.; het gemeenschappelijk germaans is dan de periode van het begin van de splitsing in dialekten totdat de splitsing voltooid was. Neemt men de definitie van Boer over, dan moet men zeker oerg. scheiden van gemeenschappelijk germaans. Een andere manier is het om alle overgangen oerg. te noemen, waarvan het dialektische karakter niet duidelijk blijkt. Boers begrenzing is theoretisch juister; maar de toepassing ervan levert bezwaren op, omdat de grens tussen oerg. en gemeenschappelijk germaans zo moeilijk te trekken is. Ieder zal dit naar eigen inzicht doen. Wanneer hier dan ook gesproken wordt van oerg. is bedoeld oerg. in uitgebreide zin, volgens de negatieve definitie.

Na deze uitweiding, keren we terug naar ons onderwerp.

Als eerste van de overgangen van *ě* in *ĩ* komt voor bespreking in aanmerking:

1. de overgang voor nasaal verbonden met een consonant.

Voorbeelden van deze overgang zijn:

go. *bindan*, on. *binda*, ohd. *bintan*: lat. *of-fendimentum*.

go. *fimf*, on. *fimm*, ohd. *finf*: gr. *πέντε*.

Van de grammatici stellen de meesten deze overgang oerg. Zo: Brugmann, Grundr. I, 36/37; Dieter, Altg Dial. 13; Paul, Mhd Gramm⁸. § 42 en PBB. VI, 76; Johannesson, Urn. Runen, § 23; Noreen, Urg. Ll. 13; Braune, Ahd. Gramm., § 30. Daarentegen stellen Boer, Oerg. 35, Hirt, Urg. I, 48, Löwe, Germ. Spr. w., Streitberg, Urg. 52, Leffler, *i-Omljudet* 155, Bezzenberger, A-reihe 28 de overgang niet oerg. De overgang komt in alle dialekten voor en kan dus oerg. zijn.

Brugmann, Grundr. I (1886), 57 anm. 1, haalt als bewijs, dat de *i* in dit geval oud moet zijn, het werkwoord go. *rinnan* aan; dit werkwoord heeft idg. *i*, maar is in het gehele germ. taalgebied overgegaan in de klasse van go. *bindan*, met idg. *ē*. De *ē* moet dus reeds zeer vroeg samengevallen zijn met *i*. Het is echter zeer twijfelachtig of *rinnan* wel een oude *i* heeft.

Ter verdere bepaling van de chronologie hebben we alleen enkele germ. namen bij lat. schrijvers, die in bijna ieder handboek of grammatica over het oerg. te vinden zijn. Ook zijn er in het Fins enkele woorden van oerg. oorsprong welke aanwijzingen omtrent de tijd van de overgang kunnen geven.

Bij Tacitus vinden we germ. volksnamen, waarin *ē* nog voorkomt voor nasaal met consonant: *Fenni*, *Semnones*; bij Caesar: *Tencteri*. Ptolemaeus daarentegen heeft *Φίννοι*. Het Fins heeft een leenwoord uit het oerg. met *ē* in de genoemde positie: *rengas* „ring”. v. Borries, Erstes Stad. blz. 37 anm. 85, merkt op, dat deze overgang ook in andere idg. talen voorkomt, o.a. in het lat.; hij wil blijkbaar aansturen op de onderstelling, dat deze overgang berust op een algemeen idg. principe. Dat is best mogelijk, als men er dan maar niet meteen de gevolgtrekking aan verbindt, dat de overgang dan ook reeds in idg. tijd begonnen moet zijn. Voor *n* verbonden met een gutturaal vinden we in de namen bij lat. schrijvers regelmatig *i*: bij Plinius, Tacitus: *Ingaevones* of *Inguaeones*; Tacitus Ann. I, 60: *Inguimerus*. Bij Caesar echter nog *Tencteri*. De overgang schijnt in deze positie eerder plaats gehad te hebben dan voor nasaal met andere consonant. Iets leert ons het werkwoord go. *peihan*, ohd. *dihan*, teruggaande op **pehchan-* (lit. *tenkū*). De *ē* is eerst *i* geworden, daarna heeft rekking plaats gehad en verdwijnen van de nasaal. De overgang van *ē* in *i* in deze positie moet dus ouder zijn dan de rekking van korte klinker voor nasaal verbonden met *h*, *χ*. Een dergelijk voorbeeld is go. *leihts*, vgl. lit. *leņgas*.

Bremer tracht, IF 4, de richting, waarin de overgang zich

verbreed heeft, na te gaan. Hij haalt zijn voorbeelden meest uit de Friese dialecten en komt tot de conclusie, dat de overgang zich van de Noordzeekust uit naar het Zuiden verbreid heeft. Met behulp van de bovengenoemde gegevens komt Bremer tot de volgende chronologie (zie vooral ook Bremer in *Zfd.Ph.* 22, 248) :

1) voor Chr., waarschijnlijk eerste eeuw voor Chr., was *ě* voor *n* verbonden met *g*, *k*, *χ*, gemeenschappelijk germaans *ī* geworden, voordat nasalering en rekking gemeenschappelijk germaans plaats had.

2) in de eerste eeuw na Chr. is *ě* voor nasaal met andere consonant verbonden, gemeenschappelijk germaans *ī* geworden.

Helm, PBB. 23, bestrijdt deze vroege datering. In de eerste plaats hoeft in het verbum go. *þeihan* de overgang niet geweest te zijn : *-ěnh-* wordt *-īnh-* en daarna rekking, maar kan hij zich als volgt voltrokken hebben : eerst rekking tot *-ēh-*, daarna overgang van *-ēh-* in *-īh-*. Maar in andere posities gaat lange *ē* nergens in het oerg. over in lange *ī* ; dit maakt Helms bewering weinig aannemelijk. Helms tweede opmerking is juist. De namen, die Bremer aanhaalt, dateren allen uit de tijd na Chr. en bewijzen dus alleen, dat voor *n* met gutturaal tegen het einde van de eerste eeuw na Chr. *ī* al regel was. De naam *Tencteri* (Caesar, *Bell. Gall.* 4, 1), die Bremer door het Keltisch beïnvloed achtte en daarom buiten beschouwing liet, houdt Helm wel voor germ. (ook Much, *Beitr.* 17, 144). Deze naam bewijst dan beslist *ě* voor het jaar 55 v. Chr. De slotsom, waartoe Helm komt is : de overgang van de *ě* naar *ī* voor nasaal met gutturaal is beëindigd in Tacitus' en Plinius' tijd, 2de helft van de eerste eeuw na Chr. ; de overgang voor nasaal met andere consonant werd voltrokken in de eerste helft van de tweede eeuw (Tacitus nog *Fenni* ; Ptolemaeus, *Φίννοι*).

Het Finse woord *rengas* helpt ons aan een relatieve chronologie, n.l. dat de overgang van de *ě* in *ī* voor nasaal met gutturaal

later heeft plaats gehad dan de overgang van de *ō* in *ā* in onbetoonde syllaben. Deze laatste overgang had weer later plaats dan de overgang van de *ō* in *ā* in stamsyllaben en is in enkele gevallen niet eens in alle dialecten doorgevoerd.

Leenwoorden uit het latijn maken de overgang mee : lat. *gemma* : ags. *gim*, on. *gimsteinn* ; lat. *pensare* : ags. *pin-sian*. Dit bevestigt nog het reeds door middel van de namen gevonden resultaat.

Collitz, JEGPh. VI 253, trekt de betrouwbaarheid van de ons door de Romeinen overgeleverde germ. namen in twijfel, evenals van het Finse woord *rengas*. Deze getuigenissen toch zijn geheel in tegenpraak met Collitz' stelling van een oerg. autogene overgang van de *ě* in *ĩ*. De *ě* in namen en het Finse woord schrijft Collitz dan ook toe aan Keltische, resp. Finse klanksubstitutie. Tussen Italië en de woonplaats der Germanen, woonden de Kelten ; zij vormden het doorgangsgebied voor het verkeer tussen Romeinen en Germanen. Collitz wijst in dit verband op het feit dat in het Engels veel Duitse geografische namen in de Franse vorm in gebruik zijn, omdat Frankrijk geografisch tussen Engeland en Duitsland ligt. Zo hebben de Kelten de Germaanse namen in Keltische vorm aan de Romeinen overgeleverd. Hij haalt, ter staving, Strabo en Vellejus aan, twee schrijvers uit de eerste eeuw na Chr., nog vóór Tacitus. De bekende naam *Segimerus* komt bij Strabo voor als : *Αἰγυμῆρον*, wat de uitgevers hersteld hebben in *Σιγυμῆρον* ; Vellejus schrijft *Sigimeri*. Vellejus is met het Romeinse leger bij de Germanen geweest, beschrijft gebeurtenissen die hij zelf bijgewoond heeft en kan de naam zelf gehoord hebben. Voor *Inguaeones* en *Cingetorix* (Caesar) neemt Collitz aan, dat voor *n* met gutturaal Keltische *ě* in *ĩ* was overgegaan. Maar Collitz' tegenwerping verliest zijn grond, wanneer men weet, dat in Tacitus' tijd de aanraking tussen Germanen en Romeinen rechtstreeks al zeer veelvuldig was, vele Germanen waren in de Romeinse legers opgenomen (zie : Karsten). Ook Tacitus heeft waarschijnlijk de namen uit Germaanse mond gehoord. Hij schrijft steeds *ě* in *Segimerus*. De spelling met *i* bij Vellejus staat geïsoleerd en kan verschillend verklaard worden ; over de juistheid van de verandering van *Αἰγυμῆρον* in *Σιγυμῆρον* heerst verschil van mening.

De boven weergegeven beschouwingen maken het niet waarschijnlijk, dat de overgang van *ě* in *ĩ* voor nasaalverbindingen als oerg. in de enge begrenzing te betitelen is. Het is weinig aannemelijk, dat in de eerste eeuwen na Chr. de splitsing in dialecten nog niet begonnen zou zijn. De oudste getuigenissen van het noordg. dateren uit het eind van de derde eeuw. Hun taal staat nog vrij dicht bij het oerg., zoals wij dat reconstrueren. In de Runeninscripties komen geen woorden voor met oorspronkelijke *ě* voor nasaal met consonant. De go. bron dateert van het midden van de 4de eeuw. De Goten zijn in het midden van de 2de eeuw van de Weichsel weggetrokken, waardoor het contact met noord- en west-germ. verbroken werd, en het is waarschijnlijk, dat daarna vooral de verschillen tussén go. en west- en noord-germ. zullen zijn toegenomen. Het is zeer goed mogelijk, dat de germ. dialecten tot kort voor deze scheiding erg op elkaar geleken hebben. Of deze gelijkenis zo sterk is geweest, dat men nog niet kan spreken van een begin van splitsing in dialecten, valt te betwijfelen, maar dit is natuurlijk een persoonlijk inzicht. Ook Boer schijnt het te betwijfelen, want hij noemt de overgang van de *ě* in *ĩ* voor nasaal met gutturaal gemeenschappelijk germaans; vooral ook op grond van Fins *rengas*. Dit laatste hoeft echter niet de doorslag te geven om de overgang gemeenschappelijk germaans te stellen; *rengas* zou zeer vroeg overgenomen kunnen zijn (zo Noreen, Urg. Ll. 13; ook Karsten stelt de eerste aanraking tussen het oerg. en het Fins vroeg).

In het voorgaande is gebleken, dat de overgang moet plaats gehad hebben voor de rekking en nasalering van korte klinker voor *nh* (of *ɲχ*). Deze verandering heeft vrij laat plaats gehad, de klinker is tot lang in de dialecten nog genasaleerd gebleven (Boer, Oerg. 36). Weliswaar beweert Noreen, Urg. Ll. 27, anm. 1, op grond van de Romeinsche schrijfwijze *Actu-merus* (vgl. ags. *Oht-here*, on. *O'tt-arr* uit **Ahtu-*), dat in de eerste eeuw na Chr. de rekking en nasalering reeds geschied was,

maar zijn bewering is van verschillende kanten bestreden, omdat de identiteit van de twee namen niet vast staat.

2. De overgang van de *ě* in *ī* voor *i*, *j* van de volgende syllabe.

Bij deze overgang komt een ander principe aan den dag. De klinker van de volgende syllabe oefent invloed uit op die van de stamsyllabe. Dit principe is in het go. onbekend.

Leffler heeft een zeer uitvoerig artikel geschreven over de overgang in Nord. Tidsk. f. Fil. og Päd., n.R. 2, blz. 1 vgg. Hij past hierop de term *i*-Umlaut toe, iets, wat Grimm nog niet durfde. Zeer uitvoerig gaat Leffler na hoe *h* en *r*, onmiddellijk volgend op de *ě* op de overgang werken. Hij komt tot de slotsom, dat de overgang in de gemeenschappelijk germaanse periode heeft plaats gehad, maar dat *h* en *r*, tussen de *ě* en de *i* of *j* staande, de *ě* beschermden (blz. 254). De weerlegging van Grimm's bezwaren tegen de term *i*-Umlaut is door Leffler juist geschied; er is niets tegen deze overgang aldus te betiteln.

Weer zijn er enige germ. namen bij lat. schrijvers en een Fins leenwoord, die iets getuigen omtrent de tijd, waarin de *i*-Umlaut van *ě* plaats had. De namen Segimerus en Segimundus leren, dat de *ě* in bijsyllaben al *i* was geworden, voordat de Umlaut plaats had; en bovendien, dat de Umlaut in de Romeinse tijd nog niet voltooid was. Hiermee is in overeenstemming het Finse woord *teljo*, „roeibank”, dat uit een vroegere tijd moet dateren, en ook nog geen Umlaut heeft.

Brugmann meent, dat de overgang oerg. moet zijn en wel wegens het verbum go. *bidjan*, os. *biddian*, dat bij gr. *πείδω*, wortel *bhēidh-* hoort, dus oude *ī* heeft; dit verbum zou niet met **sitiana-n*, wortel *sēd-*, in het germ. in één Ablautsklasse gekomen zijn, wanneer niet reeds oerg. de *ě* voor *i* in *ī* was overgegaan (Brugmann, Grundr. blz. 58 anm. 3; zo ook Streitberg, Urg. 53).

Voor het ohd. heeft von Borries, Erstes Stadium, nog opge-

merkt, dat de onzijdige meervouds-uitgang *-ir* bij *ě* niet, bij *ǣ* wel Umlaut bewerkt; de *i*-Umlaut van *ě* was al uitgewerkt, toen de uitgang *-ir* begon op te treden.

In de overgeleverde Runeninscripties komt enkele malen het woord *erilaR* voor (5de en 6de eeuw). Deze vorm is een sterk argument tegen de onderstelling, dat de *i*-Umlaut van *ě* oerg. zou zijn. Er is over deze vorm dan ook een felle strijd gevoerd.

Collitz bepleit in het derde deel van zijn artikel in JEGPh. 6, 283, deze vorm als een runische schrijfwijze (ags. heeft *eorl*, os. *erl*, ohd. *Erl-* in eigennamen). Ook Johannesson, Urn. Runen 10, acht het suffix *-il* - hier niet oorspronkelijk. Brate, BB. 11, verklaart de *ě* als analogie naar de gesyncopeerde vormen in de plur. Zo ook Noreen, Urg. Ll. 20 en IF. 14, 398. Bugge, Arkiv 8, 9, merkt, behalve *erilaR* nog meer woorden in het noorw.-ijsl. op, die in open syllabe *ě* hebben, vóór *i* in de volgende syllabe. Kock, PBB. 27, 166 geeft enige bewijzen, dat de *i*-Umlaut van *ě* niet oerg. kan zijn. O.a. haalt hij de naam der Wenden aan en het praet. *hléþa*, behorend bij *hlýja* „beschutten”; *hléþa* gaat terug op **hlēwiðōn*; hierin kan geen Umlaut hebben plaats gehad, daar dan het resultaat **hlíþa*, niet *hléþa* was geworden. Voor *erilaR* wijst hij op het Ierse woord *erell*; *-il-* is dus géén speciaal Noors suffix. Collitz bestrijdt Kock weer, JEGPh. 6, 279 vgg.; *erell* in het Iers is een leenwoord; met lat. woorden laat Collitz zien hoe raar het Iers met leenwoorden omspringt. Evenmin is Trautmann, Germ. Lg., het eens met Kock, wat betreft het niet-oerg. karakter van de overgang. Hij stelt tegenover de enkele voorbeelden, die Kock geeft, het getuigenis van alle germ. dialecten. Dit getuigenis bewijst echter alleen, dát de *i*-Umlaut van *ě* in alle germ. talen doorgedrongen is, niet wanneer en bewijst niets omtrent het oerg. karakter ervan. Bovendien is het mogelijk, dat het maar schijn is, dat het go. deze Umlaut zou gehad hebben; het go. vernauwt iedere *ě*, maar trekt zich van de *a*-Umlaut en de latere *i*-Umlaute niets aan.

Wat *erilaR* betreft, de vorm breekt later tot *jarl*; de *i* moet dus óf verdwenen zijn, zonder Umlaut te bewerken, óf is op deze plaats niet oorspronkelijk, een svarabhakti-vocaal. Neemt men dit laatste aan, dan moet er de gevolgtrekking aan verbonden worden, dat de *i* ook weer gauw verdwenen is en dat de *i*-Umlaut van *ě* in de tijd, toen de *ĩ* er nog stond, niet meer werkzaam was.

Kock houdt zich aan de onderstelling, dat de *ĩ* verdwenen is, zonder Umlaut te bewerken; hij brengt in het bovengenoemde artikel de *i*-Umlaut van *ě* in verband met die van *ǎ* en tracht aan te tonen, dat beiden in het on. met dezelfde periodiciteit plaats hadden. Maar Kock beweert hiermee niet, dat de beide *i*-Umlaute dan ook gelijktijdig moeten hebben plaats gehad. Er valt uit zijn onderzoek geen conclusie te trekken aangaande de chronologie van het gehele verschijnsel.

Bremer tenslotte, behandelt deze overgang in samenhang met die voor *n* met consonant en komt tot dezelfde datering voor beide overgangen (Zfd.Ph. 22).

Stellen we de behandeling van de tweeklank *ei* uit tot het volgende hoofdstuk, dan zijn hier, gerangschikt naar de ouderdom, de volgende overgangen ter sprake gekomen:

1. *ě* wordt *ĩ* voor nasaal met gutturaal;
2. *ě* wordt *ĩ* voor nasaal met andere consonant;
3. *ě* wordt *ĩ* voor *i, j* der volgende syllabe.

Van 1 en 2 bleek niet, dat ze dialektisch waren, we noemen ze hier dan ook oerg. Van 3 bleek misschien niet beslist het dialektische karakter; maar het argument *hlěpa* spreekt toch zeer duidelijk het oerg. karakter tegen. Volgens Kock, in het bovengenoemde artikel, zou de *i*-Umlaut van *ě* in het noordgerm. in verschillende periodes hebben plaats gehad, evenals de latere *i*-Umlaut van *ǎ*. Ook al weer een aanwijzing voor het dialektisch karakter. En verder toont het go. zich zo afkerig van alle Umlaut, dat ook deze Umlaut liever alleen aan de noord- en westgerm. dialecten moet worden toegewezen.

Tegen de onderstelling, dat de overgang van de *ě* in *ĩ* spontaan zou zijn, rezen, zoals boven bleek, te veel en te gegronde bezwaren. Als we dus aannemen, dat de overgang slechts onder bepaalde voorwaarden heeft plaats gehad, hoe valt dan de toestand in het go. hiermee te verenigen? Het gehele verschijnsel van de vernauwing van de *ě* kan zich als volgt ontwikkeld hebben: de idg. *ě* werd in het oerg. i.h.a. vertegenwoordigd door *ě*. Er ontstond echter in het oerg. enige neiging om de *ě* te vernauwen. Deze vernauwing zette oerg. in voor gedekte nasaal. Maar hierna traden er dialektische verschillen in de ontwikkeling in. Het go. breidde de vernauwing, die in enkele gevallen reeds doorgevoerd was, uit over de *ě* in alle posities, behalve wanneer *r* of *h* onmiddellijk volgde. Er zijn enkelen, die de overgang van de *ě* in *ĩ* ook voor *h* en *r* bepleiten, waarna deze *ĩ*, samen met oude *ĩ* en met *ũ* in deze posities *ě* werd (resp. *ō*). Dat is mogelijk maar toch niet waarschijnlijk; de neiging moet, volgens de hier aangenomen veronderstelling, pas langzamerhand in sterkte zijn toegenomen en dan kunnen *h* en *r* van het begin af een remmende werking op de overgang hebben uitgeoefend. Zoals we boven zagen, meent Leffler, dat *h* en *r* in de gemeenschappelijk germaanse periode de overgang verhinderd hebben. Daarentegen noemt Setälä, Zür Herk. 16, het Finse woord *pihatto* „veestal” een leenwoord uit het go.; het zou op een go. stamwoord **fihu* moeten teruggaan. Dit woord zou dan go. *ĩ* voor *h* moeten bewijzen, evenals Fins *virka* „ambt” go. *ĩ* voor *r*. Over de onzekerheid aangaande de Finse leenwoorden is in het hoofdstuk over het samenvallen van de *o* en de *a* gesproken.

In het west- en noordgerm. werd de uitbreiding van de vernauwing gestoord; de *ě* ging hier verder alleen nog maar in *ĩ* over, wanneer in de volgende syllabe een *i* of *j* stond.

LITERATUUR.

Handboeken enz. zie Hoofdstuk 1.

- ✓ E. von Borries, Das erste Stadium des *i*-Umlauts. Diss. Strassburg 1887.
 Geciteerd : Borries, Erstes Stadium.
- E. Brate, BB 11, 183.
- O. Bremer, ZfdPh. 22, 248. 1890.
- O. Bremer, IF. 4, 8.
- O. Bremer, Die Germanische Brechung, IF. 26, 148.
- K. Brugmann, Grdr. I, 57—60.
- S. Bugge, Arkiv 8, 9.
- ✓ H. Collitz, Das Analogiegesetz der westgermanischen Ablautsreihe. MLN. 20.
 1905.
- ✓ H. Collitz, Segimer oder germanische Namen in Keltischem Gewande.
 JEGPh. 6, 253.
- ✓ H. Collitz, Early germanic vocalism. MLN. 33. 1918.
- Helm, Die Chronologie des Uebergangs von germanisch *ě* zu *ī* vor *ʒ* + *k*,
g, *χ*. PBB. 23, 555.
- H. Hirt, PBB. 15, 515.
- Jellinek, „Gotica“. ZfdA. 66, 119.
- T. E. Karsten, Lehnw. 76—80.
- T. E. Karsten, Die Fortschritte der germanisch-finnischen Lehnwort-
 forschung seit Thomsen. Germ-Rom. Mon. 1928, 366/67.
- ✓ E. A. Kock, Zur Chronologie der gotischen Brechung. ZfdPh. 34, 45.
- ✓ A. Kock, Der *i*-Umlaut von *ě* im Altnordischen. PBB. 27, 166.
- L. F. Leffler, Bidrag till läran om *i*-omljudet, med särskild hänsyn till
 tiden för den germaniska Språkenheten. Nordisk Tidskrift för
 Filologi og Pädagogik, ny Række 2, 1. København 1875/1876.
 Geciteerd : Leffler, *i*-omljudet.
- R. Much, PBB. 17, 144.
- R. Much, PBB. 17, 168.
- A. Noreen, IF. 14, 398.
- A. Noreen, Urg. Ll. blz. 13—15.
- H. Paul, PBB. 4, 399.
- H. Paul, PBB. 6, 76.
- ✓ J. Sverdrup, Die kurzen Vocale *ě* und *ī* im Gotischen. Norsk Tidskrift
 for Sprogvidenskab, Bind I, 189. (1928).
- ✓ N. van Wijk, Zur relative Chronologie urgermanischer Lautgesetze.
 PBB. 28, 243. (1903).
- v. Wrede, Sprache der Ostgoten, blz. 163.

HOOFDSTUK III.

DE A-UMLAUT EN DE VERHOUDING TUSSEN DE ö EN DE ü.

Het resultaat van het onderzoek naar de verhouding tussen de *ě* en de *ĩ* was, dat de oerg. *ě*, onder gunstige omstandigheden, een vrij duidelijke neiging tot vernauwing vertoonde. Met de verhouding tussen de *ö* en de *ü* staat het heel anders.

Het oerg. had geen *ö* meer. Maar de germ. dialecten bezitten weer een *ö* uit *ü* ontstaan voor *a* in de volgende syllabe; behalve het go., waar *ö* alleen voor *h* en *r* staat. Deze overgang betekent een verwijding, geen vernauwing, er kan geen sprake zijn van een parallelisme met de verhouding tussen de *ě* en de *ĩ*, alleen van parallelisme tussen de *ü* en de *ĩ* t.o.v. de *a*-Umlaut.

Maar toch heeft Collitz geprobeerd aannemelijk te maken, dat in een bepaald aantal gevallen de overgang van *ö* in *ü* in het oerg. heeft plaats gehad. Er heeft zich in het oerg. n.l. een *ü* ontwikkeld uit het vocalische gedeelte der sonanten. Volgens Collitz nu (MLN. 33) zou hier eerder een *ö* gestaan hebben. Deze *ö* nam deel aan dezelfde neiging tot vernauwing, die, volgens Collitz' theorie, van iedere *ě* een *ĩ* maakte, werd dus *ü*. Maar hetgeen hij aanhaalt om zijn uitspraak te staven, is niet erg overtuigend. Hij wijst n.l. op het in dezelfde Ablautsklasse voorkomen der groepen *er* (idg. *er*): *or* (idg. *r*) en *in* (idg. *en*): *un* (idg. *ŋ*). Bij „*er*” en „*in*” zijn we zeker, dat *ě* de oudste klinker is, dit zou het waarschijnlijk moeten maken, dat bij „*or*” en „*un*” ook *ö* de oudste klinker is. Waarschijnlijk doelt Collitz hiermee op de twee types van de derde klasse der sterke verba:

go. *wairpan* : *waurpans* -er- (idg. -er-) : -or- (idg. r)
 en go. *bindan* : *bundans* -in- (idg. -en-) : -un- (idg. ŋ).

Maar waarom, wanneer in het praes. oorspronkelijk *ě* heeft gestaan, in het part. *ō* de oudste klinker zou moeten zijn, dat maakt Collitz niet duidelijk ; daardoor wordt evenmin aannemelijk, dat de klinker, in het oerg. ontwikkeld uit het vocalische deel der sonanten, *ō* zou geweest zijn.

Van een heel ander punt uitgaande neigt ook Bremer tenslotte tot de onderstelling, dat niet *ũ*, maar *ō* zich het eerst op deze plaatsen ontwikkeld zou hebben (Bremer IF. 26, 148 vgg.) Zoals in het hoofdstuk over de *ě* en de *ĩ* al is uiteengezet, stelt Bremer de *ĩ* buiten zijn beschouwingen en past zijn formule niet toe op de groep idg. *ĩ* en *ũ*, maar op idg. *ě* en *ũ*. De vocalen *ě* en *ũ* zijn echter moeilijk in een groep te verenigen ; *ě* immers hoort tot de „wijde” groep *ě/ō*, *ũ* tot de nauwe *ĩ/ũ*. Met leenwoorden uit het lat. en germ. eigennamen bij lat. schrijvers uit de eerste eeuw na Chr., tracht Bremer te bewijzen, dat er wel een overgang van *ě* naar *ĩ* onder de voorwaarde 2, (n.l. voor *i, j*, in de volgende syllabe), niet echter *a*-Umlaut van *ũ* plaats had. Dit voert Bremer tot de onderstelling, dat idg. *ũ* in het oerg. in alle posities *ō* was geworden en dat ook uit het vocalische deel der sonanten zich een *ō* ontwikkeld had. Weliswaar schijnen de eigennamen uit de Romeinse tijd de overgang van de *ũ* naar *ō* tegen te spreken, we vinden : *Guthalus, Rugii, Burgundiones* enz. Deze *ũ* is echter, zegt Bremer, te wijten aan klanksubstitutie. Bremer haalt nog (op blz. 161 noot), een artikel van van Helten in PBB. 34, 102, aan, waar van Helten uit de lat. leenwoorden, welke in het germ. *ō* bewaren, de conclusie trekt, dat de germ. *ō* vóór de Romeinse tijd uit *ũ* moet ontstaan zijn. Bremer heeft deze uitspraak van van Helten verkeerd opgevat. Uit het verband met het voorgaande blijkt duidelijk, dat van Helten hier bedoelt *ō* uit *ũ* ontstaan door *a*-Umlaut, geen spontane ontwikkeling. Weer met leenwoorden wil Bremer bewijzen, dat

in de eerste eeuw na Chr. overgang van de *ō* in *ū* voor nasaal met consonant (b.v. *combrus* wordt ohd. *kummer*) en voor *i* of *j* van de volgende syllabe (*corbis* wordt ohd. *churb*) plaats had. Er zijn echter ook talrijke voorbeelden te vinden van bewaarde lat. *ō* voor *i, j* der volgende syllabe b.v. lat. *porticus*; oe. *portic*; ohd. *pforzih*. Verder steunt Bremer, zowel als Collitz, zijn theorie omtrent de ontwikkeling van *l, m, n, r*, tot *ol, om, on, or* nog hiermee: de *ō* was in het oerg. samengevallen met *ā*, een nieuwe *ō* moest de lege plaats aanvullen.

Men krijgt met Collitz' en Bremers theorieën wel zeer eenvoudige schema's van het oerg. vocalisme. Maar erg hecht zijn de gronden, die ze voor hun theorieën aanvoeren niet. In den grond maken beiden dezelfde fout: verlokt door het feit, dat een woord met idg. *ī, ē*, of *ū* als stamklinker in het germ. regelmatig *ī* of *ū* onder de ene voorwaarde, *ē* of *ō* onder de andere voorwaarde heeft, trachten zij de groepen *ī/ū* enerzijds, *ē/ō* anderzijds ook in het oerg. vast aaneengeklonken te houden. Maar de *ō* ontbreekt in het oerg.; de tweede groep mist dus het pendant van *ū* uit de nauwe groep, en voor deze hele indeling is eigenlijk hierom al geen reden meer. Toch trachten beiden nog wat te redden van de groepentheorie: Collitz door de overgang van de *ē* in *ī* aan te nemen, Bremer door de overgang van *ū* in *ō* te veronderstellen. Collitz lost dus beide groepen in het oerg. op in één nauwe, Bremer in één wijde. Collitz' bewijsvoering strandt op de wispelturige gedragingen van oude *ī* t.o.v. *a*-Umlaut. Bremer komt eigenlijk niet verder dan een vermoeden. Zijn bewijsvoering met lat. namen en leenwoorden is zwak, er zijn van elk geval altijd wel evenveel voorbeelden aan te halen, die juist het tegendeel bewijzen. Dat in lat. leenwoorden met *ō* voor gedekte nasaal, de *ō* geregeld in *ū* wordt veranderd, hoeft niets te bewijzen voor een overgang in het oerg. van *ō*, die zich voor oorspronkelijke sonant zou ontwikkeld hebben, in *ū*; het germ. kende niet anders dan *ū* voor

gedekte nasaal. Evenals in het go. *ī* voor *h* en *r* overging in *ē*, zo kan ook in deze leenwoorden *ō* in *ū* zijn overgegaan. Dat er een algemeen germ. *i*-Umlaut zou bestaan hebben, die *ō* tot *ū* maakte, is zeer apokrief. Zou men hier een parallel met de overgang van de *ē* in *ī* willen trekken, dat zou *ū*, niet *ī*, in aanmerking komen als veroorzaker van de overgang.

Verwerpt men zowel Collitz' als Bremers voorstelling, dan blijft de derde mogelijkheid over: behalve in het go. is de *ū* door *a*-Umlaut overgegaan in *ō*; onmiddellijk volgende gedekte nasaal en *i*, *j* in de volgende syllabe beschermden de *ū* tegen de *a*-Umlaut. Met deze oplossing zijn ook alle gevallen, waar *ō* voorkomt, verklaard.

Over de vraag of ook de *ī* *a*-Umlaut ondergaan heeft, heersen nog steeds tegenstrijdige meningen. Grimm, Deu. Gramm. I³, 75/77, was huiverig om de term Umlaut ook in dit geval toe te passen; hij merkt wel op, dat meestal in de stamsyllabe *ē* staat voor volgende *a*, maar houdt vast aan de term „breking”. In de bespreking, die Holtzmann in de Heidelb. Jahrb. van 1841 blz. 770-777 van de 3de uitgave van Grimms Grammatik geeft, verbetert hij Grimm en spreekt onbeschroomd van *a*-Umlaut. Pas later ontbrandde de strijd over de vraag of de *a*-Umlaut van *ī* oerg. was, of alleen in enkele dialecten voorkwam. Noreen, Urg. Ll. 20 en Streitberg, Urg. 56, nemen een oerg. *a*-Umlaut van *ī* aan. Osthoff tracht PBB 13, 417, aan te tonen, dat *a*-Umlaut van *ī* ook in andere germ. dialecten dan het ohd. voorkomt. Paul, PBB. 6, 82 en Mhd. Gramm. 26 houdt deze Umlaut alleen voor een ohd. ontwikkeling, evenals Brugmann, Grdr. I, 36. Dieter en Bethge nemen *a*-Umlaut van *ī* aan voor de germ. dialecten, behalve go. Kluge schijnt op oerg. *a*-Umlaut van *ī* aan te sturen, wanneer hij, Paul's Grdr. I, 410, zich zeer voorzichtig aldus uitdrukt, dat de juiste regel voor het oerg. nog niet gevonden is. Boer, Oerg. 55, vindt, dat de overgang in het noord- en westgerm. in een groot aantal gevallen plaats

heeft ; een afwijkende mening verkondigt Braune, Ahd. Gramm. 46 ; hij meent, dat *a*-Umlaut van *i* in het algemeen in het ohd. niet plaats heeft. Kock heeft de kwestie onderzocht voor het on., PBB. 23, 544 vgg. Hij komt tot de conclusie, dat deze Umlaut niet in het oerg. is opgetreden, maar alleen westgerm. en noords is.

Het geval ziet er dus zeer verward uit. De verschijnselen zijn zo onregelmatig, dat ze tot allerlei meningen aanleiding geven. Toch zijn er maar enkelen, die dit verschijnsel oerg. noemen ; er zijn maar enkele voorbeelden in ieder van de belangrijkste germ. dialekten voorkomende, van een *ī*, die *ē* geworden is door *a* in de volgende syllabe ; de meestbekende zijn *wer* en *nest*.

Deze *a*-Umlaut moet ongeveer gelijktijdig gewerkt hebben met de *a*-Umlaut van *ū*. Maar toch is de *a*-Umlaut van *ū* veel regelmatiger doorgevoerd. Het ligt voor de hand om de onregelmatigheden bij de *a*-Umlaut van *i* toe te schrijven aan de overgang van de *ē* in *ī*, die in veel gevallen plaats had. De opkomst van de *a*-Umlaut zou dan ook meteen de verklaring zijn voor het feit, dat de vernauwingsbeweging van de *ē* in de noord- en westgerm. dialekten gestoord wordt. De *ē* zou hier ongeveer tegelijkertijd onder invloed gestaan hebben van een tendenz tot vernauwing en van een verwijdingstendenz, waardoor enerzijds de vernauwingsbeweging gestoord werd in zijn voortgang, anderzijds de *a*-Umlaut geen gelegenheid kreeg zich regelmatig te ontwikkelen. Nooit heeft *a*-Umlaut plaats, noch van *ū*, noch van *i*, wanneer op de stamklinker een nasaalverbinding volgt, of wanneer een *i* tussen de stamklinker en de *a* uit de flexie-syllabe staat. In het bovengenoemde artikel stelt Kock de regel op, dat in de noordse talen de *a*-Umlaut van *i* slechts in korte syllaben met fortis is ingetreden. De Umlaut van *nest*, die door het gehele west- en noordgerm. verspreid is, wil Kock verklaren door semifortis, daar *nest* vaak als tweede compositielid voorkomt. In *wer* zou de *a*-Umlaut wel doorgedrongen zijn omdat

hier de *ī* tussen *w* en *r* staat. Verder schijnt een voorafgaande *g* of *k* de *a*-Umlaut van *ī* tegen te werken, vgl. on. *skip*, *gil*. De *a*-Umlaut van *ū* voor *m* is in het on. later doorgedrongen dan die van *ū* in andere posities, vgl. westnoors *sumar* naast ozw. *somar*. Van *a*-Umlaut van *ī* voor *m* zijn in het on. geen voorbeelden. In de westgerm. dialekten is de *a*-Umlaut van *ī* zeer grillig verspreid. Consonanten beïnvloeden de overgang sterk. De *m* heeft, zowel op de *ī* als op de *ū* een beschermende invloed. Soms komen dubbelvormen voor, b.v. ohd. *scif*, *scef*.

Wanneer de *a*-Umlaut de overgang van de *ē* in *ī* heeft tegen-gewerkt, dan moet het begin van de *a*-Umlaut liggen ná het begin van de vernauwing.

Uit de grillige verspreiding in de dialekten kan men reeds opmaken, dat de *a*-Umlaut in zijn geheel althans niet oerg. kan zijn. Maar het begin kan het wel zijn; en er is over de chronologie van de *a*-Umlaut nog veel strijd gevoerd. Streitberg is de verdediger geweest van de stelling, dat de *a*-Umlaut oerg. zou zijn. Hij haalde als voorbeeld de Gotennaam aan: de vorm *Gothones* komt voor, evenals *Gutones*, en wel zo, dat de oudste bron (Plin.) *Gutones* heeft, een latere (Tac.) *Gothones*, terwijl op de Gotische kalender de naam weer met *u* geschreven wordt. De Umlaut zou ook in het go. hebben plaats gehad en later door een specifiek go. klankwet geneutraliseerd zijn (Streitberg, IF. 4, 308, Urg. Gramm. § 71 en Go. El. § 5). Collitz heeft de door Streitberg aangehaalde plaatsen gecritiseerd, JEGPh. I, 220 vgg. Zie ook Dieter und Bethge, Altg. Dial. 12/13 en E. A. Kock, ZfdPh. 34, 45 vgg. Axel Kock heeft, PBB. 23, 544, de Umlaut voor het noordgerm. onderzocht. Hij vindt in het on. verscheidene vormen, die niet verklaard kunnen worden, wanneer *a*-Umlaut oerg. zou zijn.

Dit zijn in het kort de belangrijkste uitingen over de *a*-Umlaut. Vooral het go. getuigt in deze kwestie wel zeer sterk tegen Streitbergs standpunt. Het toont zich zo afkerig van alle Umlaut,

dat het enkele voorbeeld van de Gotennaam toch niet voldoende is om de onderstelling van de zo ingewikkelde overgang $\ddot{u} > \ddot{o} > \ddot{u}$ aannemelijk te maken. De zuiver go. bronnen, de ring van Pietroassa en de go. kalender, hebben beiden *u*; de naam komt met *o* voor bij enkele gr. en lat. historici. De \ddot{o} kan hier op andere wijze dan door *a*-Umlaut binnengeslopen zijn, hetzij men met Collitz aan gr. invloeden op de schrijvers wil denken, of met Bethge aan westgermaanse.

Wanneer de *a*-Umlaut niet oerg. kan zijn, dan is hij dialectisch. Uit hetgeen bij de samenvallende van \ddot{o} en \ddot{a} is besproken, blijkt, dat de Germanen in de Keltische tijd nog geen nieuwe \ddot{o} bezaten, in de Romeinse tijd echter wel. De *a*-Umlaut kan ten tijde van de eerste aanraking tussen Germanen en Romeinen begonnen zijn, of in de tussenperiode tussen Kelten en Romeinen.

In het vorige hoofdstuk bleek, dat het begin van de vernauwing van de \ddot{e} oerg. is, maar de verdere ontwikkeling dialectisch. Het is dus inderdaad mogelijk, dat de vernauwings- en verwijdingsbewegingen van de \ddot{e} en de \ddot{i} in de dialecten elkaar hebben tegengewerkt.

LITERATUUR.

Handboeken enz. zie Hoofdstuk 1.

- R. C. Boer, *Oerg.* 55/56.
 W. Braune, *Ahd. Gramm.* blz. 46.
 O. Bremer, *Die germanische „Brechung“*, IF. 26, 148. (1909).
 K. Brugmann, *Grdr.* I (1886), 36/37.
 H. Collitz, *Der Name der Goten bei Griechen und Römern.* JEGPh. I, 220.
 Dieter, *Altg. Dial.* blz. 12/13.
 J. Grimm, *Deu. Gramm.* I (1840), blz. 82.
 Heinzl, *Geschichte der Niederfränkische Geschäftssprachen*, blz. 47-53.
 W. van Helten, *Zur Entwicklung vom westgermanischen e und o aus i, u.* PBB. 34, 101. 1909.
 Holtzmann, *Heidelberger Jahrbücher der Litteratur 1841*, blz. 770-777.
 F. Kluge, *Paul's Grdr.* I, 410/411.

A. Kock, PBB. 23, 497.

E. A. Kock, Zur Chronologie der gotischen Brechung. ZfdPh. 34, 45.
Löwe, Sprachw. 76.

A. Noreen, Urg. L1. blz. 18/20.

H. Osthoff, PBB. 13, 417. (1888).

H. Paul, Mhd. Gramm. blz. 26/27.

W. Streitberg, Urg. blz. 56/59.

W. Streitberg, IF. 4, 308 (1894).

Alb. Morey Sturtevant, Zur *a*-Brechung im Nord-und Westgermanischen.
JEGPh. 18, 378.

HOOFDSTUK IV.

DE TWEEDKLANKEN.

Dit hoofdstuk valt in verschillende delen uiteen, doordat de idg. lange en korte tweeklanken in het oerg. verschillende veranderingen ondergaan. De lange tweeklanken zijn in het oergerm. en waarschijnlijk reeds gedeeltelijk in het idg. verdwenen, soms door verlies van het tweede bestanddeel, soms door verkorting, en soms door monoftongering. Het best is een indeling in drieën :

1. idg. korte tweeklanken in het oerg.
2. idg. lange tweeklanken in het oerg.
3. monoftongeringen.

Deze onderdelen grijpen hier en daar in elkaar.

1. Idg. korte tweeklanken in het germ.

De eerste elementen van de korte tweeklanken maken in het oerg. in het algemeen dezelfde overgangen door als de korte klinkers. Dus idg. *āi*, *ōi* en *āu*, *ōu* vallen samen in oerg. *āi*, *āu*. Voorbeelden van idg. *āi* : go. *aiws*, lat. *aevum*, gr. *αἰών* ; go. *aiz*, lat. *aes* ; van idg. *ōi* : go. *wait*, gr. (F)*οῖδα* en alle praeterita van de eerste sterke klasse, b.v. go. *baiþ*, gr. *πέποιθα* ; van idg. *āu* : go. *fawai*, gr. *παῦ-ρος*, lat. *pau-cus* ; go. *hauns*, gr. *καίνος* ; van idg. *ōu* : alle praeterita van de tweede klasse der sterke werkwoorden : vgl. go. *bauþ*, *tauþ* met gr. *ἐλήλονθα*.

In het germ. kan *āu* ook ontstaan zijn uit de groep *āgy* door verlies van de *g* : vgl. go. *mawi*, *maujos* (<**magwi*, **magwiðz*) met go. *magus*.

De oerg. *āu* en *āi* zijn in de dialecten vaak gemonoftongeed. Volgens Hirt, Urg. blz. 39, anm. 3 moeten ook de go. *ai*, *au* altijd als monoftongen opgevat worden. Hij steunt zijn uitspraak met de volgende gronden: 1. de go. wetten voor het woord-einde zijn slechts te begrijpen, wanneer we aannemen, dat *ai* als *æ* werd uitgesproken en tot *ǣ* verkort werd. De wegens circumflex behouden *ai* zou dus *æ* zijn. Ook zou go. *au* op het eind van een woord beantwoorden aan *ōn*, b.v. in go. *wiljau*, on. *vilja* vgl. obg. *veljō*. 2. Midden in het woord zouden *habaida* en *armaio* voor *æ* spreken. Waarom hier een uitspraak *æ* meer voor de hand ligt dan *ai*, is niet recht duidelijk. 3. In beginsyllaben zijn *ai*, *au* voor *r*, *h* zeker monoftongen. En dat de *ai* in de reduplicatiesyllabe als *æ* moet uitgesproken worden, wordt tegenwoordig algemeen aangenomen.

Tegen Hirt's mening is o.a. in te brengen, dat Romeinse schrijvers in westgo. namen *ai* schrijven en dat in het Wandaals de go. *ai* als *ei* voorkomt (vgl. v. Hamel, Go. 27/28).

De idg. *ēu* blijft in het oerg. onveranderd. Het go. heeft *iu*; in het westg. en oern. is soms *iu*, soms *eo* ontstaan. Voorbeelden van *ēu*: go. *biudan*, ohd. *beotan*, on. *bióþa*, gr. *πεύθειαι*.

Germ. *ēu* kan ook ontstaan zijn uit de groep *ēgy* door verlies van de *g*, go. *siuns* (<**sēguniz*) vgl. go. *saihan*.

Idg. *ēi* verschijnt in alle dialecten als *ī*. De behandeling van deze tweeklank valt onder het derde gedeelte van dit hoofdstuk: monoftongeringen.

2. Idg. lange tweeklanken in het germ.

Reeds Mahlow (AEO, 52) heeft vastgesteld, dat in verschillende Europese talen lange *i*- en *u*-diftongen voor consonant verkort werden. Osthoff heeft daarop de wet hiermee uitgebreid, dat de verkorting niet alleen plaats had bij verbindingen van lange vocaal met *i* en *u*, maar ook met liquida en nasaal. Veel zekere voorbeelden zijn er niet te vinden; het is moeilijk uit te maken

of men met een verkorting of met een klankwisselvorm te doen heeft. De verkorting geschiedt aldus, dat voor \bar{a} , \bar{o} in het germ. \check{a} optreedt, voor \bar{e} een \check{e} .

Voorbeeld voor $\bar{a}u$: on. *naust*, vgl. lat. *nāvis*, gr. *ναῦς*.

Voorbeeld van $\bar{o}i$: on. *fleiri*, vgl. lat. *plūs* < **plōis*.

Van de verkorting van $\bar{a}i$ en $\bar{e}u$ zijn geen zekere voorbeelden te geven. De tweeklanken $\bar{o}u$ en $\bar{e}i$ zijn waarschijnlijk gemonoftergeerd, hierover dus meer in het gedeelte monoftongeringen.

Hoewel men gewoonlijk verbindingen van klinkers met liquidae en nasalen niet tot de tweeklanken rekent, volgen hier toch volledigheidshalve enige voorbeelden van verkortingen in deze gevallen.

Verkorting van \bar{e} voor m , n , r : go. *winds*, lat. *ventus*, vgl. go. *waian*, wortel $\check{u}\bar{e}$ - ; go. *mimz*, vgl. skr. *māmsam*. Onzeker is go. *hairto*, ohd. *herza*, vgl. gr. $\alpha\eta\epsilon$, waar men met van ouds verschillende klanktrappen kan te doen hebben.

De tijd van deze verkortingen is moeilijk vast te stellen. Wanneer de verkortingen plaats vonden vóór de overgangen van de \check{o} en de \bar{a} , dan vielen de verkortingsproducten van \bar{a} en \bar{o} , respectievelijk \check{a} en \check{o} , samen in \check{a} . Wanneer eerst de \bar{a} over was gegaan in \bar{o} , dan verwacht men als verkortingsproduct \check{o} . Deze \check{o} kan echter toch in \check{a} zijn overgegaan ; in eindsyllaben gaat in enkele west- en noordgerm. dialecten een \check{o} , die uit \bar{o} verkort is, in \check{a} over, terwijl het go. als verkortingsproduct van \bar{o} ook \check{a} heeft. De neiging om \check{o} en \check{a} te laten samenvallen heeft in eindsyllaben blijkbaar lang nagewerkt en mogelijk is ook de \check{o} in stamsyllaben ontstaan door verkorting uit \bar{o} , in \check{a} overgegaan. Toch is deze onderstelling niet erg waarschijnlijk ; de andere \check{o} , in stamsyllaben uit \check{u} ontstaan door a -Umlaut, vertoont niet de minste neiging om met \check{a} samen te vallen. Tenzij men tegelijkertijd aanneemt, dat de \check{o} uit \check{u} nauwer was dan de \check{o} uit \bar{o} .

Een onderwerp van veel discussie hebben de go. vormen met wisseling tussen au en o uitgemaakt, zoals *tauī*, *tojis* en *taujan*,

af-mauīps, *af-dauīps*, *staua* bij *stojan*. Er zijn verschillende onderstellingen geopperd; het best is de wisseling te verklaren door wortels met de tweeklank $\bar{o}u$ aan te nemen; in het go. is de u tussen klinkers weggevallen en de spelling *au* representeert een open \bar{o} . Een dergelijk wegvallen heeft plaats gehad na \bar{e} , waar i tussen klinkers verdwenen is, vgl. go. *saian*, *waian* met ned. *zaaien*, *waaien*.

Een tweede voorwerp van discussie is de benaming van de koe geweest, ags. *cú*, on. *kýr*, ohd. *chuo*, os. *kō*. Hiervan komen dus vormen met \bar{o} en \bar{u} voor. Het is verleidelijk om hier een $\bar{o}u$ -wortel aan te nemen en de germ. vormen in verband te brengen met oind. *gāus*, gr. $\beta\bar{o}\bar{v}\bar{s}$ ($\beta\bar{\omega}\bar{s}$). Walde, Die germ. Auslautsgesetze blz. 80, ziet in de \bar{u} -vormen een monoftongering van $\bar{o}u$, dus ags. *cú*, on. *kýr* $< *k\bar{o}us$. Anders N. van Wijk IF. 19, 393, die meent, dat hier $\bar{o}u$ eerst verkort is tot $\bar{o}u$ en dat $\bar{o}u$ vervolgens gemonoftongeed is tot \bar{u} , parallel met de overgang van $\bar{e}i$ in \bar{i} . Deze opvatting steunt slechts op dit éne voorbeeld en is daarom weinig aannemelijk. De vormen met \bar{o} verklaart Walde als accusatief-vormen, die in de nominatief zouden zijn binnen gedrongen, dus $k\bar{o} < *k\bar{o}n$, overeenkomend met oind. *gām*.

Het best is het voorkomen van de vormen met \bar{o} en \bar{u} te verklaren door verschillende klanktrappen aan te nemen; \bar{o} kan gemonoftongeed zijn uit $\bar{o}u$, terwijl \bar{u} een sterke reductietrap van $\bar{o}u$ kan zijn (vgl. van Hamel, Acta phil. Sc. 2, 32).

3. Monoftongeringen.

In de tweeklank $\bar{e}i$ is de \bar{e} tot \bar{i} geworden, waarna contractie tot \bar{i} plaats had. Het is mogelijk, dat een dergelijke maar wat minder ver gaande vernauwing van de eerste component plaats had in de lange tweeklank $\bar{e}i$. Hieruit zou dan door het wegvallen van de i , in het oerg. een tweede \bar{e} (\bar{e}_2) ontstaan zijn, naast de \bar{e} (\bar{e}_1), die ook in de andere idg. talen te vinden is. Dat deze twee \bar{e} 's verschillende klankwaarde gehad moeten hebben, blijkt

uit de ontwikkeling in de dialecten. Het go. maakt in spelling en waarschijnlijk ook in uitspraak, geen verschil; maar in het noord- en westgerm. ontwikkelt \bar{e}_1 zich tot \bar{a} , \bar{e}_2 diftongeert in het os. en ohd., behoudt in het ags. en on. de *e*-waarde.

Er schijnt verband te zijn tussen de ontwikkeling van de tweeklanken \check{e}_i en \bar{e}_i , één van de redenen waarom hier de bespreking van de monoftongering van \check{e}_i is losgemaakt van de overgangen van de \check{e} in \check{i} . Een tweede reden is, dat de verandering van de \check{e}_i een monoftongering is, terwijl de overgang van de \check{e} voor *i, j* in de volgende syllabe onder Umlaut valt te rangschikken. Twee wel verwante, maar toch verschillende verschijnselen.

De monoftongering van \check{e}_i is waar te nemen door vergelijking met het gr. :

gr. $\sigma\acute{\epsilon}\iota\chi\omega$; go. *steigan* ; ohd. *stigan* ; on. *stiga*.

gr. $\lambda\acute{\epsilon}\iota\pi\omega$; go. *leihva* ; ohd. *lhan* ; on. *liá*.

Deze overgang van de \check{e}_i in \bar{i} zou over het tussenstadium \check{i}_i gegaan zijn, dat samentrok tot \bar{i} .

Hirt, Urg. I, 39, anm. 2, zegt, dat we hier misschien met een soort Umlaut te doen hebben. Het is beter deze monoftongering van de Umlautsgevallen te scheiden. Weliswaar valt monoftongering te rangschikken onder assimilatie en kan men ook Umlaut een soort assimilatie noemen, daarom hoeft monoftongering toch nog niet een soort Umlaut te zijn.

Van de tweeklank \check{e}_i zijn in namen bij lat. schrijvers of in Finse leenwoorden geen voorbeelden overgeleverd, tenzij men fi. *keide* „liggende houding” en nog enkele (Karsten, Lehnw. 137) voor oorspronkelijk germ. woorden wil houden.

Op enkele inscripties is de naam gevonden van een god, *teiwaz*, ohd. *Ziu*, on. *Týr*. *Teiwaz* wordt in verband gebracht met lat. *deivos*, *divus*, idg. **dēi̯uos* (door Much, PBB. 17, 168 vgg. ; Kretschmer, ZfdA. 66 (n.F. 54), blz. 6).

Marstrander heeft deze naam ontdekt op een helm, gevonden bij Negau in Stiermarken ; hij dateert de inscriptie in de eerste eeuw voor Chr. (Marstrander, SO. fasc. III blz. 37 vgg.). Op Duitse bodem is in een inscriptie uit de Romeinse tijd gevonden de vorm *Alateivia*. Uit het Karelisch is overgeleverd : *Runkoteivas* (Karsten, Lehnw. 5 ; Hirt, Urg. I, 39). Hier ontbreekt echter iedere datering.

Op grond van de vorm *Alateivia* nemen Noreen (Urg. Ll. 15, anm. 3) en Much (PBB. 17, 168) aan, dat de tweeklank *ëi* in de Romeinse tijd nog bestond. Dit hoeft men uit deze vorm echter niet af te leiden, daar *ei* als schrijfwijze voor *ī* in het lat. in deze tijd vaak voorkomt (vgl. Sommer, Handbuch der lat. Laut- und Formenlehre § 64). Anders staat het met de spelling *ei* op de helm van Negau, want dit is een germ. inscriptie. Deze kan wel de tweeklank weergeven en dan zouden we hier een bewijs van *ëi* hebben uit de eerste eeuw voor Chr.

Brugmann, Grdr. I, 58 anm. 2, ziet in het verbum go. *þeihan*, ohd. *dīhan*, os. *thīhan* met *ī*, oerg. gerekte uit *ī* voor *nh*, dat in de klasse van go. *steigan*, ohd. *stigan* is overgegaan, een bewijs van hoge ouderdom van de monoftongering. Want dit kon alleen gebeuren, wanneer *steigan* reeds vroeg lange *i* had. Boer, Oerg. 35, bestrijdt de geldigheid van dit bewijs voor het oerg. karakter van de monoftongering ; het genoemde verbum is n.l. buiten het go. niet of niet uitsluitend in de *ei*-klasse overgegaan. Men moet hierbij in aanmerking nemen, dat in bepaalde dialecten door het bewaren van de grammatische wisseling de nasaal in sommige vormen nooit verdwenen is. Deze vormen boden in enkele gevallen weerstand aan de analogische kracht, die er van de overeenkomende conjugatievormen van de eerste klasse uitging. In het ohd. komt altijd *gi-digan* voor. In het ags. volgt *þiōn* (<**þīhan*) meestal de conjugatie van klasse I, part. dus *þigen*. Dialectisch komen vormen met bewaarde nasaal voor, b.v. het part. perf. *þungen* en in het ws. komt als adverbium het

part. *geþungen* voor (vgl. Girvan, Ags. § 370, aanm. 1). Eveneens os. *githungan*. Dat in zo grote mate de vormen met grammatische wisseling vervangen zijn door vormen zonder nasaal, pleit toch wel voor een vroege overgang van dit werkwoord naar de eerste klasse. Maar daar er aanwijzingen zijn, dat nasaalverlies en rekking zelf vrij laat in het oerg. heeft plaats gehad, zegt de overgang van *þeihan* naar de eerste klasse niet erg veel voor een zeer hoge ouderdom van de monoftongering van *ēi*.

Wanneer dus inderdaad op de helm van Negau de tweeklank *ēi* is weergegeven, dan moeten we hieruit besluiten, dat de overgang in de eerste eeuw voor Chr. nog niet voltooid was. In de Runeninscripties komen voorbeelden van *ei*, of *ī* uit ouder *ēi* niet voor. Volgens de overgeleverde getuigenissen zou deze overgang dus ongeveer tegelijkertijd hebben plaats gehad met die van *ē* voor nasaal met gutturaal.

Van *ē₂* is niet zo'n betrekkelijk nauwkeurige datering te geven. Velen twifelen er zelfs aan of *ē₂* wel uit *ēi* ontstaan is. De afkomst van *ē₂* is voor enkele gevallen zeker zeer duister; in andere gevallen wijzen de tekenen echter tamelijk duidelijk op *ēi*.

ē₂ komt voor in woorden, die men in verschillende groepen kan indelen:

1. *ē₂* heeft een groep van woorden, waarvan bij enkele, verwante vormen met een *ī* of *ī* in de stamsyllabe voorkomen:
 - go. *her*, ohd. *her*, *hear*, *hiar*, vgl. go. *hi-dre*.
 - go. *fera*, ohd. *feara*, *fiara*.
 - ohd. *meta*, *miata*; ags. *meord*, *méd*; os. *mēda*; vgl. go. *mizdo*;
 - gr. *μωδός*.
 - ohd. *zêri*, *ziara*, vgl. on. *tīrr*, ags. *tīr*.
 - ohd. *kên*, *kien*; ags. *cén*.
 - ohd. *skeri*, vgl. go. *skeirs*, on. *skīrr*.
 - ohd. *stiege*, *stīgil*, naast ohd. *stīga*, on. *stigr.*; ags. *stīga*, go. *steigan*.

ohd. *wiara*, vgl. ags. *wīr*, en lat. *viēre*.

on. *vél*, tegenover ags. *wīl*.

ohd. *Wieland*, ags. *Weland*.

ohd. *Frieson*, ofrs. *Fresa*, ags. *Fresan*.

2. Enkele ontleningen uit het lat. en gr., die in verschillende germ. dialekten voorkomen, o.a. ook in het go. :
go. *mes*, ohd. *mias*, ags. *mése* ; go. *Kreks*, ohd. *Kriah*, ags. *Crécas*.
3. De praeterita, die in het go. reduplicatie hebben, vertonen in het noord- en westgerm. \bar{e}_2 in de stamsyllabe.
4. Ontleningen uit het vulgair lat. en Romaans, die slechts in enkele dialekten voorkomen en die het go. niet kent, als ohd. *brīaf*, *speagal* enz., waar \bar{e}_2 beantwoordt aan vulgair lat. \bar{e} , gerekt uit lat. \check{e} .

In enkele pronomina is in de dialekten een \bar{e} ontstaan, die op dezelfde wijze behandeld wordt als \bar{e}_2 , b.v. go. *þai*, ohd. *thê*, *dê*, *dia*, *die*, os. *thê*, *thia*, *thie*. Deze \bar{e} is geen oerg. \bar{e}_2 .

Dat de woorden uit groep 1 en 2 oerg. zijn, lijkt zeer waarschijnlijk, daar ze in verschillende dialekten voorkomen. Bij groep 3 is de vraag of de \bar{e}_2 oerg. is, niet makkelijk te beantwoorden. Het go. vormt deze praeterita door een reduplicatiesyllabe voor de stamsyllabe te voegen en behoudt, enkele gevallen uitgezonderd, de vocaal van het praesens in de stamsyllabe ; in het noord- en westgerm. vinden we geen reduplicatie, maar meestal \bar{e}_2 als kenmerk van het praet. Heeft het go. hier de oerg. toestand bewaard, of diende \bar{e}_2 al in het oerg. in sommige gevallen als praet.-vocaal bij deze groep werkwoorden? In het go. zou in dit laatste geval de \bar{e}_2 door analogie van deze plaatsen verdreven moeten zijn.

In groep 4 representeert \bar{e}_2 een klank uit een vreemde taal. Deze groep kan dus misschien wel wat leren omtrent de klankwaarde van \bar{e}_2 op het tijdstip, waarop de woorden overgenomen werden, maar niets over de oorsprong van de oerg. \bar{e}_2 . Beter kunnen hiervoor de drie andere groepen dienen en daarvan in

het bijzonder weer de eerste. Want hierin zijn samengevat woorden, van vreemde smetten vrij, en die elk in meer dan één dialect voorkomen. Bij deze woorden hebben we dus de meeste kans om de oorsprong van de oerg. \bar{e}_2 te vinden.

Het merkwaardige is, dat vaak een *i* voorkomt in vormen, die met de woorden uit deze groep verwant zijn. Dit doet al gauw onderstellen, dat \bar{e}_2 uit *i* of uit een tweeklank, die *i* bevat zal ontstaan zijn. Maar er zijn zeer veel combinaties te maken, wat blijkt uit de vele meningen, die omtrent de afkomst van \bar{e}_2 geuit zijn.

De etymologie van de woorden uit deze groep is niet duidelijk, daardoor natuurlijk evenmin de klank of klankgroep, waaruit \bar{e}_2 ontstaan is. Volgens hun eigen reconstructie van \bar{e}_2 's voorloper bepalen de verschillende onderzoekers ook de etymologie der woorden met \bar{e}_2 . Möller, die, evenals Singer (PBB. 11, 287) \bar{e}_2 als een rekking uit \bar{e} voor *r* beschouwt, laat het woordje *her* deze ontwikkelingsgang doormaken: $h\bar{e}r < *h\bar{e}r < *hir$. Minder eenvoudig is de reconstructie van Mahlow (AEO 163), die \bar{e}_2 uit *ia* laat samentrekken, dus $her < *hiar$ bij een pronominale stam *hja-*. Jellinek (PBB. 15, 297) heeft het bestaan van een stam *hja-* becritiseerd, waarop Schrader en Kluge (P. Grdr. I¹, 356) Mahlow's reconstructie iets verbeterd hebben en $her < *hi-ia-r$ afleiden. Ook andere woorden met \bar{e}_2 tracht Schrader (BB. 15, 131) te reconstrueren uit vormen met *-ija*. Zo wil hij *skeri* in verband brengen met gr. $\sigma\kappa\iota\omicron\nu\rho\sigma$, germ. grondvorm $*ski-i-ara$; voor *fera* zoekt hij verband met het oud-ierse praepositie *iar-n*, grondvorm $*pi-i-ara$; ohd. *wera* en *zeri* komen volgens hem resp. van de grondvorm $*vi-iara$ en $*di-i-ara$ bij de wortels $*\mu i$ en $*di$. Holz (Urg. geschl. \bar{e} blz. 7—21) veronderstelt, dat \bar{e}_2 uit beklemtoonde *i* is ontstaan voor suffixale *r*, *zd* en γ , omdat *r* en γ uvulaar zijn. Jellinek becritiseert deze reconstructies in het reeds boven geciteerde artikel. Volgens Schrader en Kluge zou $her < *hijar$ de uitgang

-ar te danken hebben aan *par*. Dat is onjuist, de aan *par* beantwoordende vorm van de stam *hi-* is *hir* en dit woord komt ook inderdaad in het os. voor. Enkele anderen houden alleen maar rekening met \bar{e}_2 voor *r*, terwijl \bar{e}_2 ook nog in andere posities voorkomt. Jellinek betoogt verder, dat de vormen met \bar{e}_2 en \bar{i} doen denken aan een Ablautsverhouding. En als hier inderdaad Ablaut plaats heeft, dan kan \bar{e}_2 wel uit niets anders dan \bar{e}_1 ontstaan zijn. Hij stelt ags. *cén*, ohd. *kên*, *kien* bij go. *keinan*, *her* gaat terug op **hēir*, een bijzondere instrumentalisvorm bij de stam *hi-*. Uhlenbeck, PBB. 30, 275, bestrijdt de etymologieën van *fera*, die aanknopen bij de wortel **per-*. Volgens hem moet *fera* teruggaan op **(s)phēira* bij de wortel *(s)phēi*. Ehrismann heeft critiek geleverd op Jellinek. (Litbl. f. germ. und Rom. phil. 1895, kolom 217) Hij vindt, dat de grondvormen met \bar{e}_1 niet duidelijk zijn, de vorm **hēir* b.v. Deze onduidelijkheid verdwijnt, wanneer men aanneemt, dat \bar{e}_2 uit *iē* ontstaan is. De *i* valt hier weg na de consonant, waarmee het woord begint; de \bar{e} krijgt daardoor een tweetoppig accent, dat hem onderscheidt van \bar{e}_1 . Ehrismann en anderen menen, dat het verschil tussen \bar{e}_1 en \bar{e}_2 ook een verschil in accent is; \bar{e}_2 had een tweetoppig accent, daardoor is de latere diftongering mogelijk. Janko heeft deze mening in IF. 20 blz. 229 vgg. uitvoerig bestreden. Ehrismann dan beweert, dat *her* ontstaan is uit **hīēr*, hetwelk een casusvorm moet zijn als germ. **pēr*, **hvēr*. *Zeri* zou uit **djē-rios* zijn; *fera* uit **pi-ēra*, d.i. een praefix **pi-* en een substantief **ēra*; hoort ags. *cén* bij go. *keinan*, dan zou het af te leiden zijn van de basis *gūiē*.

Van al deze onderstellingen heeft die van Jellinek de meeste aanhangers gekregen. Tegen deze is ook het minste aan te voeren; uit de andere spreekt een tè grote fantasie. De \bar{e}_2 in de gereduplicateerde praeterita mag niet buiten beschouwing gelaten worden, bij het zoeken naar de oorsprong van deze klinker. Want hoewel de wijde verbreiding van de \bar{e}_2 in de west-

germ. en noordgerm. praeterita zeker op analogie berust, moet deze analogie toch een voorbeeld gehad hebben; moet dus in enkele gevallen de \bar{e}_2 oud zijn op deze plaats. En de \bar{e}_2 van de praeterita kan niet op $i\bar{e}$ teruggaan, zoals Luft, die evenals Ehrismann \bar{e}_2 uit deze tweeklank afleidt, zelf toegeeft (ZfdPh. 30, 427).

Een woord, dat vele pennen in beroering heeft gebracht is go. *mizdo*, ohd. *meta*, *miata*, ags. *méda* en *meord*, gr. : $\mu\sigma\theta\acute{o}\varsigma$.

Jellinek vermoedt, dat ook hier klankwisseling heeft plaats gehad, en dat *z* in het westgerm. is weggevallen na \bar{e}_2 . Ags. *méda*, ohd. *meta* zouden dus teruggaan op **mējzda*. De \bar{e}_2 in dit woord verklaart Ehrismann anders dan die in de overige woorden van deze groep. Hier is, volgens hem, de oorspronkelijke vocaal een *i*; deze wordt door *a*-Umlaut \bar{e} , welke weer voor *z* gerekt werd en daardoor dubbeltonig accent kreeg. Boven is er reeds op gewezen, dat volgens Ehrismann het verschil tussen \bar{e}_1 en \bar{e}_2 een verschil in accent is. Feist, Etym. Wb. s.v. *mizdo*, leidt de vormen zonder *z* op de idg. wortel *mēj-* terug, terwijl idg. **mizdho-* zou horen bij de wortel *med-*; oeridg. **med-dho-* > **medzdho-* > **mezdho-*.

De volksnaam der Friezen wordt door Sverdrup, Festskr. 326/27, in verband gebracht met go. *fraisan*. Hij meent uit te moeten gaan van de basis *pērēj*, in lat. *periculum*, *peritus*. Ook enkele andere woorden tracht Sverdrup op vormen met \bar{e}_j terug te voeren, zonder veel zekerheid echter.

Veel resultaat levert deze groep van woorden niet op; het blijft bij onderstellen, een duidelijk bewijs voor de oorspronkelijke vorm van \bar{e}_2 is er niet uit te halen, al schijnt de hypothese van Jellinek, $\bar{e}_2 < \bar{e}_j$, de meeste mogelijkheden te bieden.

De tweede groep bestaat uit twee ontleningen aan het lat., go. *mes* en *Kreks*. Go. *mes* is het vulgair lat. *mesa* < lat. *mensa*. \bar{e}_2 is hier niet oorspronkelijk, maar een weergave van de vulgairlat. \bar{e} ; \bar{e}_2 was er dus al, toen het woord werd overgenomen,

en \bar{e}_2 was de klank, die de vulgairlat. \bar{e} het dichtst benaderde. Er zijn pogingen gedaan om *mes* in verband te brengen met go. *maitan*; het zou dan een germ. woord zijn en teruggaan op **mēis*. Deze verklaring is echter gewrongen, beter is het *mes* uit het vulgairlat. *mesa* te verklaren (vgl. Karstien, Red. Perf. 44, Liden, PBB. 15, 512).

Ook *Kreks* is een ontlening; het is het lat. woord *Graecus*, met tot \bar{e} gemonoftongeerde *ae*. Een andere verklaring geeft Sievers, PBB. 18, 409, vernuftig gevonden, maar toch niet juist. Hij neemt aan, dat de Germanen de naam uit het gr. hebben overgenomen. De diftong van *Γραικός* kon onmogelijk reeds gemonoftongeed zijn, ten tijde dat het woord in het germ. kwam, want de monoftong moet een open klank gehad hebben en in het germ. hadden we \bar{e}_1 moeten vinden. Maar de naam kan hun in het stadium **grāikos* overgeleverd zijn en dan beantwoordt aan deze diftong de germ. tweeklank $\bar{e}i$, die later \bar{e}_2 werd. Maar het bezwaar is, dat de Grieken de naam *Γραικός* nooit gebruiken. (vgl. : Kossina, Festschr. 33; Luft, KZ 35, 307 noot 1; Janko, I. F. 20, 256).

Merkwaardig tegenover go. *Kreks* is go. *kaisar*, ohd. *keisar*, dat uit lat. *caesar* zou zijn overgenomen. Hier had de *ae* dus blijkbaar nog wel diftongisch karakter. Men heeft hiervoor verschillende verklaringen gezocht: het ene woord zou via het keltisch gekomen zijn, het andere rechtstreeks; de monoftongering van de *ae* heeft lang geduurd, zodat *Grecus* al een monoftong had, *Caesar* nog niet. Jericek zegt, dat de lat. *ai* in de 9de eeuw in het Oosten nog diftongisch was (geciteerd door Jellinek ZfdA. 66, 124); of de woorden zijn aan twee verschillende dialecten ontleend en in verschillende tijden. Ook kan het zijn, dat niet het lat. *Caesar*, maar het gr. *καίσαρ* in het germ. is overgenomen.

Deze groep levert al evenmin een beslissende aanwijzing.

De derde groep bevatte de reduplicerende werkwoorden.

Deze groep noodzaakt tot een uitweiding, die ons zo nu en dan ver van ons oorspronkelijk onderwerp zal wegvoeren.

In deze klasse van werkwoorden worden verba met verschillende wortelvocaal gevonden. Volgens hun stamklinker worden ze in vijf groepen verdeeld :

1. stamklinker *ē*, in het praeteritum *ō* ; type go. *letan* ;
2. stamklinker *ǣ* ; type go. *haldan* ;
3. stamklinker *ai* ; type go. *haitan* ;
4. stamklinker *au* ; type go. *aukan* ;
5. stamklinker *ō* of *aū*, soms uit ouder *ū* ; type go. *hvopan*, *bauan*.

Het werkwoord *slepan*, dat in het praeteritum ook *ē* heeft als vocaal van de stam, zal oorspronkelijk wel tot de eerste groep behoord hebben.

In het go. redupliceren deze werkwoorden in het praeteritum en behouden de stamklinker van het praesens, behalve de eerste groep, die bovendien nog klankwisseling heeft. In het west- en noordgerm. heerst een andere toestand. In den regel heeft daar deze klasse geen reduplicatie in het praeteritum, terwijl de stamklinker *ē₂* is ; het ags. heeft in enkele gevallen *eo*.

De praeterita bij deze vijf groepen luiden :

- groep 1. : go. *lailot* (*saislep*) ; on. *lét* ; ags. *lét* ; os. *slép* ; ohd. *liēz*.
- groep 2. : go. *haihald* ; on. *helt* ; ags. *héold* (*féng*) ; os. *held*, *hield* ; ohd. *helt*, *hialt*.
- groep 3. : go. *haihait* ; on. *hét* ; ags. *hét* ; os. *hét*, *hiet* ; ohd. *hêz*, *heaz*, *hiaz*.
- groep 4. : go. *ai auk* (**haihlaup*) ; on. *hlióp* ; ags. *hléop* ; os. *hliop*, *hliop* ; ohd. *leof*, *liof*.
- groep 5. : go. *hvaihvop* (**baiblot*) ; on. *blét* ; ags. *bléot* ; os. *hreop*, *hriop* ; ohd. *reof*, *riof*.

Welke toestand is nu de oudste, die in het go., gereduplicateerde vormen, of die in de west- en noordgerm. dialecten, ongeduplicateerde vormen? Reduplicatie is een zeer veel voorkomend hulpmiddel voor de conjugatie, met name voor de vorming van de perfectum-stam, in het idg. Men behoeft slechts te wijzen op het gr. en skr. om deze bewering te staven. In het noord- en westgerm. zijn enkele vormen, die bewijzen, dat ook deze dialecten in de hier besproken klasse gereduplicateerde praeterita gekend hebben, b.v. on. *sera* en *rera* bij *róa* en *sá*, ontstaan uit **re-ro*, en **se-Ro*, vgl. go. *saiso*; verder worden de in het ags. voorkomende vormen *heht*, *reord*, *leolc* als praeterita met reduplicatie beschouwd (vgl. Girvan, Ags., § 390). Het meest voor de hand liggend is dus de veronderstelling, dat er steeds praeterita met reduplicatie naast praeterita met klankwisseling stonden. Sommigen menen, dat er in deze klasse alleen verba waren met reduplicatie, terwijl de stamklinker van het praesens in het praeteritum bewaard bleef. De west- en noordgerm. vormen zouden dan ontstaan zijn door samensmelting van de reduplicatie- en de stamsyllabe, nadat de beginconsonant van de stamsyllabe verdwenen was. Men komt dan voor de vragen te staan, hoe de consonant weggevallen is en hoe de \bar{e}_2 uit de samensmelting der vokalen ontstaan is. Op verschillende manieren hebben aanhangers van deze z.g. contractietheorie zich uit de moeilijkheden trachten te redden. Hier volgt nu eerst een overzicht van de verschillende meningen (vgl. de overzichten bij Karstien, Red. Perf. 20 vgg.; Feist PBB. 32, 498 vgg.).

Jacob Grimm was de eerste, die de praeterita zonder reduplicatie wilde verklaren door contractie. Hij hield de *ai* van de reduplicatie-syllabe in het go. voor een tweeklank. Uit *haihald* zou **heialt* ontstaan zijn, uit *eia* verder *ia*, *ie*, waaruit later \bar{e} . W. Scherer herkende het eerst de reduplicatievocaal in het go. als een monoftong en hij zag ook, dat in het ohd.

niet \bar{e} uit *ia*, maar juist *ia* uit \bar{e} ontstaan was. Volgens Scherer zou door het sterke accent op de reduplicatiesyllabe de klinker in de stamsyllabe weggevallen zijn, dus *haihald* > **hēhlt*. Uit deze vorm valt de tweede *h* weg, terwijl de \bar{e} gerekt wordt. Anders geschiedt het bij de verba met *au* en \bar{o} ; hier wordt de stamvocaal verzwakt tot \bar{o} , waarna uit contractie van de \bar{e} en de \bar{o} de tweeklank *eo* ontstaat.

Joh. Schmidt hield de ags. *eo* voor de oorspronkelijke klank van het praeteritum. Deze zou ontstaan zijn doordat de vocaal van de stamsyllabe door toonzwakke steeds tot \bar{o} verkort en verlaagd werd; uit de \bar{e} van de reduplicatiesyllabe en deze \bar{o} ontstond dan *eo*, nadat de beginconsonant van de stamsyllabe uitgevallen was. Later zou deze *eo* in de meeste gevallen tot \bar{e}_2 gecontraheerd zijn.

F. Kluge (Germ. Konj. II 4, blz. 95) tracht een verklaring van de *eo*-praeterita te geven zonder uitvallen van de consonant aan te nemen. Hij gaat daartoe uit van de verba, die met *w* beginnen. Wanneer in deze verba de stamvocaal uitviel, moest de *w* gevocaliseerd worden tot *u*. Van ags. *wealdan* b.v. zou bij nultrap in de stamsyllabe, uit *wewald*, **wewld*, **weuld* ontstaan en van daar tot *weold* is slechts een kleine stap. Met de verklaring van het ontstaan van het \bar{e}_2 -type houdt Kluge zich niet bezig.

J. Hoffory (KZ. 27, 593) beschouwt speciaal de noorse praeterita. Hier zou het accent van de reduplicatiesyllabe versprongen zijn naar de stamsyllabe, nadat *ai* tot \bar{e} , *au* tot \bar{o} geworden was in de periode van onbetoondeheid van de stamsyllabe. Toen het accent versprongen was, viel de \bar{e} in de nu onbetoonde reduplicatiesyllabe weg. Dus *fell* b.v. zou deze ontwikkeling doorgemaakt hebben: **fēfäll* > **fēfēll* > **ffēll* > *fēll*; **fēfall* > **fefēll* door vocaalharmonie, vgl. *nekkvat*, vaak *nekkvet*.

F. Holthausen, (KZ. 27, 618) werkte Hoffory's theorie wat verder

uit. Iets nieuws bij Holthausen is, dat hij de \bar{e} van *saislep* houdt voor \bar{e}_2 , zodat de west- en noordgerm. dialecten de regelrechte voortzetting van de go. vorm zouden hebben, met wegvallen van de reduplicatiesyllabe.

Een verklaring van het \bar{e}_2 -type uit geredupliceerde vormen, zonder contractie tracht R. Ottmann te geven (Die reduplizierten praeterita in den germ. Sprachen, 1890). Uitgaande van de verba, die beginnen met een *r*, of in de geredupliceerde vormen *r* uit *z* kunnen hebben, stelt hij het zó voor, dat de stamklinker door reductie uitviel, zodat de *r* voor consonant(en) kwam te staan. In deze opeenhoping van consonanten viel de *r* weg, terwijl de \bar{e} van de reduplicatiesyllabe tot \bar{e}_2 gerekt wordt. Op dezelfde wijze wordt ook wel de \bar{e}_2 in ags. *méd* verklaard. Voor de verba, die met *sp-*, *st-*, *sk-* beginnen neemt hij Osthoff's onderstelling over (PBB. 8, 551), dat deze verba, bij reduplicatie, in de stamsyllabe de tweede consonant zouden laten uitvallen, dus *spe-s-*, *ste-s-*, *ske-s-*. B.v. bij *spalden*, praet. **spe-sald* > **sperald* > **sperld* > **spēld*. Door analogie werd de \bar{e}_2 van deze werkwoorden uit verbreid. Voor de *eo*-praeterita gaat Ottmann uit van de werkwoorden, die met vocaal beginnen: germ. **ēauk* > **eōk* enz.

Van de met vocaal beginnende verba gaat ook F. Zarncke uit (PBB. 15, 352). **e-alþ* zou **ēlþ*, **e-aik*, **e-ēk* en daarna **ē₂k* geworden zijn; \bar{e}_2 werd van hieruit naar de andere werkwoorden overgebracht, terwijl **e-auk* > **eōk*, **eōk* aanleiding tot het *eo*-type zou gegeven hebben.

Al deze geleerden gaan uit van de geredupliceerde praeterita, ook W. van Helten (PBB. 21, 445 en IF. 23, 103), die veronderstelt, dat de twee-syllabige geredupliceerde vormen onder invloed van de één-syllabige praesensstam ook een-syllabig werden, en wel door de beginconsonant van de wortel te laten uitvallen. Uit **fefall* zou dus **fe-all*, uit **beblē₁s*, **ble-ē₁s*, uit **hehlōp*, **hle-ōp* enz. ontstaan zijn. Maar Brugmann (IF. 6, 89)

gaat uit van ongereduplicateerde vormen voor het noord- en westgerm., die naast de gereduplicateerde gestaan zouden hebben. Het praet. on., ags. *hét* leidt hij terug op **hēīt*. We zouden hier dus een klankwisseling $\ddot{a}_i - \bar{e}_i$ hebben, overeenkomende met lat. *cāpio - cēpi, fācio - fēci*. Deze klankwisseling kunnen de verba met *au* in het praesens ook gehad hebben. Van *hlaupan* b.v. verwachten we dan een praet. **hlēyp*; on. *hlióp*, ags. *hléop*, ohd. *leof, liof* kunnen alle teruggaan op **hlēyp < *hlēyp*. Ook de verba met \bar{e}_1 (b.v. go. *letan*) wil Brugmann afleiden van \bar{e}_i -wortels. In het praesens zou \bar{e}_1 ontstaan zijn doordat de syllabegrens hier anders viel dan in het praet.: \bar{e}_i zou in het praesens in open lettergreep gestaan hebben, waardoor \bar{e}_1 ontstond, in tegenstelling met het praet., waar in de gesloten lettergreep \bar{e}_2 ontstond. Op de andere verba zou \bar{e}_2 , respectievelijk *eo*, door analogie overgedragen zijn.

Zeer uitvoerig behandelt J. Janko de kwestie van de gereduplicateerde praeterita (IF. 20, 229). Janko komt tot vier prototypen, die door vermenging de verschillende praeteritumvormen zouden hebben opgeleverd. Deze vier typen zijn: 1. gereduplicateerde perfektvorm (go. *haihait*); 2. een rekkingstrap met \bar{e} , in on. *hét < *hēit*; 3. een rekkingstrap met \bar{o} , in on. *heit, sveip < *hōit, *svōip*; 4. nultrap in pluralisvormen als b.v. on. *svipum*. Uit het type 2 zouden de \bar{e}_2 -en, in de *au*-groep, de *eo*-praeterita ontstaan zijn; ze werden verbreid door analogie. Vormen met \bar{e} , als *fell, held* hebben \bar{e} , verkort uit \bar{e}_2 . Voor de \bar{o} -verba neemt Janko geen analogie aan, maar contractie van gereduplicateerde vormen.

C. Karstien, Red. Praet., tenslotte verwerpt de contractie-theorie, maar gaat toch ook uit van oorspronkelijk gereduplicateerde vormen. Volgens hem zou \bar{e}_2 stammen uit het praeteritum der verba met \bar{e}_1 of *ai* als stamvocaal. Door onbetoondeheid ging \bar{e}_1 over in \bar{e}_2 , monoftongeerde *ai* tot \bar{e}_2 in plaats van tot \bar{e}_1 . Hij steunt hierbij op de ohd. plur. *die* van het pronomen *der*, die

regelrecht met go. *hai* correspondeert. Hier zou zich \bar{e}_2 ontwikkeld hebben uit *ai* in weinig betoonde positie. Met go. *hve* correspondeert hgd. *wie*, een geval van \bar{e}_2 uit \bar{e}_1 door weinig accent. Zo zou door het sterke accent op de reduplicatiesyllabe uit **hēhait* in het noord- en westgerm. **hēhē₂t* ontstaan zijn en uit **lēlē₁t*, **lēlē₂t*. Het resultaat was een klankwisseling *ai* - \bar{e}_2 en \bar{e}_1 - \bar{e}_2 . Nu was het praeteritum voldoende onderscheiden van het praesens, waardoor de reduplicatie overbodig was en verloren ging. Op dergelijke wijze zou zich uit *au* en \bar{o} een \bar{o}_2 ontwikkeld hebben, die diftongeerde tot *eo*.

Het is de vraag of inderdaad de reduplicatiesyllabe wel het sterkst betoonde deel was. Go. *sai-zlep* en on. *sera* (<**se-zo*) duiden erop, dat in het idg. althans, het sterkste accent op de stamsyllabe rustte. Het germ. accent rust op de stamsyllabe, die meestal ook de eerste lettergreep van het woord is; maar het is zeer goed mogelijk, dat dáár, waar de verwantschap van de stamsyllabe in het praeteritum met die in het praesens duidelijk bleek, de reduplicatiesyllabe niet in staat was het accent naar voren te doen verspringen.

Wegens go. *saislep* naast *sai-zlep* neemt Noreen (Paul's Grdr. 1913) § 239) aan, dat van ouds vormen met accent op de stam naast vormen met accent op de reduplicatie gestaan zouden hebben. Daar het go. de grammatische wisseling overal vereffent en *sai-zlep* een conservatisme kan zijn, naast de gewone vorm met *s*, gaat deze gevolgtrekking wel wat te ver.

Men ziet, dat deze veelheid van verklaringen in twee groepen is samen te vatten: 1. verklaringen, die uitgaan van uitsluitend gereduplicateerde vormen (Scherer, Hoffery-Holthausen, van Helten enz.) en 2. verklaringen, die de noord- en westgerm. praeterita uit ongereduplicateerde vormen afleiden, welke naast de gereduplicateerde gestaan zouden hebben (Brugmann, Janko).

Zij, die zich aansluiten bij de eerste groep, komen voor de moeilijkheid te staan om het raadsel op te lossen hoe de redupli-

catiesyllabe in het noord- en westgerm. dan wel verdwenen is. Zoals we zagen trachten sommigen dit verdwijnen te verklaren door samensmelting van de reduplicatiesyllabe met de stamsyllabe, waarbij de contractie van de \check{e} uit de reduplicatiesyllabe met de verschillende stamklinkers steeds \bar{e}_2 zou hebben opgeleverd. Maar dan moeten de consonant of consonanten, waarmee de stam begint, weggevallen zijn. En dit wegvallen wordt noch door Löwe's haplogiewet (KZ. 40, 266 vgg.), volgens welke in woorden, waarin twee medeklinkers gescheiden door \check{e} voorkwamen, de tweede medeklinker zou uitvallen, noch door van Helten's onderstelling van invloed van het praesens, noch ook door een der andere voorgestelde oplossingen voldoende aannemelijk gemaakt. Het is overigens de vraag of de \check{e} wel gecontraheerd zou zijn met de vocaal van de stamsyllabe; ohd. *iar* bij *erien* schijnt het tegendeel te bewijzen en eveneens on. *hlióp*, wanneer men dit tenminste uit **hleap*, **hleōp* wil laten ontstaan. En al zou de \check{e} gecontraheerd zijn met de stamklinker, dan nog is het niet waarschijnlijk, dat contractie van \check{e} en \bar{e}_1 , \check{e} en \bar{a} , \check{e} en \bar{a}_1 , steeds \bar{e}_2 zou opgeleverd hebben. Tegen de contractietheorie zijn, naar men ziet, velerlei bezwaren in te brengen.

Volgens R. Ottmann zou *r* in staat zijn om een voorafgaande \check{e} te rekken tot \bar{e}_2 . Behalve dat dit op zichzelf nog te bewijzen valt, verliest hij zich, wanneer hij ook nog de werkwoorden, die met *s* beginnen in zijn betoog betreft, te veel in onderstellingen.

Een andere oplossing tracht Karstien te geven. Een oplossing, die wel waarschijnlijk zou klinken, als het maar niet zo onzeker was welke syllabe het accent droeg in het oerg., de stam- of de reduplicatiesyllabe. Tegen de onderstelling, dat de niet-gereduceerde praeterita op oude klankwisselvormen zouden teruggaan, brengt Karstien het bezwaar in, dat op deze wijze de go. praeterita gescheiden worden van die van het west- en noordgerm. Een bezwaar van zeer geringe kracht! In het ags. komt zelfs een enkele maal een gereduceerde vorm naast een

niet-gereduplicateerde voor, in het ws. b.v. *heht* naast *hét*.

Er zijn dus verschillende mogelijkheden, waarmee men rekening moet houden bij de beschouwing der reduplicerende verba. Nu kunnen we overgaan tot een nadere beschouwing der aparte groepen.

Groep 1 : go. *letan* — *lailot* ; on. *lāta* — *lét* ; ags. *lētan* — *lét* (north. *leort*) ; ohd. *lāzen* — *liaz*, *liez*.

Blijkens het go. hoort deze groep oorspronkelijk tot de zware reeks $\bar{e}-\bar{o}$. On. *sera* en *tók*, bij het reductiepreasens *taka*, dat naar de zesde klasse is overgelopen, tonen, dat ook het on. hier klankwisseling en reduplicatie kende. Het oijsl. en on. kennen bij *lāta* alleen *lét*, maar het ozw. kent *lót* en *lét* naast elkaar. Het de. en nno. hebben *lod*, *lot*, het zw. echter *lät*. Hierdoor is in het de. en nno. het werkwoord geheel naar de 6de klasse overgelopen, in het zw. niet, zoals te verwachten was : de. *lade* — *lod* — *ladet*, tegenover zw. *lāta* — *lät* — *lätit* (vgl. Noreen, Aschw. § 544, a. 2). Aan het naast elkaar voorkomen van *lót* en *lét* zou men de conclusie kunnen verbinden, dat *lót* de vorm met klankwisseling, zonder reduplicatie was, terwijl *lét* òf uit de gereduplicateerde vorm ontstaan is, op de wijze, die Karstien aangeeft, òf een analogie naar andere werkwoorden uit deze klasse was, bezig de vorm *lót* te verdringen. On. *sera* laat echter zien, dat vormen met klankwisseling en reduplicatie ook in het Scandinavisch, evenals in het go. bekend waren. Men zou zich de ontwikkeling zo kunnen voorstellen, dat de vorm **lélōt* de enige was in het oerg. In het noords verloor de vorm de reduplicatie, omdat de klankwisseling voldoende het tempusverschil aangaf. Daarna werd *lót* verdrongen door *lét*. In deze groep kan men de \bar{e}_2 niet anders verklaren dan zoals Karstien het doet, dus uit **lélēt*, of door analogie, waarbij even in het midden blijft naar welke vorm die analogie heeft plaats gevonden.

Groep 2 : go. *haldan* — *haihald* ; on. *halda* — *helt* ; ags. *healdan* *hêold* (*féng*) ; ohd. *haltan* — *hialt*.

Hier toont alleen het ohd. duidelijk \bar{e}_2 in het praeteritum. Het on. heeft \bar{e} , die uit \bar{e} verkort kan zijn. Volgens Boer, Oerg. § 328, aanm. 3 is deze \bar{e} een \bar{e}_2 . Over de ags. vormen, vgl. Girvan, Ags. § 392 en § 389 aanm.

In deze klasse zijn verba met oorspronkelijk verschillende stamklinker samengevallen, vgl. hierover Boer, Oerg. § 111, 1. Het is moeilijk uit te maken hoe de klankwisseling in deze groep oorspronkelijk geweest is, als men tenminste klankwisseling wil aannemen. Enkele gevallen duiden op een zware reeks. Men zou b.v. de klankwisseling *a* (*ə*) — \bar{e}_1 kunnen hebben. De \bar{e} van het on. zou regelrechte verkorting van deze \bar{e}_1 kunnen zijn, of van \bar{e}_2 , door analogie in deze groep binnengedrongen.

Groep 3 en 4 ; groep 3 : go. *haitan* — *haihait* ; on. *heita* — *hét* ; ags. *hátan* — *hét* (*heht*) ; ohd. *heizan* — *hiaz*.

In groep 4 komt geen \bar{e}_2 voor : go. *aukan* — *ai auk* ; on. *hlaupa* — *hlióp* ; ags. *hléapan* — *hléop* ; ohd. *laufan* — *leof*, *liof*.

In groep 3 kan \bar{e}_2 ontstaan zijn uit \bar{e}_1 . Deze verba kunnen dan tot de zware reeks horen, klankwisseling *ai* (*əi*) — \bar{e}_1 . De groep toont grote gelijkenis met groep 2 ; hier \bar{a} gevolgd door *i*, in groep 2 \bar{a} gevolgd door liquida of nasaal. Eveneens met groep 4, waar de \bar{a} gevolgd wordt door *u*. Het ligt voor de hand om alle drie de groepen op dezelfde klankwisselingsreeks terug te leiden. Wat groep 3 en 4 betreft is dat mogelijk, zoals we bij de bespreking van Brugmanns artikel zagen. Voor groep 2 wordt het veel twijfelachtiger, daar zou in het ohd. zeker, in het on. misschien, de \bar{e}_1 door \bar{e}_2 vervangen moeten zijn.

Groep 5. *hwopan* — *hwaihrop*; on. *blóta* — *blét*; ags. *hwopan* — *hwéop*; ohd. *ruofan* — *reof*, *riof*, *rief*.

Alleen het on. heeft hier duidelijk \bar{e}_2 .

De *eo* in het ags. en ohd. verklaart Boer, Oerg. blz. 113/114 als een samentrekking van \bar{e}_2 en \bar{o} . De \bar{e} zou dan op invloed van de verba met \bar{e}_2 berusten; deze werd vóór de stamklinker geplaatst.

De afwijkende vorm *blét* in het on. valt niet anders te verklaren dan door analogie.

Men ziet, dat het resultaat niet erg verrassend is. Welke verklaring men ook toepast, altijd moet men in ruime mate analogiewerking onderstellen.

Bij de klankwisselings-theorie is het alleen de groep van *haitan*, van waaruit de \bar{e}_2 naar de andere groepen verbreid moet zijn; in het on. naar groep 1, misschien groep 2, en groep 5, in het ohd. naar groep 1 en groep 2. Het eerst kan de \bar{e}_2 verbreid zijn naar de tweede groep, waarvan het praesens veel overeenkomst met het praesens van groep 3 vertoont; had groep 2 klankwisseling \bar{a} (ϑ) - \bar{e} , dan heeft invloed van het praeteritum van de derde groep verhinderd, dat deze \bar{e}_1 tot \bar{a} verwijld werd.

Bij Karstien's theorie zijn er twee groepen, waar \bar{e}_2 oorspronkelijk zou kunnen zijn, n.l. die van *letan* en die van *haitan*; van hieruit zou \bar{e}_2 naar groep 2 en groep 5 verbreid zijn.

Wanneer men een combinatie maakt van de twee theorieën, dan is ook in groep 2 de \bar{e}_2 te verklaren zonder analogie aan te nemen. Maar dan is als uitgangspunt noodzakelijk de veronderstelling, dat deze werkwoorden altijd reduplicatie hadden, ook de praeterita met klankwisseling, zoals die van de eerste groep. *Fell* zou dan ontstaan kunnen zijn uit **fefē₁ll* enz. Als men maar zeker wist, dat de accentverhoudingen in de gereduplicateerde vormen werkelijk zó waren, als Karstien ze voorstelt. Hiermee staat of valt zijn theorie, en er is veel voor te zeggen, dat ze niet zo waren. Op zichzelf is er niets tegen om aan te

nemen, dat \bar{e}_2 op verschillende wijzen is ontstaan, wanneer men werkelijk twee waarschijnlijke verklaringswijzen kan vinden.

Het minst geschokt is de klankwisselingstheorie uit deze botsing van meningen te voorschijn gekomen. Hypothetisch zijn de tweeklanken $\bar{a}i$ en $\bar{a}u$; maar ze passen toch zeer goed in de tegenwoordig gehuldigde Ablautopvattingen.

Deze lange uitweiding heeft dus toch het nut opgeleverd, dat weer een nieuw geval is toegevoegd aan de reeks, waarin \bar{e}_2 uit \bar{e}_i ontstaan zou kunnen zijn.

Wanneer \bar{e}_i in het oerg. gemonoftongeed is, moet dit natuurlijk gebeurd zijn voordat de lange tweeklanken verkort werden. Van lange tweeklanken zijn in de germ. talen slechts spaarzame sporen te vinden; daaruit kan men afleiden, dat die verkorting oud moet zijn en het ontstaan van \bar{e}_2 nog ouder.

De ontwikkeling van \bar{e}_i tot \bar{e} heeft veel overeenkomst met die van \bar{e}_i tot \bar{i} . Bij beide monoftongeringen heeft vernauwing plaats en het ligt voor de hand deze vernauwing in beide gevallen aan invloed van de tweede component toe te schrijven. Zo zou er ook verband ontstaan tussen de monoftongering van \bar{e}_i en de vernauwing van \bar{e} voor i, j in de volgende syllabe, beide berustend op invloed van i .

De monoftongering van \bar{e}_i moet geschied zijn vóór de verkorting der lange tweeklanken. Nu kan deze zowel voor als na de overgang van de \bar{o} in \bar{a} hebben plaats gehad, waarschijnlijk echter ervoor (vgl. blz. 76). En dan wordt het tijdsverschil tussen de twee monoftongeringen te groot om samenhang te kunnen aannemen, want die van \bar{e}_i heeft zeker na de overgang van \bar{o} in \bar{a} plaats gehad.

Van \bar{e}_i is een voorbeeld overgeleverd uit de eerste eeuw voor Chr. Het is wel mogelijk, dat de \bar{e}_i toen ook nog bestond, en dat de verkorting der lange diftongen pas tegen het begin van onze jaartelling plaats vond.

De oorspronkelijke \bar{e} was voor de verkorting waarschijnlijk nauwer dan de latere oerg. wijde \bar{e}_1 . Nu is het bestaan van een \bar{i} na een nauwe \bar{e} niet denkbaar. Het geval zou zich dus ook als volgt kunnen hebben toegedragen: de vernauwing heeft wel gelijk ingezet bij \bar{e}_i en \bar{e}_j ; vervolgens is zeer kort na de vernauwing de \bar{i} na de lange, nauwe klank weggevallen of versmolten; de samensmelting van de twee elementen van de korte tweeklank heeft iets langer geduurd; intussen was de \bar{o} in \bar{a} overgegaan. De eerste component van het op de helm van Negau gevonden „*tei*” moet dan een veel nauwere klankwaarde representeren dan gewoonlijk met e in het germ. wordt weergegeven.

In de „Samenvatting” komen we nader terug op de vragen of er samenhang te vinden is tussen de monoftongering van \bar{e}_i en \bar{e}_j en of \bar{e}_i gemonoftongeed is vóór of na de overgang van de \bar{o} in \bar{a} (vgl. blz. 121 vgg.)

Wanneer \bar{e}_i monoftongeert, is te verwachten, dat \bar{o}_y hetzelfde zal doen; monoftongeringen van tweeklanken of diftongeringen van lange klinkers geschieden immers meermalen gelijktijdig bij elkaar beantwoordende phonemen uit de e - i -rij en de o - u -rij.

En werkelijk zijn er feiten, die op een dergelijke monoftongering van \bar{o}_y wijzen. In het on. vindt men *ból* bij het verbum *búa*, go. *bauan*; on. *tól* bij go. *taujan*, *tau*. Noreen, Altisl. 125, a.2 rekent tot deze gevallen ook on. *nór* bij *naust* en lat. *nāvis*, waar de \bar{o} uit oerg. \bar{o}_y idg. \bar{a}_y gemonoftongeed zou moeten zijn, en de praeterita *dó* en *gó* bij de verba *deyia* en *geyia*.

De verhouding tussen *ból* en *búa* is als volgt vast te stellen: de wortel *bhu-* heeft als basis $*bh\bar{e}_y\bar{a}$, $*bh\bar{o}_y\bar{a}$ -, af te leiden uit skr. *bhavitam* ($*bh\bar{e}_y\bar{a}$ -), on. *búa* ($*bh\bar{u}$ < $*bh_e\bar{y}_a$ -), lat. *fuās* ($*bh\bar{u}\bar{a}$). Rekking in de eerste syllabe en vocaalverlies in de tweede leveren $*bh\bar{o}_y$ - op, waarop de stam van on. *ból* terug moet gaan. De \bar{e} -parallel, $*bh\bar{e}_y$, komt voor in on. *bjó*.

In sommige van deze woorden kan de monoftongering reeds idg. zijn. Boer houdt het wegvallen van de u in *tól* voor

een reeds idg. gebeurtenis. Er zijn meer gevallen, waarin *i* of *y* in het idg. wegviel na lange klinker, b.v. skr. *djāus*, maar acc. *djām*; gr. *Zéús*, acc. *Zḗn*; skr. *gāus*, acc. *gām*. Maar dit wegvallen heeft niet overal plaats gehad, de overgebleven lange diftongen kunnen later gemonoftongeed zijn.

Het makkelijkst is de monoftongering van \bar{e}_1 tot \bar{e}_2 te verklaren uit de werking van de *i*: de *i* vernauwde de vlak voorafgaande \bar{e} en bezegelde daarmee zijn eigen lot; hierbij in het midden gelaten of deze monoftongering al of niet gelijktijdig met die van \bar{e}_1 plaats had.

Wil men de parallel tussen \bar{o} en \bar{e} geheel doortrekken, dan moet de oerg. \bar{o} nog niet gesloten zijn geweest, toen de monoftongering begon en uit $\bar{o}y$ moet een nauwe \bar{o} ontstaan zijn. In het oerg. zouden dus twee \bar{o} 's en twee \bar{e} 's geweest zijn. Het go. levert tegen deze onderstelling geen bezwaren op, het liet \bar{o}_1 en \bar{o}_2 , \bar{e}_1 en \bar{e}_2 , samenvallen in de nauwe klank, op enkele uitzonderingen na.

Maar in het west- en noordgerm. is het anders, daar worden \bar{e}_1 en \bar{e}_2 wèl uit elkaar gehouden, daarentegen valt \bar{o}_1 met de onderstelde \bar{o}_2 in nauwe \bar{o} samen; terwijl \bar{e}_1 juist verwijdd wordt, wordt \bar{o}_1 vernauwd. Hoe is dit te verklaren?

Wanneer men de bewegingen van de \bar{e} in het go. en het noord-/westgerm. vergelijkt, dan zal men een overeenkomstig verschil opmerken als bij \bar{e}_1 in het go. en het noord-/westgerm. In het go. wordt de oerg. neiging om de \bar{e} te vernauwen consequent doorgezet. Maar in het noord- en westgerm. geenzins! Daar wordt de \bar{e} alleen nog maar vernauwd, wanneer er in de volgende syllabe een *i* of *j* staat, daarentegen wordt de \bar{e} verwijdd tot \bar{e} voor een *a* in de volgende syllabe. Er treedt in de west- en noordgerm. dialecten een neiging tot verwijding op, die de vernauwing van de \bar{e} stuit. Hoe staat het nu bij de lange klinkers?

Allereerst valt op te merken, dat de toestanden bij de lange en de korte klinkers in het oerg. nog al verschillen. Bij de korte

klinkers ontbrak de \check{o} , bij de lange de \bar{a} . Het oerg. vulde de lege plaats van de \bar{a} niet aan, behalve daar waar \bar{a} uit \check{a} voor ηh gerekt was. Het go. vernauwde wijde \bar{e} en \bar{o} en een nieuwe \bar{a} ontstond daar niet. In het noord- en westgerm. werd evenmin bij de lange klinkers als bij de korte de vernauwing doorgezet, tenminste niet bij de \bar{e} ; de \bar{o} wordt wel vernauwd. Er treedt hier een inconsequentie op. Deze kan verklaard worden eensdeels uit een neiging tot differentiatie tussen de twee \bar{e} 's, anderdeels door het stuiten van de vernauwing bij de korte klinker, die \bar{e}_1 misschien nog verder wegdreef van \bar{e}_2 , in ieder geval verhinderde, dat \bar{e}_1 met \bar{e}_2 samenviel. De \bar{o} had deze rem niet en viel samen met nauwe \bar{o} .

Wil men de veranderingen van de lange klinkers gescheiden houden van die van de korte, dan blijft deze oplossing mogelijk: door de differentiatie tussen \bar{o}_1 en \bar{o}_2 aan de ene kant en \bar{e}_1 en \bar{e}_2 aan de andere kant, waren \bar{e}_1 en \bar{o}_1 zo dicht tot elkaar genaderd, dat \bar{o}_1 differentieerde van \bar{e}_1 en op de afgelegde weg terugkeerde. Maar deze tweede veronderstelling is veel gewrongener dan de eerste.

In het voorgaande hebben we steeds aangenomen, dat \bar{e}_2 een nauwe klank was. Niet ieder is van deze mening. Wegens de diftongering van \bar{e}_2 in ea , ia in het ohd. hebben sommigen (a.o. Möller, Ahd. All. poesie 67; Franck, ZfdA. 40, 42) gemeend, dat de \bar{e}_2 , tenminste kort voor de diftongering onmogelijk een gesloten klank kan geweest zijn. Waarom een gesloten klank niet zou kunnen diftongeren tot een stijgende tweeklank, is niet duidelijk. De verdere ontwikkeling van ea , ia tot \bar{i} duidt er juist op, dat het nauwe element in de diftong overheerst heeft. De diftongering kan men zich aldus voorstellen: de sterke spanning van de tong wordt niet tijdens de gehele duur van de lange klinker volgehouden, maar verslapt iets tegen het eind.

LITERATUUR.

Handboeken enz. zie onder Hoofdstuk I.

Over de korte en de lange tweeklanken :

- F. Bechtel, Hauptprobleme, 8. Capitel. (1892).
 W. van Helten, ZfdPh. 42, 446/447.
 H. Hirt, Idg. Gramm. II, 53.
 F. Kluge, PBB. 6, 377. (1879).
 H. Paul, PBB. 7, 152.
 J. Schmidt, KZ. 25, 17.
 J. Schmidt, KZ. 26 (n. F. 6), blz. 1.
 J. Schmidt, KZ. 27, 305 en 369.
 E. Sievers, PBB. 6, 564.
 W. Streitberg, Zur germanischen Sprachgeschichte, blz. 63. (1892).
 A. Walde, Die germanische Auslautgesetze, blz. 79. Halle, 1900.
 N. van Wijk, IF. 19, 393.

Over de monoftongering van ěi en ēi :

- W. Braune, Ahd. Gramm. blz. 26/27. (1911).
 O. Bremer, PBB 11, 41.
 K. Brugmann, Grdr. I (1886), Blz. 66.
 Dieter, Altg. dial. blz. 6/7.
 Ehrismann, Litteraturblatt f. germ. u. rom. phil. 1895, Julinummer,
 Kolom 217.
 Ehrismann, Zfd. Ph. 31, 284. (1899).
 Franck, AfdA. 17, 101.
 Franck, IFanz. 5, 283/284.
 Franck, ZfdA. 40, 1. (1896).
 J. Grimm, Deu. Gramm I³ (1840), blz. 95.
 W. van Helten, Zum germanischen ē₂. PBB 21, 438.
 W. van Helten, Zum germanischen ē₂, ē₁. IF. 23, 92. (1908/1909).
 H. Hirt, PBB. 21, 159. (1896).
 H. Hirt, Zu den germanischen Lehnwörter im Slavischen und Baltischen.
 PBB. 23, 340/341. (1898).
 F. Holthausen, AfdA. 17, 185/189. (1891).
 G. Holz, Urgermanisches geschlossenes ē und verwandtes. Leipzig 1890.
 Jacobsohn, Altgermanisches. ZfdA. 66, 217.
 J. Janko, IF. anz. 15, 251/252.

- J. Janko, Ueber germ. \bar{e}_2 und die sogenannten reduplizierenden praeterita. IF. 20, 229. (1906/1907).
- Jellinek, PBB. 15, 297.
- F. Kluge, Paul's Grdr. I (1891), blz. 356.
- F. Kluge, Urg. 124, anm. (1913).
- Kögel, IF. 3, 286. (1894).
- Kossina, Zur Geschichte des Volksnamens Griechen. Festschrift zur 50-jährigen Doktorjubelfeiers K. Weinholds, blz. 27. Strassburg, 1896.
- Kretschmer, ZfdA. 66 (n.F. 54), blz. 1. (1929).
- Kretschmer, Das älteste germanische Sprachdenkmal. Actes, Blz. 110.
- Löwe, Sprachw. blz. 39/40.
- Luft, Lateinisch und keltisch \bar{e} im Germanischen. ZfdA. 41 (n.F. 29) 234.
- Mackel, Die Aussprache der altgermanischen e- und o-Laute. ZfdA. 40, 254.
- G. Mahlow, Die langen Vocale \bar{a} , \bar{e} , \bar{o} in den europäischen Sprachen, blz. 163. Geciteerd ; Mahlow, A, E, O.
- Meillet, Caractères blz. 61. (1917).
- Mikkola, BB. 22, 244. (1897).
- H. Möller, KZ. 24 (n.F. 4), 508.
- H. Möller, Zur althochdeutschen Alliterationspoesie, blz. 67. Kiel und Leipzig 1888.
- H. Möller, AfdA. 25, 115.
- A. Noreen, Urg. L1. blz. 30. (1894).
- H. Osthoff, PBB. 13, 444.
- H. Paul, PBB. I, 197 noot.
- O. Schrader, BB. 15. 131. (1889).
- E. Sievers, Zum germanischen geschlossenen \bar{e} . PBB. 16, 238. (1892).
- E. Sievers, PBB. 18, 409/410.
- S. Singer, Zum althochdeutschen Vocalismus. PBB. 11, 287. (1886).
- W. Streitberg, Gotisches Elementarbuch, 73.
- W. Streitberg, Urg. 65.
- Uhlenbeck, Zum gotischen Wortschatz. PBB 30, 275.
- W. Willmanns, Deu, Gramm. blz. 245/246. (1897).
- F. A. Wood, IF. 13, 121.
- Wrede, Go. Gramm. blz. 289/290.
- Over de gereduplicateerde praeterita :*
- K. Brugmann, Der praeteritale Bildungstypus ahd. *hiaz*, aisl. *het* und ahd. *hiof*, aisl. *hliop*. IF. 6, 89. (1896).
- S. Feist, Die sogenannten reduplicierenden Verba im Germanischen. PBB. 32, 447. (1907).

- W. van Helten, Zur Entstehung der sogenannten reduplicierenden praeterita im westgermanischen und altnordischen. PBB. 21, 445.
- W. van Helten, Zu den sogenannten reduplicierenden praeterita im germanischen. IF. 23, 103. (1908/1909).
- Hoffory, Die reduplicierten praeterita im altnordischen. KZ. 27, 593.
- C. Karstien, Die reduplizierten Perfekta des Nord- und Westgermanischen. Giessener Beiträge zur deutschen Philologie I. (1921).
Geciteerd: Karstien, Red. Perf.
- Löwe, Das starke Präteritum des Germanischen. KZ. 40 (n.F. 20), 266.
- Luft, KZ. 35 (n.F. 15), 295. (1899).
- Luft, Zfd. Ph. 30, 427. (1898).
- Rödiger, AfdA. 20, 243.
- W. Scherer, Die reduplicierten Praeterita. ZfdA. 19, 154. (1876).
- W. Schulze, Die reduplizierten Praeterita des tocharischen und des germanischen. Sitzungsberichte der preussischen Akademie der Wissenschaften, phil-hist. Klasse 1924. XX-XXV, 166.
- E. Sievers, Die reduplicierten Praeterita. PBB. I, 504. (1874).
- E. Sievers, PBB. 9, 286.
- J. Sverdrup, Festskrift til Hjalmar Falk, blz. 321-330.
- Weyhe, PBB. 31, 48.

HOOFDSTUK V.

DE ONTWIKKELING IN HET GERM. VAN IDG. REDUCTIEKLINKERS. REKKING.

1. De sonanten.

Zoals in de Inleiding bleek, hebben Amelung en Osthoff ongeveer gelijktijdig het vermoeden van het bestaan der sonantische liquidae en nasalen in het idg. uitgesproken. K. Brugmann heeft in zijn studie : „Nasalis sonans in der idg. Grundsprache” (Curt. Stud. 9, 278 vgg.) speciaal de sonantische nasalen nagegaan. Sonantische liquidae komen in het skr. nog voor ; sonantische nasalen niet, deze zijn moeilijker aan te tonen. Brugmann gaat uit van accusatiefvormen. Als uitgang van de acc. plur. b.v. werd voor de oertaal aangenomen de Arische uitgang *-as*. Door vergelijking toont Brugmann aan, dat deze uitgang in de oertaal *-ams* moet geweest zijn, waarvan de *a* òf tot de stam van het woord behoort, òf een secundaire ontwikkeling is. Naast **akva-m* (*equum*), **akva-ms* (*equos*) reconstrueert hij **pad-ŋ* (*pedem*), **pad-ŋs* (*pedes*) met sonantische nasaal, daar de stam van het woord op een medeklinker uitgaat en de *-m*, *-ms* van de accusatiefuitgangen direct achter deze medeklinker komen, en sonantisch worden. Door ontwikkeling van een svarabhakti-vocaal uit het sonore deel van de nasaal konden in het gr., lat. en skr. zulke verschillende vormen in de acc. ontstaan.

Anders reconstrueert Joh. Schmidt de betreffende vormen ; hij meent, dat de vocaal niet geheel verdwenen is, dus *a_m*, *a_n* in plaats van *ŋ*, *ŋ* (Joh. Schmidt, JL. 1877 blz. 734), of *a_m*, *a_n*, *a_l*, *a_r* (vgl. ook Kluge, Urg. 111). Inderdaad verdient het in vele

gevallen de voorkeur om aan te nemen, dat voor de consonant nog een rest van de oude vocaal is blijven staan. Indien b.v. in het part. van het werkwoord go. *bairan* de *ě* geheel verdwenen was, zou men in het germ. de vorm go. **brans* kunnen verwachten in plaats van *baurans*, evenals b.v. lat. *pleo*, gr. *πλήρης* bij de wortel **pělē-*. Maar we vinden in het go. *baurans*.

Dat deze reductievocaal de waarde *ə* gehad zal hebben, valt te betwijfelen. Want de sjwa ontwikkelt zich in het germ. regelmatig tot *ǣ*. Wanneer zich *ü* ontwikkelt in de nabijheid van een liquida of nasaal, hebben we waarschijnlijk óf met een sonant te doen (b.v. wanneer de nasaal of liquida tussen twee consonanten staat) óf met een reductievocaal van minder volume dan de sjwa.

Nog aannemelijker wordt het bestaan van een reductievocaal voor of na liquida of nasaal, wanneer men vormen als go. *brukans* beschouwt. Was hier de vocaal volkomen verdwenen, dan zou men verwachten **burkans*; men zou moeten aannemen, dat onder invloed van het praesens metathesis heeft plaats gehad. Maar wanneer er een reductievocaal is blijven staan, is de ontwikkeling tot *brukans* direkt aan te nemen. Velen nemen dan ook aan, dat in sommige gevallen een rest van de oude vocaal is overgebleven (vgl. hierover o.a.: Boer, Oerg. § 44; Hirt, Urg. blz. 58/59; De Saussure, Mémoire; Bechtel, Hauptprobleme). Over de hier getrokken conclusie, dat er in het idg. twee reductievocalen zouden zijn geweest, die goed van elkaar onderscheiden waren, vergelijk men H. Güntert, Idg. Ablauts-probleme, vooral blz. 79-86. Güntert komt tot gelijke conclusies.

Brugmann, de Saussure e.a. nemen ook lange sonantische nasalen en liquidae aan en de combinaties *ŋn*, *ŋm* enz. Maar deze reconstructies komen toch niet verder dan de hypothese. In het germ. zijn er in ieder geval geen sporen van te onderscheiden.

In het germ. vinden we altijd *un, um, ul* (ol bij *a-Umlaut*), *ur* (*aur* in het go.) of *ru*, op plaatsen, waar in het idg. klinker-reductie vóór of na nasaal of liquida moet hebben plaats gehad. Voorbeelden zijn zeer talrijk. De praett. plur. en partt. van de werkwoorden der derde sterke klasse en de partt. van de vierde klasse zijn alle als voorbeeld geschikt. In de derde klasse b.v. :

go. *waurpum—waurpans* ; ohd. *wurfum—giworfan* ; on. *vurpum—vorpinn*.

go. *bundum—bundans* ; ohd. *buntun—gibuntan* ; on. *bundum—bundinn*.

go. *hulpum—hulpans* ; ohd. *hulfum—giholfan* ; on. *hulpum—holpinn*.

In de 4de klasse : go. *numans* ; ohd. *ginoman* ; on. *numinn*.
go. *baurans* ; ohd. *giboran* ; on. *borinn*.

Ook bij de nomina zijn talrijke voorbeelden te vinden, b.v. :

go. *tunþus* ; lat. *den-tem* ; gr. *ὀ-δόντ-ος*.

go. *hund* ; lat. *cent-em* ; gr. *ἑκατόν*.

Uit deze voorbeelden blijkt tevens, dat gr., lat. en germ. verschillende vocalen uit de sonanten hebben ontwikkeld, dat dus ieder der dialecten op zijn eigen wijze de idg. sonanten heeft opgeruimd ; het is een gebeurtenis, die na de scheiding der idg. dialecten heeft plaats gehad.

Evenmin als in de stamsyllaben duldt het oerg. sonanten in de bijssyllaben. In het go. zijn er echter op deze plaats nieuwe ontstaan ; in *maipms* b.v. moet de tweede *m* wel sonantisch zijn. Dit zou een aanwijzing kunnen zijn, dat het oerg. niet zo zeer de sonanten niet duldde, als wel een svarabhaktivocaal wilde consolideren, die zich dan in de buurt van sonanten reeds in het idg. ontwikkeld zou moeten hebben ; een argument dus in het voordeel van hen, die Schmidt's reconstructie aannemen.

Daar staat tegenover, dat een taal wel meer phonemen bezit, die zij in een vroeger stadium had laten samenvallen met andere.

Door Bremer, IF. 26, is de onderstelling geopperd, dat niet *u*, maar *o* zich oorspronkelijk in het oerg. voor of achter de idg. sonanten ontwikkeld zou hebben. Deze *o* zou vroeg germaans *u* geworden zijn en in gevallen, waarin *a*-Umlaut optrad, als *o* bewaard zijn. Deze onderstelling was een uitvloeisel van Bremer's theorie omtrent de verhouding tussen de *ũ* en de *õ* in het germ., die in het desbetreffende hoofdstuk besproken is. Daar bleek ook, dat de bewijzen die de theorie moesten schragen, vrij wankel waren. Bremer wilde de stelling bewijzen met lat. leenwoorden in het germ. en behalve dat een bewijsvoering met leenwoorden altijd aanvechtbaar is, waren er ook nog lat. woorden aan te voeren, die Bremer's stelling juist tegenspraken. Bremer's hypothese maakt de kwestie maar ingewikkelder, zonder veel nut op te leveren.

Een andere vraag is, waarom er dan juist een *u* ontstond op deze plaatsen. Dat is zeer lastig na te gaan. Zoals we zagen ontwikkelden het gr. en lat. hier zeer verschillende vocalen. Voor de hand liggend is de veronderstelling, dat het donkere timbre van de *l* en, blijkens de go. breking van *ũ* tot *õ* voor *r*, ook van de *r*, en verder de vernauwende invloed, die van de nasalen uitgaat, bewerkt hebben, dat er een achtertong-vocaal met hoge articulatie ontstond.

De chronologie is moeilijk vast te stellen. De overgang heeft waarschijnlijk zeer vroeg plaats gehad, daar de nieuwe *ũ* geheel op dezelfde wijze behandeld wordt als de oude *ũ* en dus b.v. aan *a*-Umlaut onderhevig is.

2. De sjwa.

Als reductievocaal van lange klinkers, misschien in enkele gevallen ook van korte, is voor het idg. gereconstrueerd de sjwa. In het skr. is uit de sjwa een *i* ontstaan, in het germ., het lat.

en het gr. een *ā*. Voorbeelden : skr. *pitā*—lat. *pater*—gr. *πατήρ*
 go. *fadar* ; skr. *mitas*, volle trap in lat. *mē-tior* : gr. *μέτριον* ;
 skr. *sthi-tas*—lat. *status*—gr. *στατός*—go. *staþs*—on. *staðr*.
 Verder zijn er in het germ. enige verba van de zware reeks,
 met een reductiepraesens in de 6de klasse terecht gekomen,
 doordat het praesens *ā* uit *ə* had. Zo b.v. go. *hafjan*—*hof*, dat
 tot een zware reeks moet behoren, blijktens lat. *cēpi*, en gr.
κόπη ; on. *taka*—*tok*, blijktens go. *tekan* ; *haitan*, *aukan*
 hebben waarschijnlijk *ai*, *au* uit *ai*, *əu*.

Sommigen reconstrueren ook een sjwa, gevolgd door liquida
 of nasaal, waar Brugmann een sonant opstelde. In de eerste
 afdeling van dit hoofdstuk is gezegd, waarom sjwa op deze
 plaatsen liever niet moet gereconstrueerd worden.

Op grond van de ags. praet. vorm *dyde*, bij wortel *dhō*, en
 de nominale vorm *styde* heeft Sievers trachten aan te tonen,
 dat de sjwa in het germ. zich tot *ū* zou ontwikkeld hebben
 (PBB. 16, 235). De *y* van *styde* en *dyde* moet wel Umlaut van
ū zijn, zegt Sievers. En de *ū* zou ontstaan zijn uit sjwa ; *dyde*
 zou analogie zijn naar een optatiefvorm **dudi*. Maar *dyde* is
 een gereduplicateerde vorm met van ouds *ě* in de reduplicatie-
 syllabe ; hoe daarbij een optatiefvorm met sjwa zou kunnen
 ontstaan, is duister. *Styde* kan horen bij gr. *σύω*, *σῦλος*
 en een oude *ū* hebben (vgl. Kluge, Urg., 108).

De sjwa schijnt ook reductie te kunnen zijn van korte klinkers.
 Het vaststellen van sjwa op deze plaatsen levert vele moeilijk-
 heden op, daar immers *ō* en *ə* beide *ā* zijn geworden in het germ.
 Vergelijking met vormen buiten het germ. moet hier de doorslag
 geven. On. *sax*, ags. *seax*, ohd. *sahs*, wordt vergeleken met lat.
saxum ; is de etymologie, die lat. *saxum* met *secare* verbindt,
 juist, dan moet de vocaal van *saxum* een sjwa zijn geweest,
 daar *ā* in de *e/o*-reeks niet voorkomt. Soms wijzen de klank-
 wisselings-verhoudingen op sjwa. We vinden in het germ. een
ā, waar, volgens de huidige Ablautstheorieën, in het idg. wel

een reductie te verwachten zou zijn, maar het optreden van δ een onregelmatigheid betekent. Tot deze gevallen rekent men wel enige praesentia van de 6de klasse, zoals go. *malan*, *faran*, *fraḥjan*, vgl. *malan* met lat. *molere*, oier. *melim*; *faran* met gr. *περάω*, *πορεύομαι*; *fraḥjan* met lat. *interpretari*. De vormen buiten het germ. wijzen op de *e/o*-reeks; doch, zoals boven gezegd, een verklaring uit δ blijft mogelijk (vgl. Boer, Oerg. § 94 en § 102, 2). Een sjwa als reductie van een korte vocaal kan ook on. *aka* hebben, lat. *ago*, gr. *ἄγω*, skr. *ajati*. Blijkens gr. *ἄγγος* en het perf. in het lat. *ēgi* kan de wortel niet tot een zware reeks behoren. Aan de andere kant schijnt lat. *amb-āges* weer juist wel op een zware wortel te duiden. Maar dan zou men in het skr. *i* ($< \delta$) verwachten; op minder moeilijkheden stuit men, als men een lichte wortel aanneemt en lat. *ambages* als een onoorspronkelijke vorm opvat (vgl. Boer, Oerg. § 102 aanm. 2).

Indien het juist is, dat de vocaal van *faran*, *malan*, *fraḥjan* op sjwa als reductie van een korte vocaal teruggaat, dan moet de reductie minder sterk geweest zijn dan die welke we aantreffen in de plur. praet. van de derde klasse en de partt. der derde en vierde klasse. Want daar ontstond een *u* in nabijheid van liquidae en nasalen; in de plur. praet. van de vierde en vijfde klasse (b.v. go. *nemum*, *gebum*) uit de reductievocaal een \bar{e} , door analogie naar enkele verba uit de vijfde klasse, die met een vocaal beginnen en regelmatig rekking hebben in het praet. Het germ. houdt de twee reductievocalen dus duidelijk uit elkaar; de sjwa wordt altijd \bar{a} , óók in de buurt van liquidae en nasalen, vgl. b.v. go. *raḥjo* met go. *brukans*, of *standan* ($\bar{a} < \delta$ vgl. lat. *stāre*, gr. *ἴστημι*) met go. *bundans*. De sjwa moet, vóórdat hij in het germ. \bar{a} werd, een eigen waarde gehad hebben, duidelijk onderscheiden van die van andere reducties van klinkers. Deze laatste reductievocalen moeten tamelijk onduidelijk gearticuleerde klanken zijn geweest, die makkelijk onder invloed kwamen van

de omringende klanken of van niet gereduceerde vormen, die invloed konden uitoefenen.

Uit het feit, dat het lat., gr. en oerg. eendrachtig uit de idg. sjwa een *ā* ontwikkelen kan men afleiden, dat de overgang van de sjwa in *ā* ouder moet zijn dan het verdwijnen van de idg. sonanten, daar dit laatste in de genoemde idg. dialecten op verschillende wijze geschiedde. Maar idg. kan de overgang van de sjwa in *ā* niet zijn, daar het skr. uit de sjwa een *i* ontwikkeld heeft. Dan blijft alleen deze oplossing over, dat reeds in het idg. een neiging bestond om de sjwa op te nemen in het systeem van klinkers met een duidelijke articulatie; het resultaat was echter verschillend: het west-idg. maakte van de sjwa een klinker, die in de buurt van de *ā* lag, het oost-idg. een klinker in de buurt van de *i*. Of, een beetje minder vaag, de sjwa werd opgenomen binnen het gebied van de *ě*-articulatie, in het west-idg. verkreeg hij open articulatie (*æ*), in het oost-idg. werd hij een gesloten *ě*.

Men zal deze conclusies over de articulatie van de sjwa in het idg., die op deze plaats nog wat lichtvaardig lijken, bevestigen zien door het verband met de andere oerg. klinkerovergangen (vgl. blz. 116 vgg.).

LITERATUUR.

Handboeken enz. zie onder Hoofdstuk I.

Over de sonanten:

O. Bremer, Die germanische Brechung, IF. 26, blz. 168.

K. Brugmann, Nasalis sonans in der indogermanischen Grundsprache. Curtius Studien zur griechischen und lateinischen Grammatik, band 9, blz. 287.

Dieter, Altg. Dial. blz. 1, anm. 2.

F. Kluge, Urg. blz. 110/111.

R. Löwe, Sprachw., 40.

Joh. Schmidt, Jenaer Literaturzeitung 1877 blz. 734/735.

Over de sjwa :

- A. Bezzenberger, BB. 17, 216. (1891).
 Dieter, Altg. Dial., blz. 1 anm. 1, blz. 18. 2).
 A. Fick, Schwa indogermanicum, BB. 3, 157. (1879).
 H. Güntert, Indogermanische Ablautsprobleme. Strassburg 1916.
 F. Kluge, Urg. blz. 108.
 R. Löwe, Sprachw. blz. 37.
 A. Meillet, Les dialectes indo-européens, blz. 62. (1908).
 A. Noreen, Urg. Ll. blz. 5.
 F. de Saussure, MSL. 3, blz. 366.
 E. Sievers, PBB. 16, 235. (1890).

Rekking.

Wanneer op een korte vocaal een *n* volgt, verbonden met een *h* of *χ* dan wordt in het oerg. de vocaal genasaleerd en gerekt; tenslotte verdwijnt de nasalering. Hoewel dus de rekking van de vocaal een begeleidend verschijnsel is bij de nasalering, wordt het hele geval hier kortheidshalve met „rekking” aangeduid, omdat het eindresultaat de lange vocaal, ontstaan uit de korte, is.

Voorbeelden :

go. *fāhan* < **fanhan*; *hāhan* < **hanhan* — vgl. ned. *ge-vangen*
 go. *leihts* < **liɣh*; *peihan* < **piɣhan* — vgl. lit. *leñgvas*, *tenkù*.
 go. *þūhta* bij *þugkjan*; go. *þāhta* bij *þagkjan*.

De aldus ontstane *ī*, *ū*, vallen geheel samen met de oude *ī* en *ū*; de *ā*, die later in enkele dialecten uit *ē*₁ ontstaat, valt geheel samen met de door rekking ontstane *ā*.

Er zijn verschillende redenen om aan te nemen, dat de rekking vrij laat in het oerg. heeft plaats gehad: 1) go. *leihts* en *peihan* vergeleken met lit. *leñgvas*, *tenkù*, tonen, dat de rekking geschied is nadat *ě* voor gedekte nasaal *ĩ* was geworden. 2) De aldus ontstane lange klinker was in sommige dialecten nog ge-

nasaleerd, volgens een mededeling in de Snorra Edda (zie Boer, Oerg. § 42). 3) De door rekking uit *ǣ* ontstane *ā* wordt niet *ō*, de rekking had na de overgang van de oude *ā* in *ō* plaats. 4) De tendenz tot rekking van een korte vocaal voor *n* met scherpe, spirant zet zich in de dialecten nog voort, op verschillende wijze. Het go., dat de grammatische wisseling niet bewaart heeft b.v. in het part. *fāhans*, waar in het oerg. *ng* bewaard moet zijn gebleven, vgl. ned. *gevangen*. In het Anglo-Fries is een korte vocaal gerekte voor *n* met iedere scherpe spirant, terwijl de *n* uitviel, in het Noords en nnd. voor *ns* en *nf*, voor *nþ* gedeeltelijk in het nnd. Voorbeelden :

ags., frs. *gós* „gans”, on. *gás*, nnd. *gôs*, hd. *Gans* ;

ags., frs. *ftf* „vijf”, maar ohd. *fimf* ;

ags., frs. *óðer* „de andere”, nnd. *ôthar*, *âthar*, *ander*, hd. *ander*, on. *annarr*. (Vgl. Bremer, IF 4, 15).

Bremer trekt uit het feit, dat de rekking in het frs. het verst is voortgeschreden, de conclusie, dat zij hier het eerst begonnen zou zijn. Daarna zou de rekking zich van de Duitse Noordzeekust uit verbreid hebben naar Scandinavië. Deze conclusie is niet voldoende gerechtvaardigd ; het is geen bewijs, dat een bepaalde overgang in dat dialect zou begonnen zijn, waar hij het meest verbreid is.

Zoals uit enkele voorbeelden bleek, is de korte vocaal gerekte nadat de *ě* in *ĩ* was overgegaan voor gedekte nasaal. Mogelijk is de vernauwing van de *ě* voor gedekte nasaal en de nasalering en rekking van een korte vocaal voor *ʒ* met *χ* tot één oorzaak terug te brengen. Wanneer de nauwe mondpositie, vereist voor de articulatie van de nasaal, reeds tijdens de articulatie van de klinker wordt ingenomen, dan treedt gemakkelijk een wat nauwere genasaleerde klinkerarticulatie op. De rekking is ook begonnen met nasalering van de korte klinker, waarna voor *χ* en in enkele dialecten ook voor andere scherpe spiranten de nasalering geheel verdween.

LITERATUUR.

Handboeken enz. onder Hoofdstuk 1. Ze geven over het algemeen niet meer dan een constatering van het feit. Verder alleen nog :
O. Bremer, *Relative Sprachchronologie*. IF. 4, 15 vgg. (1894).

HOOFDSTUK VI.

SAMENVATTING.

In het voorgaande zijn de volgende pogingen om de bewegingen van de oerg. klinkers met elkaar in verband te brengen ter sprake gekomen :

1. Bremer bepleit een spontane oerg. overgang van de \ddot{u} in \ddot{o} . Oude \ddot{e} en deze nieuwe \ddot{o} gaan voor nasaal met consonant en voor i, j van de volgende syllabe over in \ddot{i} , resp. \ddot{u} , blijven voor a in de volgende syllabe bewaard.

2. Collitz' theorie : \ddot{e} gaat oerg. en spontaan over in \ddot{i} . Deze \ddot{i} en de \ddot{u} zouden bewaard blijven voor nasaalverbindingen en i, j van de volgende syllabe ; door a -Umlaut gaan ze over in \ddot{e} , resp. \ddot{o} .

3. Prokosch wilde aannemelijk maken, dat de veranderingen in het oerg., en ook later, volgens een vaste richting zouden gaan. Wanneer men n.l. de klinkerdriehoek gebruikt, dan blijken de korte klinkers op te schuiven in de richting \ddot{u} over \ddot{a} naar \ddot{i} , de lange in de richting van \ddot{i} over \ddot{a} naar \ddot{u} .

4. Tenslotte heeft van Wijk de regel opgesteld, dat de corresponderende voortong- en achtertongvocalen altijd tezamen veranderen, waarbij de onderlinge afstand dezelfde blijft.

Bremer's en Collitz' onderstellingen zijn in de voorafgaande hoofdstukken besproken en weerlegd. Door deze weerlegging was een nader onderzoek naar de verschillende overgangen noodzakelijk. Oerg. bleken te zijn :

1. de ontwikkeling der sonanten tot ul , um , un , ur .
2. de monoftongering van \ddot{e}_1 tot \ddot{e}_2 en die van \ddot{o}_1 tot \ddot{o} .

3. de overgang van de *ǫ* in *ǣ* en van de *ā* in *ō*.
4. de overgang van de *ě* in *ī* voor gedekte nasaal en de monoftongering van de tweeklank *ěj*.

Dialektisch waren :

1. de *ě* gaat voor *i, j* der volgende syllabe over in *ī*.
2. de *ũ* gaat voor *ǣ* van de volgende syllabe over in *ǫ*, met regelmatige uitzonderingen.
3. de *ī* gaat voor *a* van de volgende syllabe over in *ě*, zeer onregelmatig.

Vóór de oerg. periode was de sjwa overgegaan in een phoneem met duidelijke articulatie en een vaste plaats in het systeem.

Prokosch maakt geen verschil tussen spontane en niet spontane overgangen. Hij laat na uit te leggen waarom de overgang van de *ǫ* in *ǣ* wel in alle gevallen plaats heeft ; die van de *ũ* in *ǫ* b.v. niet, terwijl volgens zijn theorie de drijfveer bij beiden dezelfde moet zijn. Tegen zijn onderstelling, dat oerg. *ě* en *ī* één phoneem zouden zijn, pleit het feit, dat voor *a* in de volgende syllabe niet altijd een *ě* optreedt.

Over N. van Wijks theorie valt nog wel wat te zeggen. Deze theorie heeft op het eerste gezicht veel aanlokkelijks. Opmerkelijk is echter, dat de meest treffende voorbeelden ontleend zijn aan de overgangen van lange klinkers en spontane overgangen. De enige voorbeelden van niet-spontane overgangen bij de korte klinkers zijn de overgang in het eng. van *ī, ũ* voor *nd* tot *ai* resp. *au* en de overgang in het go. van *ī* en *ũ* voor *h, r* tot *ě, ǫ*.

Laten we, eerst voor de korte klinkers, de regel nog wat nader beschouwen.

Van de oerg. en vroeg-dialectische overgangen zijn er enkele waarvoor van Wijks regel niet te bewijzen is. Wanneer de *ǫ* overgaat in *ǣ*, onderstelt van Wijk, dat de *ě* zich ook in de richting van *ǣ* bewogen heeft, en de toestand in het Indo-iraans doet zien, dat deze beweging ook zeer wel mogelijk is. Maar

voor het germ. is het bewijs niet te leveren. Evenmin is het te bewijzen, dat de *ō* de verschillende vernauwingen van de *ě* gevolgd zou hebben; want er was geen *ō* meer in de periode, waarin de *ě* in sommige gevallen vernauwd werd. Maar de *ũ* en de *ĩ* waren er wel allebei en voor deze twee gaat van Wijks regel niet helemaal op; de *ũ* gaat zeer regelmatig in *ō* over voor *a* in de volgende syllabe, bij de *ĩ* echter heerst grote onregelmatigheid. Voor dit laatste kan men nu wel een verklaring zoeken in de concurrentie, die de *a*-Umlaut van *ĩ* ondervond van de vele gevallen, waarin de *ě* tot *ĩ* vernauwd werd, als bewijs voor van Wijks regel kan de *a*-Umlaut van de *ĩ* en de *ũ* toch niet dienen.

In het eerste hoofdstuk reeds bleek, dat er bij de interpretatie, die van Wijk zelf van zijn regel gaf, bij toepassing op de *ě* en de *ō* en de *ē* en de *ō* te veel op niet te bewijzen onderstellingen gebouwd moest worden. Toch huivert men om de regel nu ook direct maar af te wijzen omdat er toch, vooral bij de lange klinkers, frappante bevestigende voorbeelden te vinden zijn. Dan rijst de vraag of van Wijk misschien van een verkeerde basis is uitgegaan bij de toepassing van zijn regel op de overgang van de *ō* in het oerg. In de regel staat, dat alleen phonemen van de *o-u*- en de *e-i*-rij met gelijke tongspanning parallel een verhoogde of verwijde articulatie krijgen. En nu wijst alles erop, dat vóór de overgang de *ō* een zeer wijde articulatie had, maar de bewegingen van de *ě* in het oerg. en in de eerste tijd van de dialecten duiden op een tamelijk nauwe articulatie van de *ě*, althans nauwer dan die van de wijde *ō*. De verre sprong van *æ* naar *ĩ* kan niet voldoende verklaard worden door de oorzaken, die van Wijk aanvoert, n.l. neiging tot differentiatie, waardoor de *ě* zich van de *ǎ* verwijderd zou hebben, en daarna, door ontbreken van de *o*-articulatie, een aansluiting zoeken bij de *ĩ*. Geloofwaardiger wordt deze aansluiting bij de *ĩ*, wanneer de *ě* van ouds een niet zeer wijde articulatie had. De bedoeling

van het hier gehouden betoog is aan te tonen, dat de *ø* en de *ě* vóór de overgang van de *ø* in *ǎ* met verschillende tongspanning gearticuleerd werden, en dus de voorwaarde voor gelijktijdige beweging van de *ě* en de *ø* naar *ǎ* toe, niet aanwezig was ; de *ě* bleef dan ook rustig op zijn plaats, terwijl de *ø* in *ǎ* overging.

Men vraagt zich af of de *ø* dan helemaal geen pendant had in de *e-i*-rij en de overgang van de *ø* in *ǎ* geen parallele beweging van een phoneem uit de *ě-ĩ*-rij veroorzaakte. En dan herinneren wij hier aan de conclusies over de articulatie van de sjwa in het idg., waartoe onze beschouwingen over de idg. reductieklinders ons geleid hebben (vgl. blz. 109).

Nadat in het betreffende hoofdstuk was aangetoond, dat de sjwa reeds in het idg. een klinker was met een vaste articulatie, leidde de verschillende ontwikkeling van deze klinker in de west-idg. en de oost-idg. dialecten tot de conclusie, dat de sjwa in de west-idg. dialecten een open *ě*-articulatie (*æ*) gekregen had, in de oost-idg. dialecten een nauwe *ě*-articulatie. Vergelijkt men nu de gedragingen van de oude *ě* en de nakomeling van de sjwa in het oerg. en het skr., dan komt men tot een merkwaardig resultaat, dat de hierboven getrokken conclusie nog bevestigt.

Wanneer men aanneemt, dat het west-idg. uit de *ø* een *æ* ontwikkeld had, dan zou in het vroeg-oerg. de *æ* < *ø* het pendant van de wijde *ø* moeten zijn, terwijl de *ě* een nauwere articulatie moet gehad hebben ; in het skr. moet juist de articulatie van de oude *ě* wijd geweest zijn en die van de *ě* < *ø* nauw. En dit klopt precies met de bewegingen van de idg. *ě* en de idg. *ø* in het oerg. en skr. Want in het skr. gaan de *ø* en de *ě*, hier de klinkers met gelijke tongspanning, eendrachtig in *ǎ* over, terwijl de *ě* < *ø* naar *ĩ* toeschiet ; in het oerg. gaan de pendants *ø* en *æ* < *ø* samen in *ǎ* over, terwijl hier de oude *ě* neiging heeft om *ĩ* te worden. Men ziet, dat bij deze korte klinkers in het oerg. en het skr. volkomen parallele bewegingen hebben plaats

gehad. Men kan zich het begin van deze bewegingen zó voorstellen, dat reeds in het idg. neiging ontstond om de $\check{e} < \vartheta$ te differentiëren van de oude \check{e} ; deze differentiatie had in de west-idg. dialekten aldus plaats, dat de articulatie van de $\check{e} < \vartheta$ iets daalde en die van de oude \check{e} iets rees; in de oost-idg. dialekten werd daarentegen juist de articulatie van de $\check{e} < \vartheta$ nauwer, terwijl die van de oude \check{e} daalde.

Bij deze voorstelling van zaken, blijkt de regel van parallele beweging van klinkers met gelijke tongspanning ook in het oerg. op te gaan.

De ϑ is een reductie van klinkers met verschillende articulatie; aanvankelijk moet de articulatie dus zeker onvast geweest zijn.

Mogelijk is juist de differentiatie tussen de $\check{e} < \vartheta$ en de oude \check{e} de oorzaak geweest van de evenwichtsverstoring in het vroeg-oerg. vocaalsysteem. Toen de $\check{e} < \vartheta$ differentieerde van de oude \check{e} en een open articulatie kreeg, ging de \check{o} mee met de sjwa. Pas later veroorzaakte de beweging van de \check{a} naar \bar{o} de overgang van de \check{o} in \check{a} , waarbij de \check{o} de \check{a} meenam.

Tot nog toe is het aantal gevallen, waarin men ϑ als idg. vocaal stelt, vrij klein. Daar staat tegenover, dat de sjwa moeilijk te herkennen is, daar hij in alle Europese talen met \check{a} is samen gevallen, zodat het aantal ϑ 's mogelijk groter is dan het op het ogenblik lijkt.

Accepteert men de $\check{e} < \vartheta$ als pendant van de \check{o} in het vroeg-oerg. vocaalsysteem, dan blijkt de regel van van Wijk ook toepasbaar op de overgangen van de korte klinkers in het oerg. De onregelmatigheden, die bij de a -Umlaut van \check{i} optreden kan men verklaren door de concurrentie van de overgang van de \check{e} in \check{i} in enkele gevallen.

De regel gaat over de tongspanning bij de articulatie van klinkers en beschouwt men de veranderingen in de tongspanning bij de i en de u , de e en de o , dan blijkt de regel fysiologisch goed te verklaren te zijn.

Wanneer een *u* en een *i* van gelijke spanningsgraad tegelijk een wijder articulatie verkrijgen, dan betekent dit, dat zowel de spanning van de voortong als die van de achtertong wat verminderd wordt, maar het eigenlijk verschil tussen de nieuwe phonemen blijft hetzelfde als tussen de oorspronkelijke; het ene wordt gearticuleerd met de achtertong en is gerond, het andere wordt meer naar voren gearticuleerd en is niet gerond. Het is dus een bijna evenwijdige beweging van de tong. Dit is ook de vernauwing van een *o* en een *e*, alleen wordt hier de tong meer gespannen in plaats van verslapt. Het is dan ook niet vreemd, dat één van deze bewegingen tegelijk plaats heeft bij *i* en *u* of *o* en *e*, daar zij terug te brengen zijn tot één beweging van de tong, n.l. verhoging of verlaging van de gehele tongarticulatie. Het verschil in lippen-articulatie (gerond tegenover niet-gerond) blijkt niet in staat om te verhinderen, dat de gelijke tongspanning toch wordt doorgevoerd. Men zou hieruit kunnen afleiden, dat, in het oerg. tenminste, de tongarticulatie van de klinkers een belangrijker factor is dan de lippenarticulatie.

Hoe staat het nu met de overgang van de *ě*?

Volgens van Wijk zocht de *ě*, de steun missend van de *ǫ*, aansluiting elders, en wel bij de *ĩ*. Deze onderstelling, dat de articulatie van een phoneem gaat veranderen, omdat het evenwicht tussen de twee voortong- en de twee achtertong-articulaties verstoord is, zal op het eerste gezicht zeer onwaarschijnlijk lijken. Men kan toch moeilijk beweren, dat het ontbreken van een klinker in een taal door de sprekers als een gemis gevoeld zou worden. Er zijn voorbeelden genoeg van talen, die een bepaalde klinker niet hebben, zonder dat er ook maar de geringste neiging te bespeuren is om dit „gemis” aan te vullen. Maar toch kan er in de voorstelling van de ontwikkeling van de geïsoleerde *ě*, die van Wijk geeft wel een kern van waarheid schuilen.

Boven is al terloops gezegd, dat de spontane overgangen van *u*, *y*, *i*, die b.v. in het ned. gelijktijdig plaats hebben, neerkomen

op een verslapping van de spanning van de tong bij de hoge articulaties van voor- en achtertong. \bar{u} , y , \bar{i} diftongeren, wat men als een begin van dalen kan beschouwen; \bar{u} , y , \bar{i} gaan over in de wat minder hoge klinkers van ned. *op*, *put*, *dit*. De ganse hoge articulatie van de tong wordt wat verlaagd. Wanneer nu wel van de voortong een hoge (*i*) en een wat lagere (*e*) articulatie bestaat, van de achtertong alleen de hoge (*u*), dus de achtertong steeds sterk gespannen wordt, dan is de mogelijkheid niet uitgesloten, dat ook bij de voortongarticulatie neiging ontstaat om steeds de sterke spanning door te voeren, m.a.w. om de \bar{e} in \bar{i} te doen overgaan. Sterk genoeg om deze overgang ook inderdaad te bewerkstelligen kan de neiging in den aanvang niet geweest zijn, er moeten nog andere factoren meewerken; zijn er tegenwerkende factoren, dan blijft de \bar{e} . Maar voor het oerg. kan deze verklaring toch niet gelden, want het oerg. kende de open *o*-articulatie wel, het had immers een open \bar{o} . Voor het oerg. moet men de verklaring van de neiging tot vernauwing van de \bar{e} òf in het midden laten, òf zoeken in een nasleep van de differentiatie tussen de \bar{o} en de \bar{e} .

Collitz-Bremers voorstelling, dat een nieuwe \bar{o} ontstaan zou zijn door de geïsoleerde positie van de \bar{e} is met bovenstaande redeneringen niet te verenigen.

Samengevat komen de hier gehouden beschouwingen over van Wijks theorieën op het volgende neer: de gelijktijdigheid van de bewegingen van de *e* en de *o* of de *i* en de *u* is begrijpelijk gemaakt door er op te wijzen, dat een verandering in elk der paren neerkomt op een verslapping of verstrakking in de heffing van voor- zowel als achtertong. Het beginsel van van Wijks regel is dan ook zeker juist. De overgangen in het oerg. schijnen zich aan de regel te onttrekken. Maar dat is te verklaren; enerzijds door als pendant van de \bar{o} niet de \bar{e} , maar de sjwa aan te nemen, anderzijds door de elkaar tegenwerkende neigingen om de \bar{e} te vernauwen en de \bar{i} te verwijden. Bij de lange klinkers

hebben in het oerg. geen overgangen plaats, waaraan de regel zou kunnen waargenomen worden. Misschien bij nadere beschouwing toch wel, maar dat volgt later, want we zijn met de korte klinkers nog niet klaar. Over de betrekkingen tussen de *ǔ* en de *ǝ*, de *ĩ* en de *ě* in het germ., de gevallen van vernauwing en verwijding onder bepaalde voorwaarden, is nog het een en ander op te merken.

Er is iets merkwaardigs, dat aan deze vroege overgangen valt waar te nemen. Dat is het steeds onder dezelfde voorwaarden optreden van de wijde of de nauwe groep, *ě/ǝ* of *ĩ/ǔ*. De *ǔ* wordt hierdoor automatisch in een eenzame positie gedreven en de overgang van de *ǝ* in *ǔ* wordt er door losgemaakt van de andere. Vooral eigenaardig is het feit, dat *i* in de volgende syllabe *ǔ* beschermt tegen *a*-Umlaut. Dit is iets, dat we eerder van *u* in de volgende syllabe zouden verwachten. Blijkbaar heeft van de *i* niet zozeer de palatale als wel de hoge articulatie invloed uitgeoefend. In enkele lat. leenwoorden gaat zelfs *ǝ* in de positie voor *i* in de volgende syllabe over in *ǔ*. De articulatie van de beïnvloede klinker wordt in ongeveer rechte lijn naar boven geschoven (of hoog gehouden), niet, zoals bij de latere *i*-Umlautsgevallen, palataler gemaakt, dus óók naar voren geschoven. Dit voert tot de onderstelling, dat de sterke spanning van de tong bij de articulatie van de *i* of, bij de *a*-Umlaut, de ontspanning van de tong, de meest op de voorgrond tredende factor van de beïnvloeding is geweest. Dus hier alweer is, als bij van Wijks regel, de tongspanning de belangrijkste factor. Bij de latere *i*-Umlautsgevallen is deze niet meer de enige beïnvloedende kracht, daar telt de gehele articulatie van de *i* mee. Het zwaartepunt is dan verplaatst via de vernauwende of verwijdende invloed van de vocaal in de tweede syllabe naar de gehele articulatie van die vocaal.

Hoe de vernauwende invloed van de nasalen, evenals de verwijdende van *h* en *r* in het go. verklaard moeten worden, is

lastiger vast te stellen. Met tongspanning komt men hier niet ver. In later tijd herhaalt zich de beïnvloeding der klinker-articulatie door nasalen enkele malen in de dialecten. Ook dan treffen we enige gevallen van vernauwing aan.

Nu kunnen we overgaan tot de lange klinkers. De belangrijkste gebeurtenis is hier ongetwijfeld het ontstaan van \bar{e}_2 . De meest aannemelijke verklaring van \bar{e}_2 is, dat deze klinker gemonoftongeed zou zijn uit \bar{e}_1 . De monoftongering kan gelijk plaats gehad hebben met die van de korte tweeklank. Heel zeker is deze chronologie echter niet. Het is ook mogelijk, dat de monoftongering van \bar{e}_1 onafhankelijk van die van de korte tweeklank geschiedde. Misschien lukt het om vast te stellen of de \bar{e}_2 voor of na de overgang van de \bar{a} in \bar{o} is ontstaan. Deze overgang geschiedde tijdens of na de Keltische tijd, die door Karsten in de 5de eeuw voor Chr. gedateerd wordt. Is de \bar{e}_2 vóór deze overgang ontstaan, dan wordt het tijdsverschil tussen de twee monoftongeringen te groot om samenhang aan te nemen. Is de \bar{e}_2 na de samenval ontstaan, dan is die samenhang niet geheel onmogelijk.

De \bar{e}_1 moet gemonoftongeed zijn voordat de verkorting van de lange diftongen plaats had. Deze verkorting is te dateren als oerg., waarschijnlijk vóór de overgang van de \bar{a} in \bar{o} (vgl. blz. 76), hoewel het geringe aantal zekere voorbeelden niet voldoende grond geeft voor een besliste conclusie. Langs deze weg komen we dus niet veel verder. De vraag kan echter ook anders gesteld worden, n.l. is de \bar{e}_2 ontstaan vóórdat de \bar{a} aan het verschuiven ging en is misschien de beweging van de \bar{a} juist een gevolg van het ontstaan van \bar{e}_2 ? Misschien voert deze weg tot het doel.

Uit het verkortingsproduct \bar{e} van \bar{e} voor tautosyllabische nasaal valt af te leiden, dat de \bar{e} te dien tijde nauwer was dan de latere oerg. \bar{e}_1 , die immers in de dialecten in flexiesyllaben als verkortingsproduct \bar{a} heeft; tenzij, dat deze verschillende verkortingsproducten te wijten zijn aan het verschillend accent

van stam- en flexiesyllabe. Deze verwijding van \bar{e}_1 is het best te verklaren door differentiatie tussen de twee \bar{e} -klanken, \bar{e}_1 en \bar{e}_2 . Wanneer men nu aanneemt, dat \bar{e}_2 vóór de overgang van de \bar{a} in \bar{o} is ontstaan, dan is de aanleiding voor het opschuiven van de \bar{a} juist te vinden in het ontstaan van \bar{e}_2 . Want door het optreden van de nieuwe, nauwe \bar{e} ontstond er een neiging om het verschil tussen de twee \bar{e} -klanken te accentueren en \bar{e}_1 te verwijden. Daardoor kwam \bar{e}_1 zo dicht in de buurt van de \bar{a} , dat deze laatste zich van de \bar{e}_1 verwijderde in de richting van de \bar{o} . De overgang van de \bar{a} in \bar{o} kan nog in de hand gewerkt zijn doordat de \bar{o} , het pendant van \bar{e}_1 was en de beweging naar \bar{a} toe meemaakte.

Gaat men echter uit van de veronderstelling, dat de \bar{a} al \bar{o} was geworden toen \bar{e}_2 ontstond, dan is geen enkele verklaring aan te voeren, noch voor het opschuiven van de \bar{a} , noch voor de wijde articulatie van de \bar{o} . Terwijl deze beschouwing bovendien nog tegen heeft, dat de beschikbare voorbeelden eerder wijzen op het verdwijnen der lange diftongen vóór de overgang van de \bar{a} in \bar{o} dan er na.

Wij houden ons hier dus aan de eerste voorstelling en dan valt dadelijk de parallel met de korte klinkers in het oog. Dààr was het het binnendringen van de $\check{e} < \partial$ in het systeem, dat het evenwicht verstoorde; bij de lange is het \bar{e}_2 , die zijn plaats opeist en daardoor onrust veroorzaakt. Het ontstaan van de twee nieuwe klinkers vloeit voort uit reeds idg. neigingen, n.l. van de nieuwe \check{e} uit de neiging om de sjwa te maken tot een klinker met een duidelijke articulatie, die zowel in het oost-idg. en het west-idg. aan te tonen was; van de nieuwe \bar{e} , uit de neiging om de lange diftongen op te ruimen. a.o. door verlies van de tweede component. Differentiatie vond vervolgens plaats tussen de twee lange en tussen de twee korte. De pendants van de nieuwe \check{e} en van de \bar{e}_1 , \check{o} en \bar{o} , maakten de beweging mee. Nu nemen we bij de lange klinkers duidelijk waar, dat de

beweging van de \bar{e}_1 en de \bar{o} gestuit wordt ; dat kan een gevolg zijn van het feit, dat er voldoende verschil was gekomen tussen \bar{e}_1 en \bar{e}_2 . Waarschijnlijk heeft ook bij de korte klinkers de beweging op dit punt even stilgestaan. Tot nu toe was dus de beweging bij de lange en de korte klinkers volkomen parallel. Dan begint echter bij de lange klinkers de \bar{a} in beweging te komen, naar de \bar{o} toe ; hierdoor valt de \bar{o} samen met de \bar{a} , zoals in het eerste hoofdstuk is uitgelegd ; de $\bar{a} < \bar{o}$ maakt als pendant van de \bar{o} de parallele overgang door.

De verdere ontwikkeling in de dialecten is verschillend. Het go. voert vernauwing door bij \bar{e}_1 , \bar{o} en \bar{e} , in het noord- en westgerm. wordt de vernauwing onderbroken door een verwijding, die bij de korte klinkers uiting vond in de *a*-Umlaut. Bij de lange vocalen had hier ook geen vernauwing plaats, behalve bij de \bar{o} ; daarentegen wordt \bar{e}_1 verwijd tot \bar{a} . De \bar{e}_1 en de \bar{o} gaan verschillende richtingen uit, iets, wat we niet zouden verwachten. Misschien was het stuiten van de vernauwing bij de \bar{e} voldoende om de \bar{e}_1 van vernauwing te weerhouden, terwijl de \bar{o} wel vernauwd werd wegens ontbreken van de \bar{o} . Een andere mogelijkheid is, dat voor het noord- en westgerm. de \bar{e}_2 de lange was van de \bar{e} en dat de \bar{e}_1 voor het taalgevoel (of moet het zijn „systeemgevoel“?) der noord- en westgerm. de plaats van de \bar{a} in het systeem innam. Dit is in zoverre aannemelijker, daar de \bar{e} , als tamelijk nauwe klank eer bij de nauwe \bar{e}_2 dan bij de wijde \bar{e}_1 paste. In dit systeem was dan de \bar{o} het pendant van \bar{e}_2 ; dit laatste wordt bevestigd door de latere gelijktijdige diftongering van \bar{e}_2 en \bar{o} .

Tenslotte nog deze vraag : hoe komt het, dat in het noord- en westgerm. de verwijding optrad, in tegenstelling met het go., waar verwijding tot de uitzonderingsgevallen behoort ?

Verwijding, hebben we boven gezien, betekent verslapping van de tongarticulatie. Deze verslapping kan een gevolg zijn van een minder energieke, wat slordiger en nonchalanter arti-

culatie, en te rangschikken onder de slordigheid, die wel meer voor de veroorzaker van bepaalde veranderingen in de taal wordt aangezien. En dan ligt het voor de hand om deze minder energieke articulatie van het woord in verband te brengen met het optreden van de talrijke deflexie-verschijnselen in de noord- en westgerm. talen. De flexie gaat afslijten, de taak van de flexie wordt overgenomen door een vaste zinsbouw, door voorzetsels en andere kleine woordjes. Hierdoor wordt de aandacht verplaatst van de vorm van het woord naar de plaats van het woord in de zin. Door de verplaatsing van de aandacht verslapt de articulatie iets, waardoor het mogelijk werd, dat een *a* uit de volgende syllabe de tongarticulatie van *i* en *ü* in de stamsyllabe zo deed dalen, dat zij in *ě* en *ö* overgingen.

Hiermee zijn we aan het eind gekomen van de beschouwingen over de klinkerovergangen in stamsyllaben in het oerg.

Tot slot nog een korte samenvatting van de gehouden beschouwingen.

De twee gebeurtenissen, die de oorzaak zijn geweest van de evenwichtsverstoring in het vroeg-oerg. vocalisme, n.l. het opnemen van de $\check{e} < \vartheta$ in het systeem van klinkers met vaste articulatie en het ontstaan van \bar{e}_2 , zijn voortzettingen van neigingen, die reeds in het idg. zijn aan te wijzen. In het oerg. differentieerden de $\check{e} < \vartheta$ en de oude \check{e} , eveneens de \bar{e}_2 en de \bar{e}_1 . Daardoor kwam \bar{e}_1 te dicht in de buurt van de \bar{a} , die naar de wijde \bar{o} opschoof. Dit had ten gevolge, dat de \check{o} , die als pendant van de $\check{e} < \vartheta$ de beweging naar \check{a} volgde, nu geheel met \check{a} samenviel en op zijn beurt de $\check{e} < \vartheta$ meenam. Een tweede gevolg van de differentiatie tussen de \check{e} -klanken was de beweging van de \check{e} naar \check{i} toe. In het west- en noordgerm. werd deze vernauwing van de \check{e} gestuit door het optreden van de *a*-Umlaut. Nu zette in deze dialecten de \bar{e}_1 de beweging naar \bar{a} voort, en \bar{o} werd het pendant van \bar{e}_2 . In het go. trad geen *a*-Umlaut op, de beweging van de \check{e} werd niet gestuit, nam hier in hevigheid toe,

zodat tenslotte iedere \check{e} behalve voor h , hv en r in \check{i} overging. En hier keerde \bar{e}_1 op zijn schreden terug en viel samen met \bar{e}_2 .

Het verband tussen de klinkers in het oerg. en tussen de overgangen, die tengevolge van het optreden van nieuwe klinkers plaats hadden is hiermee gelegd, zodat het onderzoek voldoende gerechtvaardigd is.

I N H O U D.

	Blz.
INLEIDING, Vroegere beschouwingen over het indogermaanse en het oegermaanse vocalisme	1
HOOFDSTUK I, Lange en korte <i>o</i> en <i>a</i>	32
HOOFDSTUK II, De overgang van <i>ě</i> in <i>ĩ</i>	47
HOOFDSTUK III, De <i>a</i> -Umlaut ; de verhouding tussen de <i>ō</i> en de <i>ũ</i>	66
HOOFDSTUK IV, De Tweeklanken	74
HOOFDSTUK V, De ontwikkeling in het germ. van idg. reductieklinders. Rekking	103
HOOFDSTUK VI, Samenvatting	113

STELLINGEN.

I.

In de 'Spaanse Brabander' zijn tegenover elkaar gesteld de volkskracht van de jonge handelsstad Amsterdam en de afnemende bloei van het Zuiden.

II.

Het is onjuist de 'Spaanse Brabander' te zien als de uiting van een 'martelaar der renaissance'.

(Vgl. Jos. J. Gielen, *Nieuwe Taalgids* 29, blz. 385 vgg.).

III.

De palatalisering van de *ū* in het Nederlands is geen Frankisch substraat.

(Vgl. Schönfeld, *Historiese Grammatica van het Nederlands*, 3de druk blz. 84—86).

IV.

Het daghet in den Oosten, 14de strofe, de twee laatste verzen :
Met haar sneewitten handen.

Dat si dat belleken clanc.

De verklaring van C. W. Wolthuis (*Tijdschrift* 51, 32) van *belleken* als 'kerkklok, mogelijk het Angelusklokje' is onaanvaardbaar.

V.

Overwegingen van religieuze aard waren niet beslissend voor Christina's besluit tot abdicatie van de Zweedse troon.

VI.

Christiaan IV heeft in 1643 de invloed van Frederik Hendrik overschat, zodat hij ten onrechte rekende op steun van de Republiek tegen Zweden.

VII.

Vilhelm Andersen, *Illustreret Dansk Litteraturhistorie* II, blz. 544, ziet ten onrechte in Wessel's *Kærlighed uden Strømper* een verweer van de Gotische natuur tegen de Gallische.

VIII.

Hans Brix, *Danmarks Digtere* blz. 382-388, besteedt te weinig aandacht aan de ironie en zelfcritiek, die in Herman Bang's werken te vinden is, en komt daardoor tot een onjuiste belichting van deze schrijversfiguur.

IX.

De gereduplicateerde praeterita, on. *rera, sera, jós, jók*, zijn geen bewijs voor de veronderstelling, dat het accent in het oerg. op de reduplicatiesyllabe gerust zou hebben.

X.

Sjwa indogermanicum was in het westidg. reeds overgegaan in *æ*, in het oostidg. in een gesloten *ě*.

XI.

Onjuist is de mening van S. Feist (*Arkiv* 35, blz. 283), dat *Atlamál* 9, 11, 12 zou bewijzen, dat runen toekomst kunnen voorspellen.

XII.

Vatnsdœlasaga 42, 5 (*en marr er mannsfylgja*): Heinrich Vogt, uitgave van de *Vatnsdœlasaga* blz. 111, beoordeelt deze plaats juist.

XIII.

Het behoort niet tot de taak van de leraar in het Nederlands om, ter wille van het onderwijs in de vreemde talen, grammaticale begrippen te behandelen, die in het Nederlands niet meer tot uitdrukking komen.

